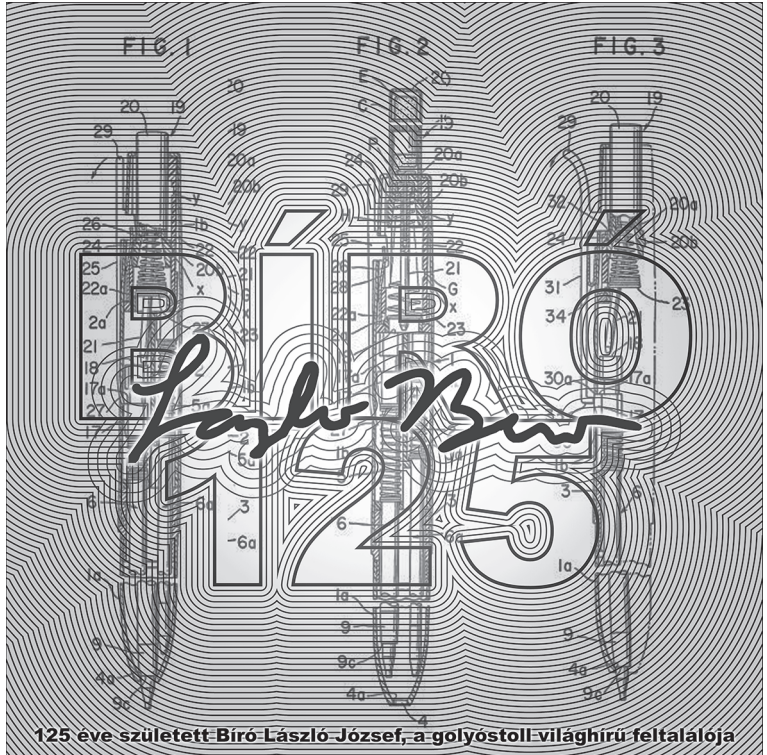

2024. 3.

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Mátrai István: *Bírógraphya*

BANK BARBARA: ADALÉKOK A HAZAFIAS SZOLGÁLAT ELLENÁLLÁSI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

„Adassék tisztelet a katonaeszménynek,
A hazáért megdicsőültek szelleme töltson el
És a magyarok Istene segítsen meg minket.”

(GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS, költő és hadvezér)

Bárkit, akit érdekel Magyarország 1945–1956 közötti története, a magyar ellenállások története, akkor elsődlegesen és mindenképpen kezébe kell vennie Fehérváry István *Börtönvilág Magyarországon* című, pótolhatatlan kötetét. Számos olyan esetről, ügyről van benne szó, amelyről a mai napig nagyon kevesek, nagyon keveset tudnak, vagy már a feledés homályába is vesztek az ügyek, emberi sorsok, miközben a kommunista diktatúra gépezete könyörtelenül torolta meg a vélt és vagy valós szájakon futó ügyeket.

Egy ilyen ügyről szeretnék jelen tanulmányban szót ejteni, amelynek szereplői tulajdonképpen – mint számos honfitársuk – nem „szervezkedtek”, és még csak öszsze sem esküdtek, mégis éveket töltöttek a diktatúra börtöneiben politikai rabként. Fehérváry István *Szovjetvilág Magyarországon* művében ugyan fél oldal összefoglalás található az ügyről, de azt nem szabad elfelejteni, hogy gyűjtése az emigrációban történt, mindenfajta levéltári segédkezés nélkül. A Hazafias Szolgálat Ellenállási Mozgalomról a következőket írta: „Dunántúlon, de főleg Somogy megyében szerveződött 1947–1950 között. Értelmiségi, kis- és középbirtokos gazdatársadalom volt leginkább képviselve tagjai között. Simon János révén, aki több ízben ment ki Ausztriába, a szervezet amerikai szervekkel is kapcsolatban állt.”

A csoport elleni fő vád a Népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, idegen hatalmakkal való illegális kapcsolat volt. A szervezkedés központja Kaposvár, a fő szereplői pedig Boróczy Kálmán ügyvéd, Simon János gazdálkodó, Bárány László gazda. Simon László letartóztatását követően – illetve a kihallgatások gyakorisága folytán –, amire a vádirathoz ér az ügy, addigra egy országos hálózattal rendelkező szervezkedés, kaposvári „leágazásához” ér a kutató. A történet 1947-ben kezdődött és érdekes módon nem is a jelen vizsgálat három szereplőjéhez, illetve Simon János személyéhez és ismeretségi köréhez kapcsolódva kezdődött az ügy felfüggyölítése.

Jelen tanulmánynak nem feladata a teljes és szerteágazó ügy/ügyek feltárása, inkább csak vázlatot kíván adni a témához és rá szeretne mutatni pár eljárásbeli furcsaságra.

A levéltári anyagról

A nyomozati dokumentumok, a vádirat és az ítéletek egy vizsgálati dossziéba lettek bedolgozva az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) V-108617. számon. Az iratanyag lelegején bejegyzésre került, hogy a V-130520. és a V-137537. számú dossziékat bedolgozták a már említett V-108617. számúba. Vélemelmezhetően egy „iratválogatás” is történt a bedolgozás során, ugyanis kihallgatá-

si jegyzőkönyvek, hálózati jelentések, elemzések és a tárgyalási anyag sem kerültek bele. Az ÁVH Somogy megyei Osztálya ugyancsak erre az ügyre nyitott egy „Gyöngytyúk” elnevezésű csoportdossziét, melyről Simon János 1952. október 13-i vizsgálati tervéből lehet tudni. A csoportdosszié adatai szerint „dr. Boróczy Kálmán által vezetett demokráciaellenes röpcédulázó szervezkedésnek felsőkapcsolata Simon János volt, a kidolgozott programot is rajta keresztül juttatta ki nyugati kapcsolatainak. Kapcsolatban állt Bárány László uradalmi intézővel is, aki titkos írással írt levelében felajánlotta kémszolgálatait Simonnak, mely levéllenőrzés során jutott birtokunkba.” (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 47.) Vagyis azt már a nyomozati eljárás elején meg lehet állapítani, hogy a csoport és a tagjai jóval az őrizetbe vételük előtt megfigyelés alatt álltak, ügynököket állítottak rájuk és a postai leveleiket is ellenőrizték.

Ezt a tényt megerősíti egy 1952. október 13-án elküldött távmondat az ÁVH Somogy megyei osztályvezetőjétől, Kelen György államvédelmi századostól, a budapesti ÁVH VI/6. [Vidéki Vizsgálati Osztály] osztályának. Ebben – Simon János első kihallgatása után három nappal(!) – 1952. október 13-i keltezéssel az áll, hogy a kaposvári ÁVH ügynöke bizalmas nyomozást folytatott a Kaposvárott működő „Hazafias Mozgalom” röpcédulázó illegális szervezkedési ügyben. A hálózati jelentések szerint a szervezet vezetője és irányítója Simon János kaposvári lakos volt.

Ez a kijelentés a nyomozás során majd meg fog változni, így lesz Boróczy Kálmán az elsőrendű vádlott. Továbbá a hálózati jelentések szerint a szervezkedés tagja volt Boróczy Kálmán kaposvári ügyvéd, aki demokráciaellenes röpcédulákat készített és terjesztett. A hálózati jelentések ellenőrzése céljából került sor Simon János „kombináció útján” történt konspirált őrizetbe vételére 1952. október 10-én. (Ez azt jelentette, hogy titokban és cselel vették őrizetbe.) Ez azért figyelemre méltó, mert a kaposvári ÁVH osztály vezetője 1952. október 28-án kérte, hogy az őrizetbevételi határozatot Simon János nevére állítsák ki (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 14.). Az október 13-i távmondat további részében már feltérképeződött az „összeesküvés” kapcsolatrendszere, és ez Boróczy Kálmán belépésével tovább bonyolódott.

Ahogy a kaposvári ÁVH megállapította Simon János kihallgatásaiból, 1948-ban megismerkedett Kaposvárott Kovács Jenő festőművésszel és Boróczy Kálmán ügyvéddel, akikkel „barátságba kerültek”. Simon Kovács Jenőn keresztül további kapcsolatba került Fehér István kereskedősegéddel, aki a Vidovics Ferenc és társai összeesküvéssel állt kapcsolatban.

Vidovics Ferenc (Balatonendréd, 1900. – New York, 1976.) tanító, politikus. Sopronban tanítóképzőt végzett, majd Nagycenken helyezkedett el a Széchenyi-családnál. 1925-ben Budapestre költözött, gazdasággal, politikával és újságírással is foglalkozott. Az 1930-as években belépett a Független Kisgazdapártba, melynek 1939-től az egyik országos szervezője lett. Egy kisebb erdélyi kitérőt követően, a német megszállást követően bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1944. március 26-án a Gestapo letartóztatta, nagyon megkínózták, majd Kistarcsára internálták. 1945 áprilisától decemberéig a Kisgazdapárt főtitkárhelyettese és a párt vidéki szervezésének vezetője volt. Áprilisban még kinevezték Somogy vármegye

főispánjának, majd ősszel a Veszprém vármegyei választókerületben nemzetgyűlési képviselőnek választották. Kommunistaellenes beszédei és magatartása miatt 1946. augusztus 12-én a „munkáspártok” követelésére és a sajtó folyamatos támadásai miatt leváltották a főispáni posztjáról. 1946. december 19-én letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1947. február 10-én 5 év börtönbüntetésre és teljes vagyonekobzásra ítélte, majd 1951. május 24-én a Budapesti Megyei Bíróság a Vidovics ellen előzőleg indított eljárásokat – fegyver-és lőszerrejtegetés, szökés, háborús bűntett – egyesítve, összbüntetésül 20 év börtönre ítélte. 1956. október 24-én szabadult Vácról és bekapcsolódott a forradalomba. A forradalom leverését követően bujkált, majd 1957 januárjában sikerült kijutnia Bécsbe, onnan pedig az Egyesült Államokba. Ítéleteit a Legfelsőbb Bíróság 1991. november 28-án semmissé nyilvánította.

A távmondat szerint tehát: „Ezekkel a személyekkel összejártak és 1948-ban szervezkedni kezdtek azzal a céllal, hogy tagokat toborozzanak illegális szervezkedés részére, egy rendszerváltozás esetére.” (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 42.) Továbbá a távmondat összegzi, hogy a szervezkedés vezetője kezdetben Fehér István volt, majd amikor Vidovics Ferencet letartóztatták, illetve a szervezkedés lelepleződött, Fehér István elmenekült az országból, és az irányítást Boróczy Kálmán vette át. Az ÁVH szerint: „Dr. Boróczy az 1919 előtt működő Földműves Pártot akarta újjászervezni, amelynek abban az időben főtítkára volt és jogfolytonossági alapon most is vezére akart lenni. Dr. Boróczy arról beszélt a szervezkedés tagjai előtt, így Simon János előtt is, hogy rendszerváltozás esetén az uralkodó párt a Mindszenty vezette Néppárt lesz és az általa újjászervezett Földműves Párt.” (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 42.) A történész megjegyzése ezekről az állításokról csak annyi, hogy 1948 után, az egy pártrendszerben nehezen elképzelhető, hogy bármilyen többpártrendszer létrehozásával kapcsolatban szervezkedtek volna, maximum „álmodoztak”.

A K-ellenőrzés, azaz a postai küldemények operatív ellenőrzése során 1952 októberében Boróczy újfent postán adott fel rölapokat, amelyekből a kaposvári ÁVH is szerzett egyet bizonyítéknak. Így kérvényezték Boróczy őrizetbe vételét is, őt 1952. október 16-án fogták le (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 19.). Simon és Boróczy kihallgatásai folyamatosan zajlottak Kaposvárott, bár Simon Jánosnak több kihallgatási jegyzőkönyve maradt fenn, mint Boróczynak. Általában több órán keresztül és éjszaka hallgatták ki őket. Ahogy halad előre a vizsgálati szakasz, úgy bonyolódik a koncepció is, és kerül bele a történetbe egyre több személy, egyre több elem.

1952. november 10-én készült el ügyükről egy összefoglaló jelentés, amelyben a szervezkedés mellett a demokratikus államrend megdöntése volt a vád, nyugati segítséggel. Ekkora már belekerült a történetbe Páter Pusztay Gábor ferences szerzetes személye is, akit a szervezkedés másik irányítójaként neveznek meg és aki a katolikus egyházi oldalát vitte a szervezkedésnek. Az egyházi szalon kívül már itt megjelent egy Kiss Péter nevezetű férfi – a kilétét senki sem ellenőrizte, sem azt, hogy honnan jött –, aki Páter Pusztay ajánlására kereste fel Simon Jánost Kaposvárott, és azt a történetet adta elő, hogy a nyugaton élő magyar politikusok megbízásából jött Magyarországra. Simonnak azt a feladatot adta(!), a Néppárt részére kell embereket

gyűjteni, hogy rendszerváltozás esetén legyenek emberei, ezenkívül figyeljék a politikai hangulatot a Néppárttal kapcsolatban. Megjegyzendő, hogy az 1948 júliusának első vasárnapján Kiss Péter által megfogalmazott kérés nem volt reális, az azt követő években pedig teljesen okafogyottá vált. Márpedig ez az ember 1951 júliusáig minden évben ugyanazon az első júliusi vasárnapon megjelent Simon Jánosnál, aki 1951-ben elmondta neki, úgy érzi, hogy őt figyelik. Ekkor Kiss azt tanácsolta neki, hagyja ott a munkahelyét és menjen el vidékre (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 85.).

Kiss Péternek Kovács Jenőről és Boróczy Kálmánról volt tudomása. Ebben az összefoglalóban már a későbbi harmadrendű vádlottat, Bárány Lászlót, volt uradalmi intézőt is beleszórták, azzal a megállapítással, hogy ő a vizsgálat idején már Budapesten tartózkodott. Bárány levelet írt 1952 tavaszán Simonnak, és jelezte neki, hogy a következő levelét „vasalóval melegítse át, úgy tudja majd elolvasni.” (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 86.) Ebben a jelentésben kezdeményezte a Kaposvári ÁVH osztályvezetője, Kelen György av. százados Bárány László őrizetbe vételének foganatosítását.

Természetesen ezt a levelet is elfogta az ÁVH, és megszerezte belőle az információkat. Boróczy Kálmán kihallgatásának vonalán is tovább göngyölődött a történet, ugyanis Boróczy 1947-ben, mielőtt Kaposvárra költözött, Baján dolgozott. 1947-ben a választások előtt felkereste Sulyok Dezsőt, de baráti kapcsolatot tartott fenn Czettler Jenővel is. Boróczy vallomása szerint Czettlerrel való megismerkedésük és ismeretségük visszanyúlik 1918–1919-re, Boróczy tehát többször meglátogatta Czettlert „és tájékoztatta az általa kezdeményezett szervezkedésről [vajon nem a Fehér-féle szervezkedési vonalat vitte tovább? – B. B.], információkat és tanácsot kért tőle annak a Grósz-ügyből kifolyólag 1951-ben történt letartóztatásáig” (ÁBTL 3.1.9. V-106617. 86.). A jelentés egy program kidolgozásáról is szól, melyet rendszerváltozás esetére dolgozott ki Boróczy, és Simon Jánosnak azzal adta át, hogy juttassa ki külföldre. Boróczy kommunistaellenes röplapokat is készített és terjesztett, amelyből az ÁVH szerint 40 darabot gépeltetett le és 5-6 darabot dobott be postaládákba (!) (ÁBTL 3.1.9. V-106617. 87.).

Egy hónappal később, az 1952. december 16-án készített összefoglaló jelentésben már bővült az „összeesküvők” köre. A kihallgatások során Simon János sok személyt megnevezett, de vallomása szerint aktív tevékenységet Kovács Jenő festőművész, Kovács Gyula malmos és Bojtai Béla, a gyógypedagógiai intézet főigazgatója fejtett ki (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 145.). Megállapították, hogy Kovács Jenő volt a szervezkedés kezdeményezője, Kovács Gyula pénzügyileg segítette őt, Bojtai pedig „külföldi rádió” angol nyelvű híreit fordította le nekik. „Hálózati jelentésekből és a vizsgálat során megállapítást nyert, hogy Kovács Jenő festőművész volt a szervezkedés kezdeményezője, melyből kifolyólag kérte Vikár Gyulától a pártvezetőség, szakszervezeti vezetőség névsorát, valamint kaszárnyaépítkezési terveket gyűjtött, ezért szükséges volna nevezett előállítására és részletes kihallgatása. Szükségessé teszi továbbá előállítását és kihallgatását Simon János és dr. Boróczy Kálmán ügyének tisztázása, mivel a két személy fontos és lényeges részeket felszínesen említ fel, vagy elhallgat.” (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 148.) 1953 januárjában a szervezkedés tagjainak névsora új-

fent bővült és „képbe kerül” Keszthelyi (Koletár) György volt csendőr főtörzsőrmester, aki többször volt jelen a csoport beszélgetésein.

Az ÁVH Somogy megyei Osztálya 1953. január 12-én lezárta a nyomozást Simon János és társai ügyében, és az iratokat átadta az Államügyészség vezetőjének (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 204–205.). Ebben ugyancsak van egy érdekes pont, ugyanis a demokrácia megdöntésére irányuló földalatti szervezkedés ügyében két személyt jelöltek meg: Simon Jánost és Boróczy Kálmánt. Bárány Lászlóról ebben az iratban szó sem volt (!).

1953. január 12-én 19 óra 45 perckor a fogdaparancsnok kiadta Simont és Boróczyt a kaposvári Államügyészségnek (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 211.). A kaposvári megyei bíróság B.002/1953-13. számon, 1953. június 17-én tartott zárt tárgyaláson ítéletet hozott. Az ítéletben Simon Jánost mint elsőrendű vádlottat bűnösnek tartotta a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételben, dr. Boróczy Kálmánt mint másodrendű vádlottat a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésében, Bárány László harmadrendű vádlottat pedig a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésbe való felajánkozásban találták bűnösnek. Így Simon Jánost 13 évi börtönbüntetésre, dr. Boróczy Kálmánt 15 évre, Bárány Lászlót 10 évre ítélte a dr. Mikes István tanácsvezető bíró és dr. Pálinkás Sándor tanácsvezető által vezetett bíróság (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 212–217.).

Az ítélet ellen mindhárman fellebbeztek: Simon János és Bárány László vádlottak és védőik enyhítésért, dr. Boróczy Kálmán és védője enyhítésért és téves minősítés miatt. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságán 1953. október 5-én megtartott zárt tárgyaláson a bíróság kimondta, hogy a fellebbezések alaptalanok. Megállapította, hogy „az első bíróság a vádlottak cselekményeit törvényszerűen minősítette, a bűnösségi körülményeket is helyesen állapította meg és megfelelő büntetéseket is szabott ki”. (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 218–219.) Az ítéletben az enyhítés elutasítását Simon János esetében nyilas párttagsága miatt, Boróczy Kálmánéban pedig azzal indokolták, hogy „évtizedeken keresztül fasiszta fajvédő volt”. Az ítélet 1953. november 6-án törvényerőre emelkedett.

Simon János a váci börtönben 1956. július 21-én készült felülvizsgálati bizottság javaslata alapján kegyelemben részesült, mivel a bizottság javasolta a büntetésének félbeszakítását és a perújrafelvételt (ÁBTL 3.1.9. V-108617. 230.).

Dr. Boróczy Kálmán ügyét 1956. július 3-án a felülvizsgálati bizottság idős kora miatt kegyelemre javasolta, illetve megfogalmazták azt is, hogy a „szervezkedés tagjai azontúl, hogy egy esetben röpcédulát terjesztettek, más gyakorlati ellenséges tevékenységet nem fejtettek ki” (ÁBTL 3.1.9. 109736. 19.). Boróczy a kegyelmet nem kapta meg.

Jelenleg a Hazafias Szolgálat Ellenállási mozgalom-kutatás ezen a ponton áll. Felmerülnek további kérdések és további összefüggések. Az ügy természetesen további levéltári kutatásokat igényel, ám nemcsak ezen három személynek a története, de az akkori jelentésekben felsorakoztatott személyek és a szerepük is.

Így feltehető az a kérdés, egyáltalán volt-e egyáltalán ügy vagy csupán csináltak egy ügyet.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 14.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 148.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 19.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 204–205.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 42.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 211.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 85.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 212–217.

ÁBTL 3.1.9. V-106617. 86.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 218–219.

ÁBTL 3.1.9. V-106617. 87.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 230.

ÁBTL 3.1.9. V-108617. 145.

ÁBTL 3.1.9. 109736. 19.

Szakirodalom

FEHÉRVÁRY István (1990), *Börtönvilág Magyarországon*, Budapest, 230. o.

FEHÉRVÁRY István (1984), *Szovjetvilág Magyarországon 1945–1956*, München–Santa Fe, 256. o.

A golyóstoll feltalálásának rövid története képekben

Lichner Barbara – Lisányi Endre: *Bírógraphya*

RÁCZ JÁNOS: AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN HALÁLRAÍTELTEK TÖRTÉNETEI A KAPOSVÁRI KATONAI BÍRÓSÁGON

Statáriális eljárás az 1956-os forradalom utáni megtorlásokban

1956. november 4-e után alig egy héttel már kiadták az 1956. évi 22. törvényerejű rendeletet, amely a büntetőeljárás egyszerűsítéséről szólt. A szovjet szuronyokkal hatalomra segített Kádár-kormány mielőbb igyekezett bírósági úton is megalapozni a hatalmát. Kezdetben közbüntényes bűnelkövetőként kívánták elítélni a fegyveres felkelőket és kimondták, hogy gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás, lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűncselekmények esetében nem szükséges vádiratot megfogalmazni, nem kell nyomozni, azonnal bíróság elé lehet állítani a kriminalizált cselekmény közben elfogott elkövetőt. Ezeket az eljárásokat láthatóan nem politikai ügyként akarták kezelni, hanem a szükségállapotokra, a háborús viszonyokra jellemző, gyorsan meghozott, elrettentő bírósági ítéletekben gondolkodtak.

A büntetőeljárás egyszerűsítéséről szóló rendelet azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ebben az eljárási formában ugyanis nem születtek meg azok a halálos ítéletek, amelyeket az új kommunista rezsim nyilván szükségesnek tartott volna az erő felmutatásához. Így 1956. december 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottsága átértékelte az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeit. Ezúttal már az 1956. október 23-i demonstrációt és az azt követő fejleményeket is ellenforradalomnak minősítették. Eldöntötték, hogy katonai bíróságokon, statáriális eljárások segítségével torolják meg a történeteket. Az ezzel összefüggő javaslatot Münnich Ferencnek kellett volna a soron következő kormányülésre beterveznie, de időközben dr. Feri Sándor, a Legfelsőbb Bíróságon pallérozódott tanácsvezető bíró oldotta meg a kérdést. Feri ezidőben Kádár János orosz tolmácsaként is tevékenykedett, így mondhatjuk, hogy az események ütőerén tartotta a kezét és kiváló kapcsolatokat ápolt a szovjet állambiztonsággal. Kicsit sietősen összeütötte az 1956. évi 28. törvényerejű rendelet szövegét, amelyet 1956. december 11-én már közöltek is a *Magyar Közlöny* hasábjain.

A rögtönbíráskodásról szóló törvényerejű rendelet azonban nem volt teljes. Szövege alapján egyrészt nem lehetett tudni, mit kaphat az, akit bűnösnek találnak az új jogi norma alapján a katonai bíróságok. A rendelet közzététele után emiatt alig két nappal később kellett pótlólag publikálni a *Közlöny*ben, hogy akiket bűnösnek találnak a rögtönítélő eljárás során, azokat halállal fogják büntetni. Másrészt újabb kiegészítésre is szükség volt, hiszen az eljárás szabályainak módja nem került kodifikálásra. Ezt a kormány a 6/1956. (XII.1.) sz. rendeletében rögzítette. Ebből derült ki, hogy akiket a rögtönítélő bíróság bűnösnek talált, de a cselekmény elkövetésekor még nem töltötte be a huszadik életévét, 10-től 15 évig terjedő börtönbüntetésre számíthatott. Itt fektették le azt is, hogy amennyiben a katonai bíróság rögtönítélő tanácsa úgy látta, hogy a már huszadik életévét betöltött elkövető cselekménye nem veszélyeztette a társadalmi békét, halál helyett 10–15 évig tartó börtönbüntetésre módosíthatta az ítéletet.

A rendelet bevezető gondolataiban lefektették, hogy a szigorú statáriális ítéletekre azért van szükség, mert: „Az a körülmény, hogy nagymennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatásos bűnözők, felelőtlen zavarkeltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreállítását és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyonzbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotómunkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni. A becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a túrhetetlen állapotnak megszüntetése érdekében.”

Rögtönítelő eljárást akkor lehetett kezdeményezni, ha tetten érték az elkövetőt vagy a bizonyítékok azonnal rendelkezésre álltak. Az alapvető célok tehát nem változtak az egyszerűsített eljárás megalkotása után. A fegyveres felkelőket – mint közbűntényeseket – fegyverrejtegetésért, gyilkosságért, gyújtogatásért, rablásért akarták szankcionálni. Ezt a feladatot a katonai bíróságokra bízta.

Elsősorban a fegyverek jogosulatlan birtoklását kívánták megtorolni. Nemcsak az 1956-os forradalom és szabadságharc idején törtétekért akartak visszavágni, hanem – a bosszú mellett – végleg megpróbálták megakadályozni, hogy fegyver maradjon a magyar lakosság kezében. Nem akartak egy újabb 1956-os felkelést. A rendelet kimondta, hogy az illegálisan tartott fegyvereket legkésőbb 1956. december 11-én 18 óráig be kell szolgáltatni. Külön szankcionálták a feljelentési kötelezettség elmulasztását is, ami azt jelentette, hogy elvárták – a kommunista jogrendszerben megszokott módon –: a családtagok egymást is jelentsék fel.

Katonai bírósági tanácsokat állítottak fel a fővárosban, Debrecenben, Győrben, Szegeden, Kecskeméten és Kaposvárott is, illetve meg kell említeni a Budapesti Helyőrség Katonai Bíróságát mint az ezekben az ügyekben eljáró bírósági fórumot. A rögtönítelő katonai bíróságok tanácsai 1956. december 15-én kezdték meg működésüket. Markó György *A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956. december–1957. október* között című tanulmányából részletesebb képet is kaphatunk erről az időszakról.

A kaposvári Katonai Bíróságon összesen 31 embert ítétek el statáriális eljárások során. Ennél csak Győrött marasztaltak el kevesebbet (18), miközben a debreceni Katonai Bíróságon 56, Szegeden 104, Budapesten 302 főt ítétek el. A kaposvári Katonai Bíróságon a rögtönítelő tanácsok 1956 és 1957 között 7 főt ítétek halálra, Debrecenben ugyanennyi „elkövetőre” sújtottak le a legsúlyosabb büntetéssel, miközben Győrött 3 ember nézhetett szembe ezzel a bírósági döntéssel. A fővárosban – ahol a központi hatalom erősebb lehetett – 43 fő esetében hozták meg a katonai bírósági tanácsok a legsúlyosabb ítéletet.

A bíróságok meglehetősen komolyan vették a rögtönítelő eljárásról szóló törvényerejű rendelet bevezető szavait, ezért elsősorban az állítólagos fegyverrejtegetők ellen léptek fel. A még nem konszolidálódott új hatalom kifejezetten tartott attól, hogy a lakosságnál lévő fegyverekkel ismét kirobbanhat egy felkelés, így elsődle-

ges feladat volt az elrettentés. 1956. december és 1957. október között a rögtönítélő eljárások során országosan 339 főt ítéltek el fegyverrejtegetésért.

A megtorlás bírósági útjának első halálos ítélettel és kivégzéssel járó ügyét Miskolcon hajtották végre 1956. december 16-án. Ez a törvénytörő döntés – nem meglepő módon – fegyverrejtegetési ügyben született. A Budapesti Helyőrség Katonai Bírósága – mint rögtönítélő bíróság – miskolci tárgyalásán fegyver- és lőszerrejtegetésben bűnösnek találta és halálra ítélte Soltész József cipészt és Nagy András asztalost. Utóbbi halálos ítéletét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa ugyan kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta át, de Soltészen végrehajtották a leg súlyosabb büntetést.

Mivel nem minden megyében hoztak létre rögtönítélő bírósági tanácsokat, ezért az egyes katonai bíróságok a környező megyék ügyeit is tárgyalhatták. Így a megtorlás első szakaszában a kaposvári Katonai Bíróság rögtönítélő bírósága nemcsak a somogyi, hanem a tolnai és a baranyai esetekben is szerepet kapott. Tanulmányomban azokat az eseteket igyekszem feldolgozni, amelyekben rögtönítélő eljárás során a kaposvári Katonai Bíróság halálos ítéletet hozott, és ezeket végre is hajtották.

Tóth György fegyver- és lőszerrejtegetési ügye

Tóth György 1909-ben született Balatonkeresztúron. Családjával Fonyódon, földművelésből éltek. 8 holdon gazdálkodtak 1945 előtt, 1945 után 12 hold földdel rendelkeztek. Tóth összesen hat elemit végzett. 24 éves korában megházasodott, egy gyermeke született. 1931 és 1944 között többször is teljesített katonai szolgálatot. 1943-ban megsebesült a keleti hadszíntéren. Állítólag légnyomást kapott, két napig a kijevei katonai kórházban ápolták. 1944 decemberében tért haza és kezdett dolgozni. 1948-ig nyoma sem volt a fronton szerzett sebesülésének. 1948 augusztusában azonban váratlanul rosszul lett, két napig magas láz gyötörte és erősen verejtékezett. Az orvos maláriának, esetleg szerzett sebesülésének tulajdonította a kellemetlen tüneteket. Ugyanez megtörtént vele 1953-ban is. Tóth 1956. október 28-án résztvevője volt a fonyódi demonstrációnak. Mivel a későbbi bírósági eljárásban ottani szerepéről különféle állítások ütköztek, érdemes rávilágítani ezekre a komoly ellentmondásokra.

1957. augusztus 11-én Tóthot a fonyódi rendőrkapitányságon fegyver- és lőszerrejtegetési ügyben hallgatták ki, de először arról kellett röviden beszámolnia, mi is történt 1956. október 28-án. A jegyzőkönyv szerint azt vallotta, a nagy tömeggel a fonyódi rendőrkapitányságra tartott ő is. A tüntetők ugyanis Kolip Gyula rendőrfőhadnaggal, a fonyódi rendőrkapitányság vezetőjével akartak beszélni. A tömeg delegációt küldött be, akiket be is engedtek a kapitányságra. A küldöttség tagja volt Tóth György is. Bent kényszerítették Kolipot, hogy vegye le a rendőrzubbonyát, és cserélje le azt Tóth kabátjára. Tóth egy társával a községi tanács épületéhez kísérte az „elfogott” főhadnagyt. Ezt követően a későbbi vádlott nem tudta, mi történt a

fonyódi rendőrkapitányság vezetőjével, sorsáról ugyanis a választott forradalmi bizottság döntött.

Az ügyben más tanúkat is kihallgattak, mi is történt 1956. október 28-án. A helyi állami gazdaság traktorosa például azt állította, hogy Tóth „aktív tevékenységet fejtett ki az ellenforradalom idején”. Szerinte 1956. október 28-án a vasútállomáson gyülekeztek a tüntetők, de Kolip megpróbálta őket feloszlatni. Ez azonban nem sikerült, sőt a tömeg elkergette és üldözni kezdte. A traktoros – aki a forradalom idején valószínűleg a helyi tanács tagja lehetett – kifejtette, hogy az egyik hangadó Tóth György volt és ő volt az is, aki követelte a rendőrfőhadnagy kiadását. Kolipot gyilkosnak nevezte, sőt a többi gyilkos rendőr kiadatását is kezdeményezte. Végül társával bement a rendőrkapitányság épületébe, nem lehetett ebben megakadályozni. A traktoros úgy emlékezett, hogy a rendőrség vezetőjét többször leköpték és lökdösték, és szerinte Tóth azt is kiabálta, hogy „letűnt a kommunista rendszer” és ők ezentúl „senkik”. A tömeg pedig átvette a szólamait és visszhangozni kezdte.

Járfás János 1956. október 28-án a fonyódi rendőrkapitányságon teljesített szolgálatot. Tanúvallomása szerint aznap délelőtt 9 és 10 óra között egy két-háromszáz fős tömeg vonult a fonyódi rendőrkapitányság elé. A demonstrálók vezetője elmondása szerint Tóth György volt, kezében egy fekete lobogó, amin Mária képét lehetett felismerni. Egyházi zászlónak tűnt. Végül a tömeg az állomás előtti téren állt meg, de egy óra múlva átvonultak a rendőrkapitányság elé. Tóth azt kezdte kiabálni: „kiadni azt a piszkot, Kolip rendőr főhadnagyot, és a nép majd elintézi a sorsát”. Ezt többször is elismételte. Járfás úgy vélekedett, hogy Tóthot nem a tömeg választotta ki, hogy tárgyaljon a rendőrökkel, hanem önkéntes alapon az ment be a kapitányságra, aki akart. Mivel a szolgálati helyét nem hagyhatta el, nem tudott beszámolni arról, mi történt bent a rendőrségen Kolip és Tóth között. Tóth mindvégig tagadta, hogy kommunistaellenes kijelentéseket tett volna. Egy rendőr tanúként viszont azt vallotta, hogy Tóth 1956. október 28-án egy „Máriás zászlóval” vonult fel.

A kaposvári Katonai Bíróság – mint rögtönítélő bíróság – 1957. augusztus 14-én tárgyalta Tóth ügyét. A tárgyalóteremben ismét előkerült az 1956. október 28-i történet. Tóth György immár vádlottként az alábbiakat vallotta: a forradalom idején javarészt otthon tartózkodott. Egy alkalommal, pontosabban 1956. október 28-án azonban csatlakozott a fonyódi tüntetéshez, amire egy nemzeti színű zászlót is vitt magával. Először a tömeg a templom elé vonult, majd a vasútállomáson követte a tömeget, ahol egy vasutas beszélt hozzájuk. Nem sokkal ezt követően megjelent Kolip Gyula, és felszólította őket a távozásra, majd egy gránáttal a kezében fenyegetődni kezdett. Tóth katonaviselt emberként azonban látta, hogy a járási kapitányság vezetője csak egy könnygázgránátot tart a kezében. Úgy emlékezett, hogy a tömeg feloszlott, de aztán egy részük a rendőrkapitányság elé vonult, ahol újra csatlakozott a demonstrálókhoz. Az emberek itt már azt követelték, hogy Kolip lépjen ki az erkélyre, amikor pedig ezt megtette, kiabálni kezdtek, hogy vegye le a rendőrzubbonyát, és vegyen magára civil ruhát. Tóth átadta neki a kabátját és összeölelkezett Kolippal. A tüntetők ekkor már őt is hazaárulónak nevezték.

A bíróságon Kolip Gyula is tanúskodott. Nem tagadta, hogy helyettesével fel szerették volna oszlatni a tüntetést. Nem emlékezett rá, hogy ekkor látta volna Tóth Györgyöt, és azt sem hallotta, hogy rendszerellenes kijelentéseket tett volna. Helyettesével visszamenekültek egy rendőrautóval a kapitányságra, a tömeg ugyanis a nyomukban volt. Azt kiabálták, hogy tépjék szét az igazolványukat, és tépjék le a váll-lapjaikat. Tóthot akkor ismerte meg, amikor négy társával bementek a kapitányságra. Tóth kivitte őt az erkélyre, megpróbált a tüntetőkhöz szólni, de ez nem sikerült. Úgy emlékezett, hogy kezet is fogtak ők ketten, majd a tömeg visszarendelte a delegációt, mert megalkuvónak tartották őket. Kivitték őt is az épületből, de arra nem emlékezett, hogy a vádlott kísérte volna bárhová is. Arra sem emlékezett, hogy kapott volna tőle egy kabátot, azt sem tudta, hogy ki adta rá azt. Egyáltalán nem tudta megerősíteni azt a vádat, hogy Tóth György kommunistaellenes kijelentéseket tett volna és nem emlékezett olyasmire, hogy izgatta volna a tömeget.

A tárgyaláson Kolip előadásából az is kiderült, hogy Tóth Györgyöt a helyi nemzetőrségbe sem választották be, mert árulónak tartották és a tömeg nem tartotta megbízhatónak. Kolip tanúvallomása szerint a rendőrfőhadnagy egyáltalán nem akart bosszút állni a történetekért. Később alezredesi rendfokozattal osztályvezető volt Siófokon. 1984-ben hunyt el. A közösségi média szerint úgy tűnik, beosztottjai kifejezetten szerették parancsnokukat, emlékét egyesek ma is ápolják. A kaposvári Katonai Bíróság előtt mértékletesen nyilatkozott az 1956. októberi eseményekről és Tóth szerepéről. Talán tudatában volt annak, hogy a forradalom ügyének kommunista magyarázata és a megtorlások során hozott ítéletek végül nem fogják kiállni az idő próbáját. Emberként viselkedett egy embertelen időszakban.

Ezzel szemben állt viszont a helyi tévesz traktorosbrigádjának vezetőjének vallomása. Szerinte Tóth a forradalom idején „hangadó volt”, igaz, nem látta, hogy fegyverrel mászkált volna az utcákon. De egy másik tanúval együtt azt is állították, hogy a vádlottat részegnek látták; ezt Tóth tagadta. A traktorosok vezetője azt is állította, hogy Tóth a kabátját nemcsak átadta, hanem rá is terítette Kolipra. Mivel a vádlott ezt sem ismerte el, a vádlott és közte szembesítésre került sor, de ez nem vezetett eredményre.

Az ellentmondásos állítások sora egyáltalán nem zavarta Herz István főhadnagyot, a katonai ügyészt. Ő makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy Tóth György komoly ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki. Az elhangzott tanúvallomások alapján bizonyítottnak találta, hogy a vádlott izgatta a demonstrálókat és „uszított az államrend ellen”. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc idején senkinek sem esett komolyabb bántódása Fonyódon, ezért önmagában érthetetlen, hogy egyáltalán miért kellett bárki ellen épp itt eljárást indítani. Csakhogy – mint kiderült – ebből az elég ártalmatlannak tűnő dologból egy fegyverrejtegetési ügyet kreáltak.

Nem véletlenül ismertettem tehát részletesen azt a fonyódi megmozdulást, amelynek résztvevője volt Tóth György is, aki végül néhány társával a rendőrkapitányság épületébe is behatolt. Éppen ez adott ugyanis okot arra, hogy a rendőrség

1957. augusztus 11-én megjelenjen nála és házkutatást tartson otthonában. Tudták, hogy bizonyosan találni fognak valamit, hiszen a per anyagának vizsgálata alapján bátran kijelenthető, tudomásuk volt arról, hogy Tóth orvvadászattal is foglalatosskodott. Így logikusnak látszott, hogy házkutatást tartsanak nála. Valóban, a végrehajtott házkutatás során két géppisztolyt, egy duplacsövű vadászfegyvert és egy 12-es vadászpuskát találtak nála, illetve a hozzá tartozó söréteket, géppisztoly-lőszereket, pisztoly- és puskatöltényeket. Ezenkívül sikerült begyűjteniük egy röpiratot is, amely összefüggött a forradalommal. Tóth először tagadta, hogy tudott volna a lakóháza eresze alatt talált géppisztolyokról, de később mindent bevallott. Elmondta, hogy 1946 és 1948 között még legálisan tarthatott vadászfegyvert. Bár ezeket le kellett adnia, de a söréteket megtartotta. A kispuskát valamikor 1946, vagy 1947 körül találhatta, amikor átvette a földosztásból neki jutott földet. Mikor elhordta onnan a szalmát, alatta találta meg a fegyvert. A géppisztolyokat pedig ágfa szedése közben szintén a földjén találta, együtt a pisztolylőszerekkel, újságpapírba voltak csomagolva.

Csak hogy a házkutatási jegyzőkönyvvel némi probléma mégis akadt. A rendőrök által felvett dokumentum szerint a géppisztolyokat az eresz alatt, miközben a puskákat a pajtában a szalma között találták meg. Két jelenlévő tanú viszont azt állította, hogy mindegyik fegyvert a pajtában találták meg. Mivel a két tanú meghallgatási jegyzőkönyve szövegében teljesen azonos, valószínű, hogy mindkettőt a fonyódi rendőrség munkatársai fogalmazhatták. Érthetetlen módon így saját magukkal keveredtek ellentmondásba, hiszen a rendőrök vallomásai szerint ők maguk valójában más helyen akadtak rá a géppisztolyokra.

Az 1957. augusztus 14-én megtartott tárgyaláson Tóth már azt állította, hogy a 12 mm-es vadászfegyver valójában ócskavas volt. Már 1933-tól a birtokában volt, a puskát a fonyódi otthona házhelyén találta, lőszer nélkül, használhatatlan állapotban, így vadászni nem is járt vele. 1947-ben szántás közben találta meg a kispuska tusát, majd a következő évben a csövét. Állításai szerint ezeket akkor bevitte a rendőrségre, de ott nem is foglalkoztak vele, csak annyit mondtak neki, hogy dobja az ócskavasak közé. Igaz, a fegyveralkatrészeket eldugta végül a pajtájában. 1957 márciusában találta meg a géppisztolyokat és a hozzá való táraikat, lőszereket a saját földjén. Ezeket elvitte magával, és a fegyvereket szétszedett állapotukban tartotta a pajtájában. Le akarta őket adni, de meg akarta várni vele a statárium végét. Érdemes belegondolni, vajon mi történt volna akkor, ha ezeket a rozsdás fegyvereket a földjén találják meg a rendőrök. Bár 1948-ban bevonták a vadászfegyver-tartási engedélyét, de mivel senki nem kérte, nem adta le a hozzá tartozó lőszereket. Tagadta, hogy bármilyen célja lett volna a fegyverekkel és a lőszerekkel. Az 1956. október 28-i nap kivételével a forradalom idején otthon tartózkodott. Nem vett részt semmilyen fegyveres összecsapásban, hiszen ilyen Fonyódon nem is volt.

A fegyverszakértő vallomása szerint az egyik vadászfegyver használhatatlan állapotban volt, az elsütőszerkezetével akadt gond, de véleménye szerint egy szak-

ember képes lett volna megjavítani. A védelem részéről így csak abba tudtak kapaszkodni, hogy a fegyverekre Tóthnak orrvadászat céljából volt szüksége.

A katonai ügyész azonban a fegyver- és lőszerrejtegetés ügyét összekapcsolta a vádlott állítólagos forradalom alatti tevékenységével. Molnár Ferenc hadbíró századosra és tanácsára várt az ítélet meghozatalának feladata. A kaposvári Katonai Bíróság Molnár által vezetett rögtönítélő tanácsa Tóthot bűnösnek találta fegyver- és lőszerrejtegetésben, amiért halálbüntetést szabtak ki. Az ítélet indoklásában kitértek az 1956. október 28-án történt eseményekre, amely szerint Tóth egy „Máriás zászlóval” vonult a demonstrálók előtt, majd felvilágosította a tömeget arról, hogy Kolip rendőrfőhadnagy csak egy könnygázgránáttal fenyegetődzve próbálta felosztatni a tüntetést. Ők ezzel magyarázták, hogy Kolip és helyettese végül elmenekültek a demonstrálók elől.

Azt is bizonyították látták, hogy Tóth a tömeggel a fonyódi rendőrkapitányság előtt követelte Kolip kiadatását. Sőt, Molnár tanácsának ítélete szerint a vádlott együtt szidta a tüntetőkkel a „piszkos, gyilkos kommunistákat”. Ellenben a rögtönítélő tanács tagjai elbizonytalanodtak abban a kérdésben, hogy a tömegből a kapitányságba behatoló delegáció tagjai közül ki és kinek a kabátját terítette rá a rendőrfőhadnagra, így a vádiratban nem is nevezték meg, ki vetette le a rendőrzubonyt Kolipról.

Ezt követően megállapították a fegyver- és lőszerrejtegetés tényét, és a rögtönítélő bíraskodást létrehozó törvényerejű rendelet szerint kiszabták rá a legsúlyosabb ítéletet. A kegyelmi tanácskozás során az ügyész nem ajánlotta ugyan, hogy a vádlott kegyelmet kapjon, de Molnár hadbíró százados mégsem mutatkozott teljesen magabiztosnak az ügy tekintetében. Több dolog is aggaszthatta, legalábbis erre utal írásba foglalt véleménye: „Mivel a tárgyaláson nem nyert megnyugtatóan bizonyítást az, hogy a vádlott a nála lévő nagyobb mennyiségű fegyvert ellenséges célból rejtegette, noha személyében igen komoly társadalmi veszélyesség mutatkozik, javasolja, hogy e bűnügyet a kegyelmi tanács terjessze fel a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához esetleges kegyelem megadása végett.”

A katonai ülnökök csatlakoztak a tanács vezetőjének véleményéhez. Egyhangú döntésben kegyelemre javasolták a fonyódi Tóth Györgyöt. Ennek ellenére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nem osztotta Molnár véleményét, elutasították a kaposvári Katonai Bíróság rögtönítélő tanácsának kérelmét. A kivégzést 1957. szeptember 3-án a kaposvári megyei börtön udvarán végrehajtották.

Molnár Ferenc hadbíró százados jelen volt a kivégzésen. Ő is azok közé a személyek közé tartozott, akik az 1945 utáni rendszerváltozást követően egyre magasabb pozíciókat töltöttek be. Molnár a harmincas években napszámosként, majd 1950-ig kendertilolóként dolgozott. 1945-től a Szociáldemokrata Párt, majd 1948-tól a – kommunista párttal történt kényszerezegyesülés után – a Magyar Dolgozók Pártjának tagja. Az ötvenes évektől Tolna megyében kezdett pártmunkát végezni. Már párttitkár, amikor katonai karrierje megkezdődött. 1952 és 1953 között végezte el a

Bírói és Államügyési Akadémiát. Ezután a hadbírói tanfolyamot is sikerrel teljesítette. 1955-ig a Honvédelmi és az Igazságügyminisztériumban dolgozott. Ugyanebben az évben századosként a Határőrség és Belső Karhatalom Katonai Bizottságának elnöke lett. Az 1956-os forradalom idején nem állt a felkelők oldalára, sőt, részt vett a Határőrség Országos Parancsnoksága Labanc úti épületének védelmében is. 1957 és 1960 között a kaposvári Katonai Bíróság elnöke. Dolgozott a budapesti és a szegedi Katonai Bíróságon is. Utóbbi helyen 1975-ben megbízott elnökként is tevékenykedett. Ugyanebben az évben vonult nyugállományba. 1967-ben alezredesnek léptették elő. Bár felettesei nem mindig voltak elégedettek magatartásával, még fegyelmit is kapott, de a párt elvárásait mindig is hűen teljesítő katonai bíró volt. Éppen ezért szinte töretlenül számítottak rá, és nem is okozott csalódást. A Molnár vezette budapesti Helyőrség Katonai Bíróságának rögtönítélő tanácsa az 1956-os megtorlások során Szívós Gézát 1957. január 3-án fegyver- és lőszerrejtegetési ügy miatt halálra ítélte. Szívóست az ítélet napján a budapesti gyűjtőfogház udvarán végezték ki.

Katona István: az ember, aki ott sem volt

Katona István 1920-ban született a Tolna megyei Ócsényben. Szülei 18 holdon gazdálkodtak. 1950-ben ennek a földnek nagy részét kényszerűen visszaadták az államnak. Hat elemi osztály elvégzése után Katona a szüleinek segített a családi gazdaságukban. 1941 és 1945 között katonaként szolgált, majd egy rövid ideig az ócsényi tésztagyárban dolgozott, később ismét a szüleivel gazdálkodott. 1944-ben megsebesült a fronton, légnyomást kapott, jobb térdkalácsa szilánksérülést szenvedett, 1945-ben pedig maláriában szenvedett. 1948-ban fegyverrejtegetésért 12 év börtönre ítélte a szekszárdi rögtönítélő bíróság, amelyből „csak” hat évet kellett letöltenie. Ugyanebben az évben, de még az ítéletet megelőzően a szekszárdi járásbíróság könnyű testi sértésért 150 forint pénzbüntetéssel sújtotta. 1956 júliusában házasodott meg másodsor, mivel a börtönbüntetése miatt első felesége elvált tőle. A második házasságából 1957 elején született gyermeke.

Katona az 1956-os forradalomban és szabadságharcban tevékenyen nem vett részt. Éppen ezért a későbbi bírósági eljárásban ezzel a kérdéssel nem is foglalkoztak. 1957. május 16-án azonban – más dokumentumok szerint 1957 júliusában – elment az ócsényi rendőrségre, és átadott egy 7.65 mm-es ismétlőpisztolyt, egy tárral, 6 darab lőszerrel és egy pisztolytáskával. Ekkor azt állította, hogy egy útjába eső eperfa odujában találta ezeket. Később az egész beszolgáltatási esetet azzal magyarázta, hogy tisztában volt a fegyverrejtegetés következményeivel és az érte járó statáriummal is, de mivel már büntetve volt, nem merete egyszerre leadni a rejtegetett fegyvereit és a nagy mennyiségű lőszerait. Gondolta, hogy a megmaradtakat a karhatalomnak adja át, így nem kelt majd gyanút. Ám a források között olyan dokumentum is található, amelyben azt állítják, hogy az egyik pisztolyt csak azért szolgáltatta be, mert pálinkafőzés miatt már feljelentették és félt a házkutatástól.

Mindenesetre 1957. október 10-én a rendőrség átkutatta Katona otthonát.

A jegyzőkönyv szerint bár felszólították arra, hogy adja elő a fegyvereket, de ezt nem tette meg. Ennek ellenére a prэшázában több fegyvert is megtaláltak. A zsákmány egy 7.62 mm-es pisztoly, illetve egy darab „házilag átalakított puska”, illetve több száz darab lőszer lett. 1957. október 14-i jegyzőkönyv szerint a fegyverszakértő megvizsgálta a lefoglalt eszközöket, és kiderült, hogy az egyik „puska” valójában egy kispuskából lett átalakítva pisztollyá. Az ügy további vizsgálatát Szekszárdon, a BM Tolna Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának beosztottjai folytatták le. Katona 1957. október 14-i vallomása szerint, miközben a forradalomban nem vett részt, elvitte a felesége biciklijét egy helybeli ismerősehez. Azt szeretne volna, ha az átfesti a kerékpárt, ki is fizette a munkát, de a forradalom eseményei miatt az elhalasztódott. 1956 decemberében vagy 1957 januárjában ez az ismerőse, hogy az el nem végzett munka árát kiegyenlítse, átadott neki két pisztolyt. Az egyik az volt, amit 1957 májusában vagy júliusában beszolgáltattott az őcsényi rendőrségnek. Amelyiket októberben találtak meg, azt a fegyvert pedig a pincében rejtette el. Ugyanattól az embertől kapott 6 mm-es lőszeret is a kispuskából fabrikált pisztolyhoz. Tóth azt állította, hogy a kapott pisztolyokat csak megőrzésre vette át az adósság fejében. A kispuska 1946 őszén került elő. A nagyapja találta meg a csövet, amikor a kerítésoszlop helyét ásta. Ezen a területen egyébként egy szeméttlerakó is volt. A puskacsövet ideiglenesen átadta egy másik őcsényi lakosnak, miközben a zár részét olajba áztatta. Időközben azonban visszakérte a csövet, de az már teljesen elrozsdásodott, így át kellett alakítani. Végül az alkatrészekből pisztolyt fabrikált és a nyomozók ezt találták meg a szőlőhegyi prэшázában.

Érdekes adalék, hogy az ügynek természetesen része lett az a rendőrség által használt marokfegyver is, amit a házkutatás előtt adott le Katona. A Szekszárdon rögzített dokumentumokból azonban nem derült ki, hogy pontosan miért szabadult meg ettől a pisztolytól a vádlott, miközben a másik kettőt megtartotta. A szekszárdi politikai nyomozók viszont kiderítették, hogy Katonának az az ismerőse, akitől beszerezte vagy visszaszerezte – ez sem volt egyértelmű – a kispuska rozsdás csövet, szintén rejtegetett egy pisztolyt, amelyet állítólag 1956 decemberében talált az őcsényi temetőben. Azt vallotta, egy ismeretlen alakot pillantott meg hazafelé sétálva, az alak furcsa módon a temetőn vágott keresztül. Valószínűleg ő rejthette el az egy sír mellett a fegyvert, földdel és fűvel takarta le. A nyomozás során az is kiderült, hogy Őcsényben többen is úgy nyilatkoztak, hogy ez a személy többször is emlegette, hogy a helyi párttitkár meggyilkolására készül. Mindez tehát sokkal súlyosabb esetnek tűnt, mint Katona fegyverrejtegetési ügye.

Ilyen előzmények után, 1957. október 17-én került sor Kaposvárott a tárgyalásra, ami ezúttal is Molnár Ferenc hadbíró százados tanácsvezető irányításával zajlott. A tárgyaláson már sok minden nagyon megváltozott: a rozsdás kispuskáról itt már azt állították, hogy nem 1946-ban, hanem 1956-ban, a már említett kerítésállítás során került elő. Itt már szó sem esett arról, hogy Katona a másik két fegyvert kvázi ellentételezéseként kapta volna, cserébe az elmaradt biciklifestésért. Katona ekkor már azt vallotta, hogy egykori börtöntársa küldte neki azokat a lőszerekkel

együtt. A házkutatást végző rendőr szerint pedig azért adta le a házkutatás előtt az egyik fegyvert, mert akarattal megpróbálta félrevezetni a hatóságot.

A Molnár vezette tanács a legsúlyosabb ítéletet szabta ki rá. Indoklásuk szerint a vádlott a fegyvereket „ellenforradalmi” célokból rejtegette. Ezt elsősorban arra alapozták, hogy 1948-ban már elítélték hasonló statáriális eljárás során, így kegyelemre nem számíthatott. A rögtönítélő eljárás szabályainak megfelelően az ítélet még 1957. október 17-én jogerőre emelkedett. A kivégzést még aznap a kaposvári lőtérén végre is hajtották. A törvénytelen eljárás során kivégzett Katonának fél éves kisgyermek, családja volt. Bizonyíthatóan semmilyen tekintetben nem vett részt a forradalom eseményeiben. Ő valójában egyáltalán ott sem volt. Személyét sehogyan sem lehetett összefüggésbe hozni az 1956 október végén, november elején történetekkel. De Molnár Ferenc hadbíró százados és tanácsának ülnökeit ez mégsem érdekelte.

A szigetvári fegyverrejtegetők

Szigetvár az 1950-es évekig Somogy megyéhez tartozott, aztán Baranya megyéhez csatolták. Ez máig nem változott, de 1956 után a rögtönítélő eljárások alá tartozó esetekben Baranya megye – Tolnához hasonlóan – a Somogy megyei kaposvári Katonai Bíróság illetékességi területe volt. Szigetvárrott is több vádlottat fegyver- és lőszerrejtegetéssel gyanúsítottak meg. Gyakorlatilag három szigetvári család férfitagjait ültették a vádlottak padjára. Alább röviden összefoglalom az életüket.

Ifjabb Herczeg József 1933-ban született. Az elemi iskolát Szigetváron végezte el, aztán péknek tanult. Bár megszerezte a segédlevelét, de mivel nem kapott péksegédi állást alkalmi mezőgazdasági munkákból élt. 15 éves korában széngázmérgezést kapott, ami miatt súlyos mentális sérüléseket szenvedett. Végül sikerült elhelyezkednie a Szigetvári Sütőipari Vállalatnál. Egy alkalommal már elítélték fegyverrejtegetésért, két évre. 1956-ban megházasodott.

Fiatalabb testvére, Gyula éppen tizennyolcéves volt 1956-ban. A helyi általános iskola hét osztályát végezte el. Testvéréhez hasonlóan ő is péknek tanult és ugyanott dolgozott ő is. 1957-ben házasodott meg. Az 1956-os forradalom idején folyamatosan dolgozott, nem vett részt semmilyen tüntetésen. A forradalom után két szigetvári ismerősével úgy döntöttek, hogy nyugatra emigrálnak. Csak egyiküknek sikerült eljutni Ausztriába, őt és az egyik társát elkapták a határon, és hazatoloncolták őket. Ezután továbbra is a szakmájában dolgozott Szigetvárott. A Herczeg fiúk édesapja, ameddig ez a Rákosi-rendszerben lehetséges volt, szíjgyártó mester, kispáros volt.

A Kirizs családból három személyt tartóztattak le fegyverrejtegetésért. A forradalom idején 21 éves Kirizs István, az elemi iskola elvégzése után napszámosként dolgozott. 1954-ben megházasodott, két gyermeke született. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején – állítása szerint – két napig nemzetőrként szolgált, egy napig ellátta az anyag-, lőszer- és fegyverraktáros feladatait is. Két évvel idősebb bátyja

Kirizs János, az elemi iskola elvégzése után alkalmi munkákból élt, majd 1950-ben a MÁV-nál helyezkedett el. 1956-ban öt napig a szigetvári nemzetőrség tagja volt. Elmondása szerint, amint híret vették annak, hogy a helyi kapitányság volt vezetője Pécsről megérkezett egy gépkocsival Szigetvárra, a fegyvereket elrejtették és ott hagyták a nemzetőrséget.

A legidősebb Kirizs testvér, József 1928-ban született. Az elemi iskola elvégzése után a szigetvári cipőgyárban kezdett el dolgozni, majd János testvéréhez hasonlóan 1950-ben a MÁV-nál szerzett állást. Ám még ezt megelőzően, 1946-ban hét hónapra ítélték fegyverrejtegetés miatt. 1952-ben megházasodott, két kisgyermeke született. Az 1956-os forradalom alatt egyetlen alkalommal hagyta el a munkahelyét, és akkor is csak azért, hogy Szigetvárort meglátogassa a szüleit. A középregóci vasútállomáshoz tartozó őrházban lakott a családjával. A forradalom idején János testvére egy hajtánnyal meglátogatta, és átadott neki egy dobtáras géppisztolyt, tárral. Állítása szerint azért kapta a fegyvert, mert a testvére féltette az életét, és attól tartott, hogy a határ közelében tartózkodó Józsefet meggyilkolja majd egy a határhoz igyekvő menekülő.

József össze is vezett a feleségével a fegyver miatt. Vallomása szerint a dobtáras géppisztolyt tárral együtt bedobta a közeli halastó nádasába, de testvérei le tartóztatása után, mivel hozzá is megérkeztek házkutatási paranccsal a rendőrök, a hatóság felszólítására önként átadta. A Kirizs testvérek édesapja napszámosként, cselédként dolgozott egész életében.

A Dick család két férfitagját is fegyverrejtegetéssel gyanúsították. Dick Károly 1956-ban éppen húszesztendő volt. Az elemi elvégzését követően napszámosként alkalmi munkákat végzett. Letartóztatása előtt a pécsi bőrgyárban dolgozott betanított munkásként. Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a szigetvári nemzetőrség tagjaként a nemzetőrség, majd a szigetvári rendőrkapitányság bejárata előtt teljesített szolgálatot. Fialalabb testvére, Dick Ferenc 1938-ban született. Az elemi iskolai elvégzését követően először a szigetvári konzervgyárban, majd a helyi Általános Mechanikai Gépgyárban és Dombóváron, a MÁV-nál is vállalt munkát. Később ismét a szigetvári konzervgyár, majd a Fűzfatelep munkása volt. Utóbbi vállalatától került a pécsi bőrgyárba. Nem vett részt a forradalom helyi eseményeiben. A nemzetőrségbe sem lépett be, mindössze nyugatra akart szökni. Ez azonban nem sikerült. A Dick-testvérek szülei 1945-ig szigetvári kocsmárosként keresték a kenyerüket, szigetvári fogadjukat – a hozzá tartozó családi házzal együtt – még a nagyszüleiktől örökölték.

Az eljárás valószínűleg azokra a dobtáras géppisztolyokra és lőszerekre tekintettel kezdődhetett el, amelyeket még 1957. március 30-án találtak meg a szigetvári vár falának egyik lőrésébe rejtve. Ezeket a fegyvereket – a jegyzőkönyv szerint – Dick Károly és társai „tulajdonaként” azonosította a szigetvári járási kapitányság bűnjeljegyzéke. A dokumentumon Kirizs János és Dick Károly aláírása szerepel. Furcsa azonban, hogy először egy olvashatatlan nevet írtak rá, de az át lett húzva, és egy feltűnően elütő, erősebb és mélyebb kék színű tollal az áthúzott név alatt és fő-

lött Kirizs és Dick nevét tüntették fel. Ráadásul az is érthetetlen, hogy március után hosszú hónapok teltek el a tényleges házkutatásokig.

Valószínűsíthető, hogy a jegyzőkönyvet utólag írták alá velük, ezen a dátum 1957. szeptember 5-e. A dokumentumot a kaposvári Katonai Bíróság pecsétjével hitelesítették: a bíróság szerint a lefoglalt bűnjelek, azaz a 4 dobtaras géppisztolyt és a hozzájuk tartozó lőszerrel feltöltött táraikat bevételezte a szigetvári rendőrkapitányság. De ugyanúgy meglehet, hogy Kirizs és Dick a szigetvári vár falában talált fegyverekkel kapcsolatos okmányt még a szigetvári járási rendőrkapitányságon az 1957. augusztus 23-án felvett bűnjeljegyzék aláírásakor szignálta, de a bűnjeljegyzék körül is van probléma. A gépelt lapon ugyanis egy tollal hozzáírt plusz tétel is olvasható a gépelt sorok mögött. A dokumentumban a Kirizs családtól lefoglalt fegyverek felsorolása szerepel: rendőrségi pisztoly, lőszer, csehszlovák gyártmányú maroklófegyver a hozzávaló töltényekkel, majd tollal kiegészítve: egy darab dobtaras géppisztoly.

A Kirizs István, János és József által is szignált dokumentumon az aláírásaihoz használt toll színe és az írásvonalai vastagsága viszont mintha egyezést mutatna az elméletileg 1957. március 30-án aláírt bűnjeljegyzéken szereplő Kirizs János és Dick Ferenc aláírásával. Így nem csoda, ha olyan értelmezéseket is megenged az eset, hogy a fegyverek elrejtése miatt gyanúsított személyekkel azért írták alá 1957. március 30-i dátummal a dokumentumot, hogy a nyomozás során kialakított koncepciót igazolni lehessen és ezzel bizonyítsák a fegyverrejtegetés tényét. A március óta eltelt hónapokban már rendszeresek voltak a kemény bírósági törvénysértések, így addigra már napi gyakorlattal rendelkezettek, hogy a bírósági eljárások alapküldetéseit a kedvük és az ügy koncepciójához alakítsák.

A szigetvári járási rendőrkapitányság 1957. augusztus 21-én foganatosította az első házkutatásokat, amelyek végül a vádlottak letartóztatásokhoz és a rögtönítélő eljáráshoz vezettek. Ifjabb Herczeg József otthonában egy Parabellum pisztolyt, 344 géppisztoly-, 800 kispuska-, 290 puska- és 57 darab 9 mm-es pisztolylőszeret találtak. Ezenkívül 5 darab kézigránátot, 8 tölténytáskát, 3 szuronyt és más egyéb katonai felszereléseket is birtokba vettek. Két nappal később látogatták meg Kirizs Jánost, aki már önként átadta a birtokában lévő rendőrségi pisztolyt és a hozzá tartozó táraikat és lőszeret, valamint ugyancsak a nyomozók rendelkezésére bocsátott egy cseh gyártmányú maroklófegyvert és annak a tárát a töltényeivel. A Baranya Megyei Főkapitányság Szigetvári Osztályának nyomozói ugyanezen a napon jártak Kirizs Józsefnél is, aki átadta nekik a „nádasba dobott” géppisztolyt a hozzávaló tárral és lőszerrel együtt.

A kihallgatások 1957. augusztus 21-én kezdődtek meg. A kihallgatása idején 17 esztendő Herczeg László ügy emlékezett, hogy bátyja, Gyula a nemzetőrség feloszlata után hozta haza a honvédségi puskát és a lőszeret. Az ágyba, a szalmazsák alá dugta el őket, de másfél hónappal a rendőrségi vizsgálat előtt a katonai felszerelések eltűntek onnan. Azt is hozzátette, hogy ezután a házukban több helyen is talált fegyvereket, de a házkutatás után szerzett arról tudomást, hogy a puskát és a lőszeret József bátyja átadta a rendőröknek. Arról is vallott, hogy Józsefnél koráb-

ban látott egy pisztolyt is, egy alkalommal pedig öt kézigránátot mutatott neki, de csak a rendőrségtől szerzett tudomást arról, hogy a várfalban öt darab géppisztolyt találtak, melynek elrejtésével Dick Károlyt és társait gyanúsították.

Ugyanaznap kihallgattak egy szigetvári lakost, aki tanúsította, hogy Herczeg József egy dobtáras géppisztolyhoz tartozó tárat adott át neki. Ám ezt előadni már nem tudta, mert a felesége még aznap megszabadult tőle.

Herczeg József első kihallgatása során László testvérével közel azonos vallomást tett. Úgy emlékezett, hogy a rendőrség által később lefoglalt puskát és lőszeret Gyula testvérük hozta haza. De az 1957. augusztus 22-i kihallgatása alkalmával már teljesen mást mesélt a fegyverek eredetéről. Ekkor úgy emlékezett, hogy Herczeg Gyulával közösen mentek el egy ismerősükhöz, aki átadott nekik egy karabélyt, valamint nagyobb mennyiségű géppisztolyt és puskába való lőszert is. Kisvártatva ezt a vallomását is helyesbítette, ekkor már azt mondta, hogy a puskát egy péküzemből vitték el, ahová egy ismerősük hozta be és csak a töltényeket szerezték be maguk. Ekkori állítása szerint még 1949-ben egy másik helybelitől vásárolta meg a pisztolyt, így az már akkor is megvolt, amikor őt fegyverrejtegetésért elítélték. Mivel az említett ismerősök közben emigráltak, tőlük nem lehetett tanúvallomást kérni.

Herczeg ekkor már olyanokat mondott, hogy a pisztolyt azért tartotta magánál, mert „szenvédélye volt a fegyvertartás”. Ebben a vallomásában újdonságnak számított, hogy kitért a szigetvári várfal üregében talált géppisztolyokra is. Erről azt vallotta, hogy azt Dick Károly és testvére, valamint Kirizsék rejtették oda. Dick Károly azt mondta neki, hogy kettő kivételével elviheti őket. Így is történt – legalábbis Herczeg Ferenc szerint – elmentek, Gyulával elhozták, lezsírozták, majd visszavitték a fegyvereket.

1957. augusztus 23-i vallomásában Kirizs János elismerte, hogy testvére, Kirizs István segítségével dugták el a géppisztolyokat és Dickék fegyvereit is oda rejtették. Dick Károly vallomása szerint a géppisztolyokat egy Budapestet is megjárt szigetvári lakostól, Bozsoki Dezsőtől kapta. Dick Ferencsel elrejtették a várfalban, majd Kirizs János és az amúgy náluk lévő, nemzetőr szolgálatuk során kapott géppisztolyokat is odavitték. Bozsoki nem tudott tanúskodni, mert ő is nyugatra menekült.

Kirizs István tehát elismerte a géppisztolyok elrejtését, de ő úgy emlékezett, hogy azokat Dick Károly szerezte a nemzetőrségtől. Azt is állította, hogy a fegyverek elrejtése előtt ő és Dick Károly, valamint Bozsoki egy partizáncsoport megalakításáról tárgyaltak. Herczeg Gyula azonban tagadta, hogy fegyvert szerzett volna, ő csak elment József testvérével, aki egy karabélyt szerzett magának a péküzemből, és látott nála időnként egy pisztolyt is. Elismerte, hogy elhozták a géppisztolyokat és a tárat, de másnap rávette a testvérét, hogy vigyék vissza.

Dick Ferenc közben új történettel állt elő. Szerinte a géppisztolyokat úgy szerezték, hogy Kirizs János győzte meg őket arról, hogy hozzanak el géppisztolyokat a nemzetőrségtől és segített is nekik ebben. Kirizs János javasolta az elrejtésüket is. Sőt azt is állította, hogy Kirizs azok felhasználását 1957. március 15-re időzítette volna.

A vallomások tehát mintha teljesen ellentmondának egymásnak.

A tárgyalásra aztán 1957. szeptember 4-én került sor. Közben néhány új információ is kiderült az ügyben. Kirizs János a forradalom előtt a Magyar Szabadságharcos Szövetség tagja volt, rendelkezett fegyverrel, amit a forradalom idején elvettek tőle a helybéli felkelők, aztán „erőszakkal” a nemzetőrségnél tartották őt. Dick Károllyal közösen rejtették el a szolgálati fegyvereiket a fenyvesben, majd azok – Bozsoki és Dick Károly javaslatára – a szigetvári vár falának egy üregébe kerültek. Az egyik tanú, egy pártbizottsági tag különösen terhelő vallomásokat tett Dick Károlyra, aki szerinte a szigetvári forradalom motorja volt. Szerinte tevékeny szerepet játszott a Rákosi-címer eltávolításában, szervezte a tüntetéseket és azokon ő ment elől egy zászlóval. Az anyja még azt is kiabálta, hogy visszakövetelik a tőlük elvett kocsmájukat is. A Dick-testvérek azonban mindezt tagadták. Az igazságügyi orvosszakértők véleménye szerint Herczeg József, bár szellemi problémákkal küszködött, tudatában volt cselekedetei súlyának.

Herczeg Józsefet, Kirizs Jánost és Dick Károlyt a Kaposvári Bíróság Csohány László hadbíró főhadnagy által vezetett tanácsa halálra ítélte. Kirizs Józsefet felmentették, mert nem tudták rábizonyítani a fegyver- és lőszerrejtegetés vádját. A többieket 12 és 14 év közötti börtönbüntetéssel sújtották.

Az ítéletben Dick Károlyt veszélyes ellenforradalmárként láttatták, és bár nem tudták bizonyítani, hogy az elrejtett hadieszközöket fel is akarták használni, de úgy értékelték, hogy erre már nem lehetett módjuk. Ennek ellenére a rögtönítélő bírósági tanács mindhárom halálra ítéltet kegyelemre javasolta. Herczeg Józsefet csak korlátozottan tartották beszámíthatónak, de azt is leszögezték, hogy az elítéltek nem használták a fegyvereket.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa azonban csak Kirizs Jánosnak és Dick Károlynak adott kegyelmet. Lehetséges, ebben szerepet játszott az, hogy vallomásukban „elismerték”, ők a felelősek a négy géppisztoly elrejtéséért. Talán ennek tudatában, életük mentése miatt írták alá a visszadatált bűnjeljegyzéket is.

Herczeg Józsefet 1957. október 4-én a Kaposvári Megyei Börtön udvarán kivégezték.

Az esetek tanulsága

Az 1956 utáni törvénysértő eljárások kaposvári ügyei közül a tanulmányomban kiemelt három fegyver- és lőszerrejtegetési ügyben sok közös pont található. Egymásnak ellentmondó állítások, megváltoztatott vallomások, zavaros, gyanús dokumentumok, a megtalált fegyverek, az „elkövetők” erőltetett összekapcsolása a forradalom eseményeivel, és akár a bírói tanács által javasolt kegyelem elutasításai is fellelhetők az általam elemzett bírósági perekben. Az ellentmondásos, gyanús vallomásokból Kaposvárott általában mindig a súlyosabb állításokat vették figyelembe ezekben az esetekben. Mindez nem mondható egyedi jelenségnek, bár azt is hozzá kell tenni, hogy nem Kaposvárott hozták a legtöbb halálos ítéletet a rögtönítélő bírósági tanácsok. A kaposvári Katonai Bíróság ugyan nem tartozott a legvéresebb

ítélőszékek közé, de ez nem vigasztalja az áldozatok hozzátartozóit, az árván maradt gyermekeket és azokat sem, akik sohasem ismerhették meg a felmenőiket. Ezeknek a történeteknek a kutatása éppen ezért sohasem érhet véget. Kötelességünk újra és újra elemeznünk őket, az utókor és az utódok számára is.

Források

Herczeg József és társai pere. Hadtörténelmi Levéltár [HL], Kaposvári Katonai Bíróság [KKB], 166/1957.

Dr. Molnár Ferenc életrajza, Nemzeti Emlékezet Bizottságának honlapja: <https://neb.hu/asset/php-c2EITu.pdf>

Katona István pere. HL, KKB, 217/1957.

Szívós Géza pere. HL, Budapesti Katonai Bíróság, 2003/1957.

Tóth György pere. HL, KKB, 148/1957.

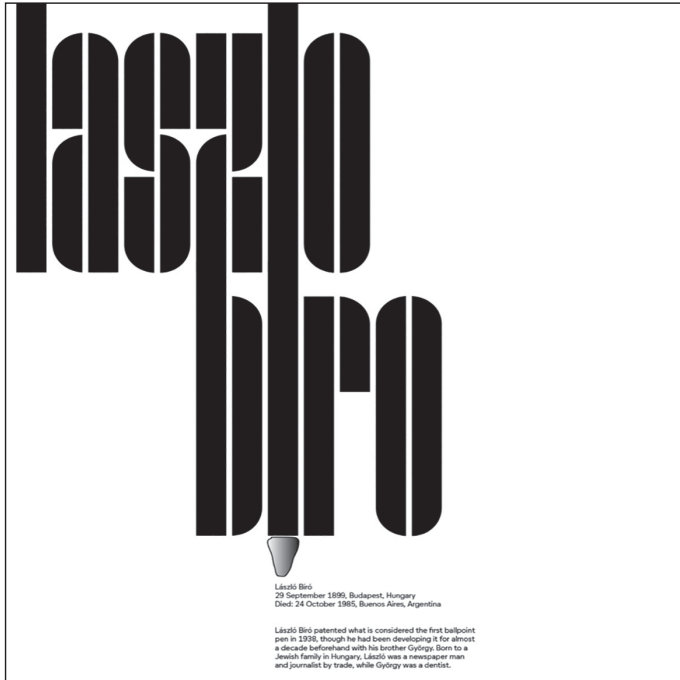
Szakirodalom

MARKÓ György (1996), *A katonai bíróságok ítéletei 1956 december–1957 október között, Hadtörténelmi Közlemények*, 1996, 3. sz.

SZÁNTÓ László (1995), *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*, Kaposvár Tények Könyve, NATO (1997), szerk. KERESZTY András, Budapest

ZINNER Tibor (2001), *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest

ZINNER Tibor (2023), *Gyorstalpaló elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–1954*, Budapest

David Quay: Bírographya

Bevezetés

Akik annak idején látták az *Amerikai rapszódia* című, amerikai–magyar koprodukcióban készült és 2001-ben bemutatott filmet, azokat biztosan megérintette a film történetének alapjául szolgáló szívszorító családi dráma. A történet az 1950-es évek Magyarországon és az Egyesült Államokban játszódik. Egy polgári származású magyar házaspár, a Rákosi-rendszer fojtogató légköre és a feleséget érő korábbi trauma miatt 1950-ben úgy dönt, hogy két gyermekükkel együtt elhagyja Magyarországot, és kivándorol az Egyesült Államokba. A magyar–osztrák zöldhatáron való átkelés kockázatai miatt csecsemőkorú kisebbik lányukat otthon hagyják, és azt tervezik, hogy őt kicsit később, más úton fogják kivitetni Ausztriába. A számításukba azonban hiba csúszik, a csecsemőre vigyázó nagymama úgy dönt, hogy a veszélyes körülmények miatt nem adja oda az embercsempésznek a gyermeket, akinek így otthon kell maradnia. Miután a szülők megérkeznek „az álmok földjére”, mindent megtesznek annak érdekében, hogy családgyesítés révén visszakapják – az otthon időközben nevelőszülőkhöz került – édes gyermeküket.

A film megtörtént eseményen alapult. A rendezője és forgatókönyvírója Gárdos Éva, az Egyesült Államokban élő, magyar származású filmes szakember, vágó, aki a saját élettörténetét vitte vászonra, valójában ő maga volt a forgatókönyv alapját adó történet főszereplője. Vele esett meg, hogy a Magyarországról kivándorló szülei csecsemőként otthon hagyták, s hatéves koráig nevelőszülőknél élt egy vidéki kis faluban, majd a Nemzetközi Vöröskereszt családgyesítési programja révén, hosszú erőfeszítések eredményeként sikerült a szüleinek maguk után hozni. Egyszer csak feltették egy repülőgépre, s nemsokára az amerikai kontinensen találta magát a szüleinél, akiket addig nem ismert. (Gárdos Éva egy vele készített interjúban elmondta, hogy a film egyes motívumai eltértek a valóságtól, például a szülei eredetileg nem az Egyesült Államokba, hanem Kanadába vándoroltak ki, s először ő is Montreálba került, illetve hogy a nagymamája sem maradt otthon, hanem a szüleivel együtt ő is elhagyta Magyarországot – a történet fő szálát és mondanivalóját tekintve ez valóban csak apró részletnek minősül.)

Ez a történet jutott eszembe, amikor a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában a kezem ügyébe került egy levélváltás, Horváth Lajosné, paksi lakos Tóth Károlyhoz (1931–2014), a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökéhez (1977. november 31-től 1991. január 29-ig) írt 1988. május 18-i sorai és a püspök azokra adott válasza.

Ezek a dokumentumok arra engednek következtetni, hogy az *Amerikai rapszódiában* megörökített – és megtörtént eseményen alapuló – eset valószínűleg nem számított egyedinek, akár több ilyen is előfordulhatott a 20. századi magyar történelemnek azokban az időszakokban, amikor magyarok nagy számban kényszerültek arra, hogy elhagyják a szülőföldjüket (1918–1920, 1944–1945, 1956–1957, 1988–1989). Az sem kizárt, hogy a „menekülsors” egy szomorú, de nem ritka velejárójával van dolgunk. A levélváltásból egy háromszereplős történet bontakozik ki előttünk:

egy erdélyi magyar szülőpár cselekedetéről, illetve az érdekükben a püspöknél közbenjáró özvegy lelkészfeleség és a püspök reakciójáról szerzünk tudomást.

Az erdélyi házaspár Magyarországra utazott a szülei régi ismerőséhez, a levélíró Horváth Lajosnéhoz, majd annak tudta nélkül Ausztriába távoztak. A házaspár két kiskorú gyermekét Erdélyben hagyta. A szülők lépése önmagában is meglepő, az pedig különösen elgondolkodtató, hogy a legtöbb erdélyi magyarral szemben, ha már el kellett hagyniuk Erdélyt, nem Magyarországon képzelték el a jövőjüket, még csak nem is Európában, hanem egy távoli kontinensen. Mindazonáltal nem szabad pálcát törni a tettük fölött, hiszen tettüket nem lehet kizárólag erkölcsi alapon megítélni.

Az egyértelműen kiderül a dokumentumból, hogy a családegyesítést még Ausztriában szerették volna megvárni, és a gyermekeik nélkül nem állt szándékukban továbbmenni Ausztráliába. Még az is kivehető belőle, hogy „leírhatatlannak” tartották a helyzetüket. Nem tudjuk, hogy pontosan milyen sérelmek, milyen megaláztatások vezettek ehhez a végzetes elhatározásukhoz, mitől vált tarthatatlanná a helyzetük Erdélyben. Olyan benyomásunk keletkezik, mintha szabadulni akartak volna valamitől, és minél távolabb akartak volna kerülni attól az emléktől. Csak feltételezhetjük, előre eltervezték, mit fognak tenni, ha kiutazási engedélyt kapnak Magyarországra, tájékozódtak a lehetőségeik felől, felmérték a tettük következményeit, és otthon megbízható rokonaiknál vagy ismerősöknél, biztonságos környezetben hagyták a gyerekeiket.

Az erdélyi magyar „menekültkérdés” történetét bemutató monografikus feldolgozás megerősíti, hogy egyáltalán nem egyedi esettel van dolgunk, hanem sokkal inkább kényszer szülte életstratégiával és fokozatosan erősödő tendenciával. Számos erdélyi magyar a családját hátrahagyva jött át a zöldhatáron, a hozzátartozóik későbbi átjövételében bízva. Ennek hátterében alapvetően a román hatóságok magatartása állt, amely ezt a tendenciát erősítette. Úti okmányt ugyanis a legtöbb esetben nem adtak a kérvényező család minden tagjának, azt feltételezve, hogy valamely gyermek vagy házastárs otthon maradása garanciát jelent arra, hogy a kiutazási engedéllyel rendelkező személy – legtöbbször a családfő – nem hagyja el végleg az országot.

Bár a Vöröskereszt-mozgalomnak hagyományosan a feladatkörébe tartozott a családegyesítések segítése, hiába fordultak nagy számban a Magyar Vöröskereszt információs irodájához családegyesítési kérelemmel, a magyar társszervezet tehetetlen volt, mivel a Román Vöröskereszttől semmiféle választ nem kaptak a továbbított kérelmekre. Sok magyar nemzetiségű menekült éppen azért kívánt tovább utazni valamelyik nyugati országba, mert onnan nagyobb esélyt láttak a Romániában maradt hozzátartozóik áthozatalára. Hantos János, a Magyar Vöröskereszt elnöke az erdélyi menekültek ügyében a legsúlyosabb problémaként értékelte a családegyesítések kérdését. A Magyar Vöröskereszt 1988. június 21-ig 536 családegyesítési kérelmet továbbított a Román Vöröskereszt részére, vagyis bizonyos, hogy Horváth Lajosné és Tóth Károly ez év májusi levélváltásának idejére már több százra rúgott a hasonló esetek száma.

Horváth Lajosné, mihelyt szembesült a döbbenetes tényállással, azonnal segítséget kért, Tóth Károly püspök ugyanakkor elutasította azt. Az egyházi előljáró ezzel valószínűleg logikus döntést hozott. Egyáltalán nem arról van szó azonban, hogy a Magyarországi Református Egyház vagy személyesen a püspök ne akart volna segíteni azokon, akik Erdélyből Magyarországra menekültek. Éppen ellenkezőleg, a református egyház lépései ebben az időben azt igazolják, hogy az egyház nem hagyta figyelmen kívül a kérdés nemzetpolitikai jelentőségét, így nem csak a már Magyarországon lévő áttelepülőkért, hanem a szülőföldjén maradt magyar kisebbség jogaiért is fel kívánt lépni. A református egyház az erdélyiek védelmében az aktív – és együttes egyházi – fellépésre kihasználta az 1954 óta létező Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa által biztosított kereteket is: a tanács szervezetében a reformátusok, az evangélikusok, a baptisták, a metodisták és egyes ortodox egyházak képviselői tömörültek, az élén ekkoriban éppen Tóth Károly állt. Az ő nemzetközi pozíciói – mindemellett ugyanis a Prágai Keresztény Békekonferencia elnöke és a Református Világszövetség alelnökeke is volt – segítették, hogy a református egyház a nemzetközi szintén is hallassa a hangját ebben a kérdésben. Ennek megfelelően még ebben az évben, tehát 1988 folyamán az Ökumenikus Tanács felhívással fordult a svájci, a holland, a német, a nagy-britanniai és az egyesült államokbeli testvérgyülekezeteihez, továbbá a Református Világszövetséghez és az Európai Egyházak Központjához, hogy tiltakozzanak a romániai magyar kisebbséget érő megaláztatásokkal szemben. 1988 októberében Tóth Károly az Ökumenikus Tanács nevében az Európai Parlament elnökéhez, Henry Plumbhoz is levelet írt, melyben kifejtette, hogy a román kormány nemzetiségi politikája a kisebbségek pusztá létét veszélyezteti.

A magyarországi egyházak, köztük a református egyház – részben a szociális területen szerzett korábbi tapasztalataiknak köszönhetően – gyorsan felismerte, hogy az Erdélyből érkezőknek mik az alapvető szükségleteik, hol van szükség azonnali szervezett segítségnyújtásra. Az országba érkező menekültek számára a magyarországi státuszuk megszervezése, a fedélhez és munkához juttatás, valamint a családjukat Romániában hagyók számára a családdegyszítés megvalósítása volt a legkardinálisabb kérdés. Mindazonáltal a református egyház – a magyar külpolitikai állásponttal teljesen megegyező – szándéka az volt, hogy nemzetközi nyomásgyakorlással elsősorban a határon túliak otthon maradását segítse elő, és elejét vegye annak, hogy az erdélyi magyarok nagy számban hagyják el ősi földjüket.

A református egyház – és személyesen Tóth Károly – viszonyulását a menekültek kérdéséhez plasztikusan szemlélteti az egyház 1988. június 19-i „erdélyi csendesnapján” megfogalmazott állásfoglalás. Ebből egyúttal arra is választ kapunk, hogy miért volt a püspök elutasító Horváth Lajosné kérésével szemben: „Egyezően megállapítottuk, hogy jó szóval és segítő kézzel kell fogadnunk mindenkit, de úgy, hogy ez ne keltsen az otthoniakban ábrándképet, s ne legyen csalogató a szülőföld könnyelmű elhagyására. Viszont, ha már ájtott valaki, éreztetnünk kell iránta a magyarságunkból fakadó testvériséget. Akik pedig tovább szeretnének utazni nyugat-

ra, azokat le kell erről beszélni, mert az egyenlő lenne a szétszóródással. Gondoskodni kell az anyaországi letelepedésről, a lakás és munka lehetőségéről, a családok egyesítéséről.”

Az egyház tevékenységét végig ez a kettősség jellemezte: nem kérdés, hogy be kell fogadni és segíteni kell az ide érkezőket, mindeközben fontos az otthon maradásra biztatni az embereket. Ennek megfelelően a református egyház menekültügyi tevékenysége már egészen korán, 1987 elején megkezdődött, és 1989-ig végig stabilan domináns maradt a többi felekezethez viszonyítva. A Magyarországra érkező romániai menekültek 66%-a került valamilyen módon kapcsolatba a Magyarországi Református Egyházzal, 53%-uk pénzsegélyben is részesült tőlük. Ennek fedezetéül részben a református egyházközségekben szervezett gyűjtések szolgáltak a Magyarországra menekült erdélyiek megsegítése céljából, az adományok összegyűjtésére és szétosztására hatékony koordinációs szervezetet hoztak létre.

Közismert, hogy Budapesten az erdélyi menekültszolgálat központjává a rákosszentmihályi gyülekezet vált. Budapestet követően a vidéki városok közül Debrecen volt a legaktívabb, tekintettel a földrajzi közelségből is adódó, oda érkező menekültek magas számára. Ide kívánczik, hogy a református egyház a menekültsegélyezés során nem tett különbséget magyarok és románok között. Egy forrás szerint 1988 nyarán Tóth Károly két ízben is ötvenezer forintnyi segélyt adományozott a Magyar Ortodox Egyház esperes adminisztrátorának, Berki Feríznek a Romániából Magyarországra jött ortodox vallású – s feltehetőleg román nemzetiségű – román állampolgárok javára. Nyilvánvaló, hogy a püspök ahhoz, hogy erdélyi magyarok a gyermekeik nélkül nyugatra menjenek, majd a tengerentúlon telepedjenek le – a precedens elkerüléséért – nem adhatta a tekintélyét. Az egyházi infrastruktúra a menekültek megsegítésére, identitásának megőrzésére és társadalmi, családi kohéziójának fenntartására – mint láttuk –, amúgy is Magyarországon állt rendelkezésre.

Az *Amerikai rapszódiában* a kislány végül az Amerikai Vöröskereszt segítségével a szüleihez került. Gárdos Éva a már említett interjúban elmondta, hogy hatalmas váltás volt számára, amikor Kanadába érkezett. Valóságos traumaként élte meg, hogy egy számára teljesen idegen, új világba csöppent. El kellett hagynia mindent, akit és amit addig szeretett, mindent, ami addig fontos volt számára, s meg kellett tanulnia egy új nyelvet, új szokásokat kellett elsajátítania, ezért nincsenek jó emlékei azokból az időkből. Mindazonáltal, ha lassan is, de „visszaszokott” vér szerinti családjába, beleivódott új társadalmi közegébe, s végső soron az „amerikai álm” részévé vált. Igaz, kettős lelki és érzelmi kötődése, gyökereinek és múltjának szüntelen kutatása végigkísérte egész életét. Mint elmondta, az volt a legfontosabb utazás egész életében, amikor 15 év múltán Párizson keresztül először visszatérhetett Magyarországra. Akkor értette meg, hogy kicsoda is ő valójában.

Reméljük, hogy a jelen publikáció keretében bemutatott erdélyi magyar rapszódia – a nehézségek ellenére is – hasonló happy enddel végződött.

Melléklet

1. Horváth Lajosné levele Tóth Károlyhoz, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökéhez

Paks, 1988. május 18. (gépelt, eredeti)

Főtiszteletű Püspök Úr!

Paks, 1988. május 18.

Elnézését kérem, amiért sokrétű elfoglaltsága közepette levelemmel zavarom, de kihez fordulhatnék tanácsért, segítségért, mint Püspök Úrhoz.

Ez év februárjában Erdélyből hozzánk látogattak régi barátaink gyermekei, akik egy hetes ittlétük után – tudtunk nélkül – illegálisan Ausztriába távoztak.

Levelükből tudtuk meg, hogy a leírhatatlan előzmények voltak mozgatói elhatározásuknak, vállalva azt is, hogy két kiskorú gyermeküket otthon hagyják, abban bízva, hogy a Vörös Kereszt segítséget nyújt a kiskorú gyermekek szüleik utáni kivitelében. Most Máriazellben vannak, nagy szeretettel veszik őket körül, menekültként fogadták és teljes ellátásban, panziószerű elszállásolásban van részük. További szándékuk az, hogy kijuthassanak Ausztráliába, azután, hogy a gyermekeiket megkapták. A gyermekek kivitelével kapcsolatban olyan biztatást kaptak, hogy fél éven belül együtt lehetnek. A továbbutazás tekintetében már nagyobb gondok vannak. 1988-ban ugyanis olyan nagymértékben megindult a kivándorlás Európából, hogy a fogadó kontinensek telítődnek. Az esetben meggyorsulnak az események, ha van úgynevezett „szponzor” [sic!], ami elsősorban valószínű nem anyagi, hanem erkölcsi támogatót, fogadót jelent.

Én, mint lelkészfeleség, életem során mindig segíteni próbáltam szerény lehetőségeimmel a rászorulókon. Most 80 évesen sem tudom tétlenül nézni a bajbajutottakat.

Ezért fordulok Püspök Úrhoz, bízva abban, hogy széleskörű külföldi kapcsolatai és ismeretei révén talán tud segíteni. Ausztráliában élő magyarokra, magyar egyházakra gondolok, akik hitük és szeretetük parancsára testvérként elfogadnák őket.

Tessék elnézni nekem, hogy gondjai mellé még én is terhelem problémámmal, de hiszem, hogy ha módja van rá segít szegény magyar testvéreinknek.

Szívélyes üdvözlettel és köszönettel:

özv. Horváth Lajosné

2. Tóth Károly püspök válasza Horváth Lajosnének

Budapest, 1988. május 24. (gépelt másolat)

477/1988. szám

Horváth Lajosné
nagytitizteletű asszonynak
Paks

Kedves Nagytizteletű Asszony!

Megkaptam folyó hó 18-án kelt levelét, amelyben tanácsot és támogatást kér egy Erdélyből kivándorolt, jelenleg Ausztriában élő család ügyében.

Megértem segítő jó szándékát és szívesen adnék segítséget, de sajnos ez nem lehetséges. Ha már arra kényszerültek a fiatalok, hogy két kiskorú gyermeküket elhagyva új otthont és hazát keressenek, akkor vállalniuk kell ennek nehézségeit és maguknak kell megoldaniuk a problémákat. Amennyiben sikerül nekik Ausztráliába kijutni, bizonyára számíthatnak [az] ottani magyarok támogatására. Mi nem rendelkezünk olyan kapcsolatokkal, amelyek befogadásukat előmozdítanák.

Budapest, 1988. május 24.

Isten áldását kérve életére, szeretettel köszönti:

Tóth Károly

(Dr. Tóth Károly)

püspök

Források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Püspöki Hivatal elnöki iktatott iratai (A/1.b.), 680. doboz, 477/1988. szám, 681. doboz, 752/1988. szám

Szakirodalom

KASZÁS Veronika (2015), *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–1989. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*, Budapest

KOLOZSI László (2017), *Budapest Confidential. Beszélgetés Gárdos Évával*, *Filmvilág*, 2017, 1. sz. 34–35.

A Ceausescu-rezsim idején Erdélyben, Romániában mindenki nélkülözött, de szenvedni talán az intelligencia, az író- és művésztársadalom szenvedett legtöbbit. Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a tollforgatók színe-virágának élet- és alkotói ideálja (sokuknál a kettő ugyanegy) mindenekelőtt a nemzeti közösség létállapotának, múltjának, jelenének és reménylett jövőjének írói-művészi kifejezése, azaz értékteremtő tevékenység volt, aminek a gyakorlásától a totalitárius hatalom szinte teljesen megfosztotta. Attól tiltotta el, ami – kisebbségben, jogfosztottságban – a lehető legfontosabb mind az elnyomott közösségnek, mind a neki elkötelezett alkotó embereknek.

Az ismétlődő és szigorodó tiltások dacára és annak ellenére, hogy a szocialista Magyarország felső politikai vezetése – erkölcsileg eléggé el nem ítélt módon – évtizedekig teljesen magára hagyta a nemzet határon túlra szakadt részeit, az erdélyi és a mindenhonnan kisebbségi magyarok lelkiállapotának és aspirációinak legpontosabb barométere az író-társadalom volt. Egyáltalán nem véletlen, hogy elsőként az ő soraikban érezték úgy a legtöbben, hogy szilenciumra, tétlenségre ítélve nemcsak méltatlan, de lehetetlen is élni. Az emberi méltóság és szabadság sárba tiprása ellen személyes döntésükkel tiltakozók közül sokan azt sem tudták, mit hoz számukra a jövő, mégis arra törekedtek, hogy minél előbb véget vessenek kiszolgáltatottságuknak. Látva az egymás nyomába lépő menekülőket, az erdélyi magyarok elűzésének kiagyaloí epés mosollyal dörzsölhették tenyerüket, hisz elérték, amit tervbe vettek: ismét kevesebb lett Erdélyben a magyar.

Gyakoriak voltak akkoriban a gyötrelmes nappalok és a kínzó fehér éjszakák a transzszilván magyarok körében. Sokan úgy döntöttek, hogy véget vetnek a megalázásoknak, családostól áttelepülnek Magyarországra vagy máshova. Akik elszánták magukat a nagy lépésre, a hatalom nyomban eltávolította munkahelyükről a kivándorolni készülőket. Ha valaki úgy döntött, végleg távozik Romániából, és másutt próbál otthont találni magának, számíthatott rá, hogy legalább másfél-, két évig kulimunkával kell, hogy megkeresse a betevő falatot, magának is és családjának is. Aki felkerült a véglegesen távozók listájára, az a központi és a helyi potentátok, illetve a sovinizmus mákonyával elbutított többségiek szemében „hazaáruló” lett. Nyilvánosan utálható, sőt, utálandó ellenség.

A hivatal azt a luxust is megenged(het)te magának, hogy esetenként igen sokáig utálkozzék. A diktátor adott a látszatokra: hivatalnokhada – felső utasításra – húzta-halasztotta az ügyintézt, hadd lássák a sárgolyó boldogabb felén, hogy a szocialista Románia „nehéz szívvel” válik meg még a „legelvetemültebb” polgáraitól is. Berendelve, a remény és a kétségbeesés közt vergődő szerencsétlent megkísérelték „meggyőzni”: ugyan miért távozna hazájából, hisz az a társadalom, amelyben él, „a létező világok legjobbika”. Kelet Svájcában „jogegyenlőség” van, amit az „őshonos” románok mellett a „más ajkú románok” is élvez(het)nek. Persze a homogén nemzetállam álomképét kergető totalitárius hatalom a színpalak mögött már jóval azelőtt eleve eldöntötte, minden kisebbségi viszonylatában, kiváltképp, ha a kitelepülő

magyar volt, mielőtt e galád színjátékot eljátszatta volna a menekülőkkel: „mehetsz, távozz, sőt, takarodj!”

Akik a súlyosbodó nyomor és lelki tiprás ellenére is otthon maradtak (ők a nagy többség), erkölcsileg és a megmaradás tekintetében helyesen, erényesen cselekedtek. Mindegy, ki miért maradt. Azért-e, mert földje volt, és földjét senki sem veheti a hátára, vagy olyan volt a hivatása, hivatala, esetleg úgy gondolta, ha sikerül gyermekeit biztonságba helyezni, ő egyelőre marad; netán ősei csontjai, az emlékek kötötték elszakíthatatlanul az ősi röghöz, avagy elég erőt érzett magában ahhoz, hogy a reménylett győzelem hitével továbbra is farkasszemet nézzen a Kimérával... – a lényegyet illetően mellékes. Aki maradt, az pusztá jelenlétével is a helytállók táborát gyarapította, eleink vérrel-verejtékkel megvett ősi földjét őrzi.

A huszadik század nyolcvanas éveinek második felében, amikor a kiűzetés tömegessé vált, az erdélyi magyar ember mellett ijesztő gyorsan ritkultak az ismerős arcok. Barátok tűntek el egyik hétről a másikra, tátongó úrt és fokozódó idegen-ség-érzést hagyva maguk után. Mint említettük, elsőként, nagyobb számban, az értelmiségiek szánták el magukat az áttelepülésre, kivándorlásra. Életviteléből következően ugyanis a társadalom valamennyi kategóriája közül az intelligencia az egyik legmozgékonyabb. Embertelen intézkedéseivel a diktatúra a társadalom egészét megnyomorította, de a legsúlyosabb csapásokat a magyar kisebbségre, közelebbről az értelmiségre mérte, amikor sátáni tiltásaival elviselhetetlenné tette helyzetét. A magyar író, történész nem írhatott saját történelméről, szellemi, művelődési örökségünket tabuvá téve, számos azonosságtudatot erősítő kulcsfontosságú mű nem születhetett meg.

A hetvenes évek vége fele történt, hogy egy kávéházi négyszemközti beszélgetésen az egyik igen jelentős erdélyi magyar epikus a szó szoros értelmében sírva fakadt:

– Itt van a fejemben, teljesen készen, egy történelmi regény, és nem tudom megírni.

– Miért? – hüledezett partnere.

– Azért, mert amit el kellene mondani, azt nem szabad, amit pedig szabad, azt nem érdemes. [A regény a kommunizmus bukása után, a kilencvenes években jelent meg Kolozsvárt: Bálint Tibor: *Bábel toronyháza* – szerk.]

Voltak, akik kivárára rendezkedtek be, és az asztalfióknak dolgoztak – igaz, nagyon kevesen. Tudniillik a megfelelő alkotói légkörhöz nélkülözhetetlen az író és az olvasó közti élő kapcsolat, a folyamatos visszajelzés, különben az író, a művész nagyon könnyen bénító, süket vákuumba kerülhet. A totális diktatúra eredendően nem a felvevő piacot tette tönkre, hanem az alkotót nem engedte kibontakozni, aminek szükségképpen következménye lett a felvevő piac tönkremenetele is.

A nyolcvanas években szinte egyetlen igazán jelentős új magyar irodalmi mű sem volt kapható az erdélyi könyvesboltokban. A két világháború között még virágzó kisebbségi magyar szellemi élet a nyolcvanas évek második felére teljesen kiszo-

rult az agoráról, jobb időkre várva magánműhelyekbe, szűk baráti körökbe húzódott vissza. A szellem munkását kiemelték lételeméből, elvették tőle a hiteles értékek teremtesének a lehetőségét, a tömegeket pedig arra kárhoztatták, hogy – képletesen szólva – egy közlekedési jelzőtáblák nélküli, kátyúkkal teli országúton meneteljenek, reménytelenül. A felső pártvezetés feltett szándéka volt: megfosztani a nyáját a pástoroktól, hogy mielőbb szerteszedjen, vagy ha ez nem megy, könnyűszerrel elbáncsossanak vele. Az erdélyi magyar (alkotó) értelmiségi – döntően – nem azért hagyta el szülőföldjét, hogy másutt kényelmesebb, jobb egzisztenciát biztosítson magának. Mindig is voltak és lesznek olyan emberek, akik méltóságuktól megfosztva, megalázott állapotban nem tudnak vagy nem hajlandók tovább ott élni. Az is igaz, persze, hogy tömegével voltak szerencselovagok is.

Ha igaz az a megállapítás, hogy az író – kevés kivételtől eltekintve – nemigen tud szívből másról írni, mint annak a közösségnek a küzdelmeiről, bánatairól és örömeiről, amelyből maga is vétetett, akkor az is igaz, hogy a Magyarországra vagy távolibb országokba távozott erdélyi alkotó személyiségek általában továbbra is ugyanazt a közösséget szolgálták/szolgálják, amelyből kényszerűen kiszakadtak, amelyet akkor is ugyanúgy szolgálták volna, ha történetesen otthon maradnak.

A menni vagy maradni dilemmáját fájdalom és megrázkódtatások nélkül nemigen döntheti el senki. Ugyan ki ne tette volna fel magában a szívbe markoló kérdést: szabad-e ott hagynom azokat, akikkel sorsközösséget vállaltam? Bonyolítja a helyzetet, hogy a menni vagy maradni kínzó kérdése nemcsak az egyén, a család és a közösség oldaláról közelíthető meg, hanem a közösség, a nemzetrésztől is. Ráadásul mindezek még össze is fonód(hat)nak. Ha elfogadjuk, hogy az egyén és a család vonatkozásában ez jobbra magánügy, a nemzetrészt tekintetében a kérdés így is megfogalmazható: szabad-e cserben hagyni egy nemzetrészt akkor, amikor annak legnagyobb szüksége van a segítségre? De cserbenhagyás-e a kényszerhelyzetben tett lépés, ha – mint látjuk – egyféle belső kényszer hatására, az író, a művész idegenben is ugyanazt a közösséget szolgálja, amelyből fizikailag kilépett ugyan, de lélekben és cselekedeteiben vele végleg egyggyé forrott?

Az is igaz, hogy nem mindenféle helyben maradás feltétlen helytállás. A helytállásnak nem a fizikai jelenlét az egyetlen és legfőbb ismérve. A helytállás tudatos-ságot feltételez, átgondolt küzdelmet jelent egy magasabb rendű célért. Vannak dolgok, amelyekért valóban csak helyben lehet eredményesen küzdeni, de vannak olyan helyzetek is, amikor a kitűzött célokért másutt lehet eredményesebben síkra szállni. Túl bonyolult dolgok ezek ahhoz, semhogy megkísérelnénk, akár csak futólag, megnyugtatóan megválaszolni. A végső számvetést mindenkinek magának kell elvégezni. Az embert nem az ilyen-olyan szóbeszéd, miegyebek tudatában, hanem mindig tettei alapján kell és szabad megítélni...

Látogatás

(a Takáts Gyula Emlékházban)

Takáts Gyulának házát
megleltem könnyedén,
hol a jelen a múlttal
örökre körbeér.

Az emlékek házában
Mnémoszüné figyelt,
a Balaton vizéből
pár korszonyit kimert.

Az út fölött a fáknak
lombja összeborult,
és nem lehetett látni,
az ég derús, borús.

A falon a festmények
mind feltárták maguk,
egy időtlen időbe
nyitottak kiskaput.

A kertjébe belépve
vártak a többiek,
de még maradt húsz percem,
hogy kezdődjön az est.

S ott voltak mind a tárgyak:
fényük már megkopott.
Hol ujsa érintette,
az asztal most poros.

Megint egy új tavasz jött,
egy újabb nélküle,
és lassan végignéztem,
hol telt az élete.

De nem érheti porszem
a szellem útjait,
ezen az úton jártak:
Takáts Gyula, Babits.

A könyvekben aludtak
a rég beírt nevek,
akár a földnek mélyén
sok ókori lelet.

De por nem ül azon, mit
a szellem alkotott,
legyen akár a helyszín
Budapest vagy Somogy.

Boa Virág: A toll fejlődése – Bírógraphy

Virág a csalánban

Anyátlan vadhajtság
 Elrejtve a zöldbe,
 Haragos csalán vesz
 Mindenfelé körbe.
 Hogy hallhatnám hangod?
 Nem nyitod ki a szád!
 Néma virágnak csak
 Néma érti szavát.
 Mint fényes kis gyertya
 Fekete szobában,
 Úgy válsz ki a sokból,
 Virág a csalánban.
 Azért vagy Te olyan
 Közelíthetetlen,
 Mert csalán vesz körül,
 Csípése kegyetlen.
 Ölelnék bátran,
 Szép hajad kócolnám,
 De nem tudom, mit akarsz,
 Egy szót se szólsz hozzám.

A világhoz se szólsz,
 Csak mint a sír, hallgatsz.
 Ha nem szakítanak ki,
 A csalánban maradsz.
 Ha kitépnek tőből
 Vége életednek,
 Kiszáradsz, elsorvadsz
 És szemétre tesznek.
 Fekete föld kéne,
 Cserép átültetni.
 Öntözni, ápolni,
 érted sokat tenni.
 De kinek van erre
 Tengernyi ideje?
 Jó, fekete földje,
 cserepe és helye?
 Ki bírja erővel,
 Kedvvel, elszántsággal?
 Törődik valaki
 Ennyit egy virággal?

(A nemrégiben, fiatalon elhunyt Ferencz Anna, prózairóra kevés – 22 esztendősen írt – verseinek egyikével emlékezünk.)

Apa

Apám rólad
 hogyan szóljak,
 ha régóta
 nincs szavam,
 csak tépett lelkem
 üszkös sebét
 vakarhattam...
 Mert nincsen rá ír,
 ráolvasás,
 és semmilyen
 gyógyító balzsam!

A vigasz is,
 ha hiszem azt,
 hogy Atyánk
 a jót szólítja,
 magához mégis miért
 az én apám,
 miért az
 apámat hívta...

Hol van már

Hol van már
 az aransárga
 nyár...
 Nevető,
 huncut
 szemed lángja,
 ölelő

karod párja,
 nyakad íve,
 bőrod
 selymes pírja,
 hullámzó
 hangod
 robbanó
 csendje...

Faltisz Róbert: Bírographya

Térkép

Isten elképzeli minket,
 és engedi, hogy legyünk.
 Magányaink lassan összenőnek.
 Az áhítat háza üres – hát beleköltözünk.
 És legyen kertünk is, de akkora, hogy
 az ösvény tévedjen benne el.
 Ha pedig sétálni indulunk,
 térkép mindig legyen velünk.
 Ön itt megy – ezt mutatja.
 Két mozgó pont vagyunk.
 De az is lehet, hogy csak egy.

Jelek

A térképészet bájos jeleit
 rábízhatjuk a gyermekekre,
 ők felismerik, melyik a szikla,
 melyik a rom, a forrás és a barlang.
 Az ajtóra mindig rajzolnak
 kilincset, ablakra függönyt,
 s a kéményből akkor is füstök
 kunkorodnak, amikor nyár van.
 És jobbra fönt mintha szignója
 volna mindegyiknek, a Nap
 oroszlánsörénye lobog
 az örök szélben.

Fatisz Alexandra: Bírógraphya

„[...] alaptalan elbizakodottsággal és vakmerőséggel máris valami egyéniség féle, örök ellenzéknek született, kispolgári forradalmár [voltam], rajongó hú fia szülővárosomnak, amelynek szépsége, jókedve, friss volta, a művelődés felé való lelkes törekedése, német kisvárosból nagy harcok árán magyar nagyvárossá való rohamos átöltözködése korán és örökre gyógyíthatatlanul megihletett. Budapest költője lettem olyankor, amikor a versírás inkább a felnőttek számára való, szent időtöltés volt még.” (HELTAI, 1957, II, 551–552.)

Kísérlet egy életművel

Izgalmas helyzetben találja magát az irodalomtudós, ha egy olyan írói pályával szembesül, amely hat évtized magyar történelmén ível keresztül, s egy olyan szövegkorpusszal, amely mindhárom műnemre kiterjed, terjedelme pedig vetekszik Jókai Mór életművével – távlatos, tudományos igényű recepciója mégis elenyésző. Heltai Jenő, akinek már pályakezdő verseit élénk kritikai figyelem övezte, majd pedig a századforduló egyik legnagyobb presztízsű, körülrajongott, sok nyelvre fordított, intézményként funkcionáló írója, kiadóvezetője, színházigazgatója lett, s így nyilvános élettörténete is kifejezetten jól dokumentált, ez utóbbi kivételes-különleges alakok közé tartozik.

A *magyar irodalom története* című hatkötetes sorozat (1965) negyedik köteté még szentel neki egy rövid portrét *A nagyváros költői* fejezetben, illetve a további kötetekben is fel-felbukkan a neve, a 20. századdal foglalkozó irodalomtörténet-írás tárgyszűkítő tendenciájának hatására a későbbi irodalomtörténeti összefoglalásokban – a Gintli Tibor szerkesztette *Magyar irodalom* (2010) című kézikönyvben, és a Szegedy-Maszák Mihály-féle *A magyar irodalom történeteiben* (2007), illetve annak továbbfejlesztett online verziójában – már csak említés szintjén találkozunk vele. A nagyobb irodalomtörténeti szintéziseken túl a Heltai-életműnek nem készült átfogó igényű, írói életrajzot és interpretációkat is közlő monografikus feldolgozása: Hege-düs Géza ismeretterjesztő kismonográfiája (1971) és Győrei Zsolt lassan két évtizede megjelent, a drámai korpuszra szorítókozó, ennek ellenére koncepciózus és úttörő jelentőségű könyvében (2007) kívül nincs is Heltairól szóló irodalomtudományos munka.

A következőkben ennek a sajátos írói karrierútnak és életműnek eredünk a nyomába, az élettörténet rövid felvázolásától a költő, drámaszerző és prózaíró Heltai legfontosabb műveinek bemutatása felé haladva.

Életrajz

Heltai Jenő 1871. augusztus 11-én született Pesten Herzl Eugen néven, Herzl Károly terménykereskedő és Reich Jozefa elsőszülött gyermekeként. A családi hagyomány szerint Heltai 16. századi felmenője, egy katolikus szerzetesnek állt Lőb vagy Lőbl nevű maranno (zsidó származású spanyol) hittérítőként érkezett Török-

országba, ahol maga tért át a zsidó vallásra a Spanyolországból oda menekült izraeliták hatására. Az ő utódai vándoroltak egészen a Dunáig s telepedtek le Zimonyban (ma Zemun, Szerbia) a 18. század elején, amire a családi visszaemlékezések szerint magától Savoyai Jenőtől kaptak engedélyt; erről pedig minden nemzedékben egy fiúgyermek Jenőre keresztelésével emlékeztek meg. A család II. József korában vette föl a Herzl nevet.

Heltai édesapja, Herzl Károly Pesten próbált szerencsét; itt házasodott, majd itt született öt gyermeke is, akiket felesége korai halála miatt egyedül kellett nevelnie. Herzl nagy gondot fordított gyermekei irodalmi nevelésére, a lakás könyvespolcain főképp német klasszikusok, Goethe és Schiller kötetei sorakoztak. Heltai kisgyermekkorának néhány évét Baján töltötte – ez idő tájt apja itt próbálkozott terménykereskedéssel –, de vissza-visszatérő fővárosi jelenlétet és orientációt jelez, hogy 1876 februárjában ott volt Deák Ferenc temetésén. Heltai egyetlen fennmaradt elemi iskolai bizonyítványa szerint minden tantárgyból jeles tanuló volt, magyar nyelvből viszont „kiváló”. Az 1880-as években már újra Budapesten tartózkodik a család, a háziasszonyi teendőket Heltai nagyanyja és nagynénje látja el. Az ekkor még Herzl Jenőként ismert, de baráti környezetében már ekkor s egészen haláláig „János”-ként emlegetett fiatalember a Markó utcai gimnáziumban tanul, majd 1889-ben tesz érettségi vizsgát.

A gimnázium évei alatt Heltai görög és latin nyelvtudásra is szert tesz; már ekkor próbálkozik írással, eleinte párhuzamosan magyarul és németül is ír, majd verseket és humoros cikkeket kezd publikálni álnéven diáklapokban és a *Magyar Figaróban*, ami a kor egyik legmerészebb, magának szexuális pajzánosságokat is megengedő élclapja volt. 1887-ben pedig lefordítja Schiller *Tell Vilmos*ából Tell monológját, amelyért arany pályadíjat nyer a gimnáziumban. Érettségije után beiratkozik a pesti egyetem jogi fakultására, de tanulmányait egy év után abbahagyja; inkább újságíróként kíván tevékenykedni. 1890-ben a *Magyar Hírlap* munkatársa lesz, ahol különböző álneveken (Elta, Eugenius, h.j.) publikál; 1892-től az „Otthon” Írók és Hírlapírók Körének tagja. Kiss József újtó lapjában, *A Hétben* 1891-ben tűnik fel saját verseivel, fordításaival és novelláival, valamint Incubus álnéven jegyzett verses krónikáival, de már az évtized első felében több más, irodalmi anyagot is kínáló folyóiratokban (*Magyar Gêniozus*, *Magyar Salon*, *Ország-Világ* stb.) közöl szövegeket.

Nagyrészt *A Hétben* megjelent költemények adják első két verseskötete, a *Modern dalok* (1892) és a *Kató* című (1894) gyűjtemény anyagát, amelyekkel széleskörű ismertségre tesz szert, s rövid időre intenzív kritikai figyelem középpontjába kerül. 1892–93-ban sorkatonai szolgálatot teljesít, melynek emlékeit számos későbbi írásában megörökíti – különösképp a *Kató*-kötet *Dalok a kaszárnyából* című ciklusában, illetve későbbi versei, kuplédalai egynémelyikében és ún. „politikai persziflázregényekben” is (*Family Hotel*, *VII. Emanuel és kora*).

Az 1890-es évtized a kiszélesedő műfaji-műnemi tájékozódás jegyében zajlik: gyakran ír dalszövegeket egyfelvonásosokhoz, vígjátékokhoz, zeneművekhez; 1894 decemberében az Otthon Körben mutatják be első színdarabját (*Az operett*). 1895-

ben kezdi meg első kisregénye, a *Hoffmanné meséi* közlését a *Magyar Hirlap*, s 1897-ben jelenik meg kötet formájában a *Hét sovány esztendő* című bohémregénye. 1898-ban hagyja el a sajtót első elbeszéléskötete (*Kalandos történetek*), s a Vígszínház még ebben az évben bemutatja első bohózatfordítását is, a Blumenthal–Kadelburg-féle *Mozgófényképeket*.

1895-ben unokabátyja, a bécsi lapok tudósítójaként ekkoriban Párizsban tartózkodó osztrák publicista, Herzl Tivadar a Dreyfus-ügy nemzetközi visszhangja nyomán megpróbálja beszervezni Heltait a cionista mozgalomba, de a fiatal író – önmagát magyar identitású művésznek tartván – ellenáll: egy évtizeddel később még a zsidó hitközségből is kilép, s a korban egészen szokatlan módon, hosszú éveken át egyetlen felekezetnek sem tagja. (Csak jóval hatvanadik életéve után keresztelkedik meg.)

1900 szeptemberében meghívják művészeti titkárnak a Vígszínházba, de erről az állásáról 1901. június 24-én lemond. 1900 karácsonyát magyar lapok tudósítójaként Párizsban tölti, a katonaszökevény Szomoró Dezsővel lakik a Family Hotelben. (Ennek motívuma későbbi bohémregényeiben is feltűnik, különösképp Mák István alanyi költő, a *Krajcáros Igazság* című fiktív újság párizsi levelezőjének alakján keresztül.) Ez idő tájt már kitűnően tud franciául, később angolul is megtanul, az előbbi nyelvből azután nagy számban fordít is. Rövid ideig – Bródy Sándorral és Molnár Ferencsel együtt – Kálnoki Izidor újságírónál lakik a VIII. kerület Pál utca 5. szám alatt.

1902-ben tartalékos tisztként szolgál, 1903-tól a *Pesti Hirlap* belső munkatársa. 1904. november 18-án mutatják be a Petőfi művét feldolgozó, Kacsóh Pongrácz zenéjével, Bakonyi Károly librettójával, Heltai verseinek felhasználásával íródott daljátékot, a *János vitézt* Bokor József rendezésében a Király Színházban; ez a darab aratta Heltai művei közül a legnagyobb közönségsikert. A színdarab főszerepét, Kukorica Jancsit Fedák Sári, Iluskát pedig Medgyaszay Vilma alakította. A művet ezt követően mintegy 680 alkalommal adták elő ugyanitt, és a premiert követő néhány hónapban csaknem 30 vidéki színház vette meg az előadás jogát.

Heltai 1904-ben kötött házasságot a római katolikus Hausz Valériával, aki egy ideig Jancsó Vali néven szerepelt színésznőként. Heltai magára vállalta felesége első házasságából való két gyermekének nevelését is. Első gyermekük, Zsuzsanna még ebben az évben megszületik, akit 1906-ban János fiuk követ. 1910-től a VIII. kerület Népszínház utca 23. szám alatt lakik családjával, majd 1914-ben az V. kerületi Katona József utcába költöznek. 1917-ben válik el első feleségétől. 1923. május 15-én nősül újra, a szintén színésznő Gách (Fröhlich) Ilona Lillát veszi el. Feleségével 1926-tól a II. kerületi Bimbó utcában laknak, majd 1945-ben az újlipótvárosi Pozsonyi útra költöznek.

Heltai 1907 őszétől egy évadon át Molnár Ferencsel az újonnan megnyílt Modern Színház Cabaret művészeti igazgatója. 1911-ben a *Nyugat* adja ki válogatott és új verseinek gyűjteményét (*Heltai Jenő versei*), 1913-ban szintén a *Nyugat* kiadásában jelenik meg új, főképp alkalmi költeményeit tartalmazó gyűjteménye, *Fűzfasíp* cím-

mel. Egy évvel később mutatja be óriási sikerrel a Vígszínház Heltai egyik legjelentősebb társadalmi vígjátékát, *A Tündérlaki lányokat*. 1915-ben a Vígszínház dramaturg-igazgatója lesz, amely állásáról csak 1919 februárjában mond le. 1915–16-ban haditudósító a Balkánon és Konstantinápolyban. 1918-ban Miklós Andor, az Athenaeum Rt. főrézsvényese felkéri, hogy legyen a könyvkiadó igazgatója; Heltai ezt a pozíciót egészen 1939-ig tölti be. Többek között az ő munkálkodása révén valósul meg az egykötetes *Ady összes versei* (1930) kiadása, valamint ő találja ki a „kétpengős modern regény”-sorozatot és a „kék klasszikusokat”. 1923-tól az Athenaeum jelenti meg Heltai életműsorozatát is, tíz kötetben.

1924-től 1926-ig több hosszabb európai utazást tesz (Franciaország, Olaszország, Svájc, Ausztria), 1927 januárjában pedig megkapja a francia Becsületrendet a francia kultúra magyarországi és nemzetközi népszerűsítéséért. (Heltai 1916-tól elnöke volt a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének, s mint Tüskés Anna tanulmányából tudható, ebbéli minőségében – saját műveinek fordításait is szorgalmazva – kiterjedt francia nyelvű levelezést folytatott francia, olasz román, orosz, spanyol, svéd és angol művészegyeniségekkel, fordítókkal, színházi emberekkel, könyvkiadók ügynökeivel.) 1929 és 1932 között Bródy Pállal és Lengyel Menyhérttel a Belvárosi Színházat, 1932-től 1934-ig szintén Bródyval és Wertheimer Elemérrel a Magyar Színházat vezeti. S időközben – 1932-től – Kosztolányi Dezsővel és Herczeg Ferencsel hármásban a Magyar PEN Club vezetését is elvállalja. 1936-ban több hónapra Badenbe utazik, itt fejezi be *A néma levente* című színdarabját, melyet aztán a Magyar Színház mutat be nagy sikerrel. A darab nemcsak az akadémia Voinits-díját nyeri el 1936-ban, nemzetközi karrierje is jelentős: Bécsben és Londonban is bemutatják, s ezzel egyidőben megjelenik angolul és németül is. A kolozsvári színpadon is nagy sikert arat, ám a román kultuszminiszter rövidesen betiltja.

Miután 1939-ben lemondadják az Athenaeum Könyvkiadó éléről, folyamatosan kiszorul az irodalmi nyilvánosságból: 1939-ben és 1940-ben még jelennek meg kötetei és vannak színházi bemutatói (*Az ezerkettedik éjszaka*, *Az utolsó pillanat*, *Egy fillér*), a Johann Nepomuk Nestroy-darabját feldolgozó *Lumpáciusz Vagabundusz* azonban 1943-ban már nem kap színpadot; Heltai saját kiadásában jelenti meg. 1944 tavaszán, Magyarország német megszállását követően nem hajlandó kérelmezni a zsidótörvények alóli mentesítést, még fia kérésére sem. Júniusban más magyar írók műveivel együtt az ő könyveit is elégetik. Ezután csillagos házba kényszerül, ahol számos kéziratát megsemmisíti. Novembertől a Slachta Margit vezette Szociális Testvérek Társaságánál talál otthonra. (Ekkoriban keletkezett háborús naplója, a *Négy fal között*.)

A háború után rövidesen a Magyar PEN Club elnökévé, majd 1947-ben a Nemzetközi PEN Club alelnökévé választják. 1945 őszétől másfél éven át az újrainduló Színház folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, majd rövid ideig elnöke is. Ez a néhány év Heltai utolsó alkotói korszakának legtermékenyebb időszaka: a Nemzeti Színház 1946-ban bemutatja a *Lumpáciusz Vagabunduszt*, 1947-ben pedig meg-

jelenik öregkori lírájának gazdag gyűjteménye, az *Elfelejtett versek*. 1948-ban újra nyugat-európai utazást tesz: Párizsban a Magyar Írószövetség nemzetközi elismerése ügyében tárgyal, majd Londonban Korda Sándorral is találkozik. A neves rendező és producer megpróbálja rávenni Heltait a kint maradásra, de Heltai végül 1949-ben hazatér. Ebben az évben még megjelenhet pár válogatáskötete és újrakiadása, de a színházak – a *János vitéz* kivételével – egyetlen művét sem tűzik műsorra. 1950-től újra háttérbe szorul alkotóként: könyvei nem jelenhetnek meg, darabjait nem játszószák a színházak, nem szerepel a nyilvánosságban, jóllehet felesége könyörgő levelet is ír Rákosi Mátyásnak.

1951 augusztusában nagy ovációval megünneplik Heltai 80. születésnapját a Margitszigeten, megjelenhet egy novellaválogatása (*Talált pénz*, Budapest, 1951, Szépirodalmi) s néhány darabja is színre kerül, de 1952 és '55 között újra elmaradnak bemutatói. Küzdelmek árán végül 1955 januárjában mutatják be újra *A néma leventét* az Állami Déryné Színházban, melyet követően a darab két évadon keresztül több vidéki városban (Szolnok, Miskolc, Szeged, Pécs, Gyula, Győr, Kecskemét, Kaposvár) színre kerül. A Petőfi Színház 1955 márciusában mutatja be Heltai utolsó színpadi művét, a *Szépek szépe* című Hamupipőke-mesét. Ugyanebben az évben jelenik meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál négy kötetben az *Öt mesejáték* című gyűjteménye, ahol 1957-től életműkiadása is megindul.

Heltai Jenő 85 évesen, 1957. március 15-én vehette át a Kossuth-díj I. fokozatát s a vele járó 50 000 forintot, „sokoldalú, műfajokban is változatos” életművének elismeréseként. 1957. szeptember 3-án érte a halál. 1969-ben felavatott, Borsos Miklós alkotta síremléke a Fiumei úti temetőben található. Gyálon és Debrecenben utcát, Budapest III. kerületében teret neveztek el róla. Emlékét Budapest XIII. kerületében, a Pozsonyi út 40. szám alatt – ahol 1945-től egészen haláláig élt – 2005 óta emléktábla őrzi.

Irodalmi munkássága

Heltai különböző műfajokhoz-műnemekhez és az irodalmi kultúra eltérő színtereire (színház, kabaré, újságírás, könyvkiadás, írott költészet stb.) kötődő életművének darabjai nehezen választhatók el egymástól éles határok mentén. Regényalakjai mintha verseinek lírai beszélői lennének, a prózai vagy színpadi jelenségek Heltai-költemények vershelyezeteit idézik; színpadi műveinek alapötletét sokszor már rövid novellákban megírta; számos verse vált a magyar kabaré sokat énekelt darabjává, s nem egy kupléja költeményként is olvasható; versei nem ritkán szerepelnek mottóként vagy a fiktív szereplők alkotásaiként regényeiben; végül, sokszor emlegetett jellegzetes humora szinte valamennyi művét – úgy nagyobb lélegzetű írásait, mint napi érdekű cikkeit – körüllegi. Épp ezért a szövegek műfaji-poétikai jellegzetességeit, tematikus csomópontjait, illetve irodalom- és kritikátörténeti perspektíváit leginkább az életmű egységéből kiindulva lehetséges megragadni.

Költészete

Heltai az 1890-es évektől (névvel, álnévvel vagy névtelenül) megjelent temérdek újságcikkén túlmenően első ízben költőként lépett az irodalom színterére: zöm-mel *A Hét* folyóiratban megjelent verseiből állt össze *Modern dalok* című első kötete 1892-ben, amely – a még verselő Ignotus és a fiatalon elhunyt Makai Emil debütálása mellett – a kritikai diskurzus középpontjába helyezte a modern irodalomról szóló vitát. (E kötetének utolsó ciklusába *A Hét* többi költőjéhez hasonlóan Heltai is felvette versfordításait – Walther von der Vogelweide, Charles Paul de Kock, Hégésippe Moreau, Jean Richepin és Rudolf Baumbach költeményeit ültette át magyarra –, de később ezt a metódust már nem követte.) A korabeli kritikusok egy része, főképp konzervatív-keresztény irányultságú újságok (*Nemzet*, *Magyar Szemle*) szerzői erkölcsstelenséggel vádolták Heltait és vele együtt *A Hét*-ben publikáló költőtársait, mondván, a költeményeikben feldolgozott témák (testi vonzalom, felszínes szerelmek, csábítás, nagyvárosi élet, eufemizált házasságtörés és prostitúció stb.) morálisan elítélendő szerzőt feltételeznek, s e kritikák érvrendszerébe nem ritkán burkolt antiszemita szólások is vegyültek.

Ami Heltai első kötetét illeti, már szemantikai feszültséget hordozó címében is programos volt – esztétikai szempontból. A gyűjteményben csakugyan *dalok* (legtöbbször refrénnel bíró, akár énekelhető, remek verselő tehetségről árulkodó költemények) szerepelnek, amelyek *modernek*, azaz (a szó eredeti értelmében) „maiak” kívántak lenni: a modern életet, a modern társadalmat, a századvégi fővárosi létezést mutatták be (a kötet második ciklusának címe például: *Az utca filozófiája*), emiatt szükségszerűen ellenérzést keltettek a vidéki magyarság tisztaságát hirdető népies költészet híveiben. Másfelől azért érte sok kritika Heltait, mert ez az ovidiusi epikureizmusból, a francia sanzonok világából és a korban igen divatos heinei fanyar humorból egyszerre táplálkozó verscsokor profanizálta a költészet tradicionális témáit: a szerelmet, a halált, a költői hitvallást. A szerelmet az érzelmek komolytalanságának, a nyelvi kifejezésmód sablonosságának érzékeltetésével siklatta ki, a poétasorsot nevétségnek, a művészetért való halált mulattatóan kisszerűnek ábrázolta. Tüntető felszínesség jellemezte ezeket a szerelmes verseket, amelyekben azonban még üdítően összeegyeztethetőnek tűnt a tréfálkozás és a líra. Egészen hasonló volt a fiatal színésznőhöz, a „kis Kató”-hoz címzett második kötet (1894) összetétele, illetve kritikai visszhangja is. Nem véletlen, hogy Heltai rövidesen fullánkossal költeménnyel (*Pro domo*) válaszolt kritikusaiknak *A Hét* 1895. január 27-i számában:

Tisztelt vidéki kollegáim,
Kiket személyem érdekel,
Kik Sárbogárdon s Duna-Szekcsőn
Csinos succés-eket értek el,
Szegény fejemnek nekiestek,
Mert nem vagyok elég magyar

S mert nem daloltam még a földről,
Mely ápol és mely eltakar.

S mert nem daloltam nagymamáról
S a nagypapámról eleget,
Ellenben glóriába vontam
Könnyelmű „nőszemélyeket”,
Reám rohantak vad haraggal,
Hogy dalaimban nincs morál
S karakterem minden bizonynyal
Mesésen gyöngye lábom áll. [...]
(*A Hét*, 1895. január 27, 54.)

Két érdekesség: Heltainak a „vidéki intelligenciát” froclizó szólamaiban mássutt is gyakran felbukkan Sárbogárd és Dunaszekcső, illetve egy harmadik kedvenc, Soroksár (pl. *Dalok a korzóról*; *A falusi kislány Pesten*); a Vörösmarty *Szózatát* is megidéző vers utolsó strófája e folyóiratközlésben még így végződik: „Tisztelt vidéki kollegáim, / Majd akkor adjanak kezet / És iktassanak be a czéhbe. / Ha én is – öreg úr leszek”, ugyanakkor összegyűjtött verseinek 1923-as kiadásában már „Ha én is *impotens leszek*” sor szerepel. (HELTAI, 1923, 93–96.)

Az 1890-es években – a egyes kritikai visszhang ellenére, illetve részben a Heltaira háramló negatív ítéletek miatt is – nagy népszerűsége tettek szert a pályakezdő Heltai versei (Bródy Sándor például felolvasásokat is tartott a *Kató*-kötet verseiből), s rövidesen, leginkább a későbbi *Nyugat*-szerkesztő Ignotus révén tárgyilagosabb kritikai értékelése is megindult. Heltai ezt követően is gyakran publikált verseket, de kötettel legközelebb csupán egy évtized múltán, 1913-ban jelentkezett: a *Fűzfásip* című gyűjtemény a korábbi két kötet témáit és formakincsét vitte tovább. Talán e kötet jellegzetes fővárosi alakokat megelevenítő darabjaiban érzékelhető leginkább Heltai társadalomkritikus éle (pl. *Korzó*, *A tökéletes feleség*, *A tökéletes férj*, *A szalmaözvegyek*, *A családapa dala*), melyek közül nem egy eleve kabarédalnak íródott. Ezt követően azonban, az 1910-es, '20-as évektől inkább prózai és színpadi művek jellemzik a pályaszakaszt.

Miképp Szerb Antal fogalmaz *Magyar irodalomtörténetében*, az 1890-es évtizedben oly népszerű „könnyű verset” (*light verse*), melynek Heltai volt a nagymestere, később Ady Endre fellépése és a *Nyugat* programjának komolysága lehetetlenné tette, így az leszállt az irodalom alatti rétegekbe, az operettbe, a kabaréba, a slágerköltészetbe. Heltai valóban pionírja volt a még a századfordulón is markánsan németes tradíciójú fővárosi orfeumokat, „brettliket”, „zengerájokat” eredeti magyar dalkultúrával felrázni kívánó kabaré létrehozásának.

Visszaemlékezése szerint elsőként Yvette Guilbert francia sanzonékesnő 1893-as pesti vendégszereplése hatására kezdett kabarédalokat írni az évtized második felében; egy másik megnyilatkozásában pedig Jules Jouy és Paul Delmet francia

sanzonszerzőket jelölte meg inspirációs forrásként. Heltai jelen volt a magyar kabaré intézményesülésének első mozzanatainál: a rövidéletű Tarka Színpad 1901-es bemutatkozó előadásán elhangzott a Huszka Jenő által megzenésített *Tűzoltó-történet* című kupléja, illetve a két fővárosi kabarészínpad, a Nagy Endre-féle Andrassy úti Modern Színház Cabaret és a Teréz körüti Bonbonnière estjein is rendre felcsendültek dalai, melyek közül a legsikeresebbeket (*A lencse*, *Ballada a három patkányról*, *Én vagyok a Fedák Sári szobalánya*, *Háromtól hatig*) kottafüzetként is kiadták. Heltai kabarédalainak népszerűségét és gyors terjedését jelzi, hogy a Kálmán Imre megzenésítette *Sárga a babám* című dalát Kodály Zoltán 1923-ban mint népdalt jegyezte le a Heves megyei Dorogházán. Filmtörténeti közhelynek számít, hogy a magyar „mozi” kifejezés Heltaitól származik, ama nevezetes kupléból, melyben Berta és egy „fess legényke” vetítőtermi kalandjáról esik szó („S mert a Berta, mert a Berta nagy liba, / Hát elment a mozi-mozi-mozi-moziba”).

A századfordulótól nagyjából az 1920-as évekig tartó időszak kabarékultúrája a magyar művelődéstörténet kivételes epizódjának tekinthető: mint Körner András könyvéből tudható, a magyar kabaré – noha a környező országokénál konzervatívabb, kevésbé politikus műsor jellemezte – rövid időre megteremtette a könnyed szórakoztatás és a modern költészet kompromisszumát. Az európai fejleményekhez képest Magyarországon sokkal nagyobb arányban voltak jelen a kabaréban a kortárs szépirodalom alkotói: a magyar színpadon nem csupán a legtermékenyebb és legsikeresebb sanzon- és kuplészövegírók (Heltai, Szép Ernő, Gábor Andor) dalai és Nagy Endre humorisztikus konferanszai hangoztak el, hanem Petőfi, Ady Endre, Kosztolányi Dezső és Babits Mihály versei is.

Heltai a modern kabaré azon szerzői közé tartozott, akinek dalai – mivel szerzőjük korának egyik legkifinomultabb verselője volt – tökéletesen megfelelték az élő előadás elvárásainak (például a refréneknek mindig emlékezetesnek és jól énekelhetőnek kellett lenniük) és a közönségigénynek is a gegek, poénok, témák szintjén; ugyanakkor versesköteteibe átkerülve a dalok egy része írott költeményként is jól funkcionált. Erre kitűnő példa Heltai *Szerelmes utcák* című, egyszerre szép és elszomorító verse, amely a kabaréban Szirmai Albert zenéjével csendült fel, de az 1913-as *Fűzfásip* kötetbe is bekerült. A *Kató*-kötetben szereplő, hasonló témát feldolgozó *A Kerepesi út* eufemizáló, operettes látásmódjával szemben („Szép Budapesten itten adják / A legtöbb randevút”) itt a nagyvárosból való kiábrándultság (és némileg az ítélkezés) hangjai érvényesülnek:

Vannak Budapesten utcák, oly sötétek,
Amelyekben némák a házak,
Kapuik aljában rosszképű cselédek,
Kifestett leányok tanyáznak.
Az orcájuk pírja: ámitás, hazugság,
Hazudnak, ha sírnak, nevetnek:
Ezek az utcák azok az utcák,
Amelyekben szeretnek. [...]

Vannak Budapesten utcák, oly sötétek,
 Amelyekben minden oly álnok,
 És ott születik meg a szégyen, a vétek
 S örökre meghalnak az álmok.
 A lányok komiszak, a férfiak durvák,
 Öt perc... azután elsietnek,
 Ezek az utcák azok az utcák,
 Amelyekben szeretnek.
 (HELTAI, 1971, 177–178.)

A Heltai-dalok sikerének másik oka az volt, hogy Heltai jelentékeny bűvárlatokat végzett a régi magyar vers és a népköltészet területén, így teremtette meg azt a dallamos, eleven, ízig-vérig magyaros „aszfaltpoézist”, amely a Kacsóh Pongrác–Bakonyi Károly-féle *János vitéz*ben népies környezetbe helyezve olyannyira elbájolta a zömmel vidékről a fővárosba fölkerült, falusi nosztalgiákat őrző közönséget. Maga Heltai jegyezte föl 1931-ben, hogy a *János vitéz*ben kifogás tárgyává tett „Udvaromon három vályú, / Abból iszik három nyáj juh” rímpárt Kriza János *Vadrózsák* című székely népgyűjtési gyűjteményéből vette; a magyar költéssel való elmélyült foglalatzkodást pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Heltai több *Walesi bárdok*-paródiát is írt (*A legnehezebb király; Vasutas-sztrájk*).

Heltai életművében az 1910-es évek második felétől a második világháborúig tartó pályaszakasza a könyvkiadói elfoglaltságok mellett legfőképp a prózaepikai munkákról, sikeres színpadi művekről és az ipari mennyiségben készült drámafordításokról szólt. Bár élete végéig írt verseket, kései költészetének kiemelkedő pontja az 1947-ben megjelent *Elfelejtett versek* című kötet, amely az 1916 és 1946 közötti korpuszt gyűjtötte össze, az idő múlását rezignáltan szemlélő és a történelem viharával szembesülő öreg költő hol derűs, hol melankolikus szólásával gazdagítva az addigi életművet. Az *Elfelejtett versek*ben több a tematikus és formai eredetiség, mint a korai kötetekben, hiszen ez idő tájt Heltai politikai tartalmú verseket is írt, melyek közül kiemelkedik az 1945. május 1-jei keltezésű *Szabadság* című óda. Hogy Heltai ez idő tájt sem veszítette el derűjét, arra remek példa a bohém poétaéletre és a körüludvarolt, sokszor megénekelte masamód leányra visszaemlékező, nosztalgikus *Ferenc József korából való balladácska*:

Az volt a régi jó idő!
 Három forint egy pár cipő,
 Tizenkilenc egy öltöny!
 Sütött a nap, fogyott a hold,
 És negyven évig béke volt
 A földön.

Van ennek... ejnye... igenis,
 Van ennek ötven éve is,
 S a múlt varázsa friss még.
 A nóta végén bús akkord,
 Hogy visszasírom azt a kort
 Ma is még.

Természetesen nem vitás,
 Hogy ez a halk sopánkodás
 A legszebb földi jónak:
 Az ifjúságnak szól ma csak
 És nem az átkos, rút reak-
 ciónak.

(HELTAI, 1971, 410–411.)

Drámái

Heltai Jenő életművének leggazdagabb, az irodalmi emlékezetben is élenkben élő korpuszát a drámai művek jelentik. Túl azon, hogy mintegy 150 drámafordításával a századfordulótól fogva fél évszázadon keresztül jelen volt a magyar színpadokon, e hosszú, politikai rendszereken átívelő időszak egyik legnépszerűbb színpadi szerzőjeként tekinthetünk rá. Már második verseskötetéhez, a *Katóhoz* is hozzátoldotta a *Joujou kisasszony* című („érzékeny jelenet” műfajjelölésű) rövid párbeszédés darabot, az ezt követő évtizedekben pedig 43 színművét mutatták be, s nagyjából ugyanennyi színpadra nem került monológot, bohózatot, párbeszédés jelenetet írt, melyek egy része kötetben meg sem jelent.

Heltai az európai és magyar drámai irodalom két műfaji hagyományához kötődik szorosan: a társadalmi vígjáték és a romantikus verses játék („álomjáték”) vonulatához, e két típushoz tartoznak leginkább sikerült színművei. Bár Heltai életidejének legnépszerűbb két vígjátékírója Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc volt – utóbbival Heltai írt közös darabot is (*A ferencvárosi angyal*, 1912), ahogy Makai Emillel is (*A királyné apródja*, 1916) –, több színműve is nagy, maradandó sikert aratott a hazai és külföldi színpadokon.

Első alkotói korszakának bohó vígjátékai (*Bernát*, 1907; *Naftalin*, 1908; *A masamód*, 1910) és a két világháború között nagy sikerrel bemutatott darabjai (*A kis cukrászda*, 1922; *Jó üzlet*, 1935) mellett kiemelendő e műcsoportból *A Tündérlaki lányok* (1914) című társadalmi vígjáték, amely egyfelől sok szállal kötődik a Heltai-életmű több darabjához, másfelől le is zárja az első világháború kitöréséig tartó pályaszakaszt. (A regények esetében a szintén 1914-es *Jaguárra* tekinthetünk efféle határköként.) A Vígszínházban 1914. február 14-én nagy sikerrel bemutatott háromfelvonásos darab első kidolgozását Heltai egy rövid, feszesen szerkesztett novellában írta meg azonos címmel: „A Tündérlaki lányok hárman voltak. Kettő közülök

tisztességes volt, a harmadik nem.” (HELTAI 1957, I, 378.) A történetből persze kiderül, hogy a Tündérlaki lányok közül épp az a tisztességes – a legidősebb, a darabban Boriska –, aki felelősségteljesen feláldozza saját boldogságát, hogy testvérei „tisztességesen” élhessenek (a drámában már négyen vannak a nővérek). Egy gazdag báró szeretője, aki biztosítja a család megélhetését. Az egyensúlyt, a hazug polgári látszátvilágot egy szerelem, a kétes egzisztenciájú költő, Pázmán Sándor megjelenése és Boriska iránt érzett szerelme borítja fel: kettejük boldogságának az lenne az ára, hogy a legkisebb leánynak, Sáríkáknak kellene tisztességtelen életet élni nővérei helyett, de ebbe Boriska nem tud belenyugodni. A műfajnak megfelelően a darab fanyar-ironikus happy enddel zárul: Boriska nem tudja elviselni kishúga „feláldozását”, marad ő tisztességtelen, Sáríka Pázmán Sándor mellett talál boldogságra – és a család „tisztá erkölcsé” is megmarad.

A *Tündérlaki lányok*ról már bemutatása idején is tudni vélték sokan, hogy a darab hősnőit Heltai négy fiatal színésznőről, Gombaszögi Fridáról és testvéreiről, Elláról, Margitról és Irénről mintázta, akikkel jó kapcsolatot ápolt – Frida 1922-től 1933-ig a Heltainak is munkát adó Miklós Andor felesége volt, Ella pedig *A Tündérlaki lányok* Sáríkájának szerepével vált ismert színésznővé. Emellett érdemes utalni rá, hogy a saját szerelmét családi érdekből vagy egzisztenciális kényszerből feláldozó boldogtalan lány esete minden bizonnyal Heltai valamely valós élményének újra meg újra variált emléke lehet, hiszen több művében is felbukkan.

Nem csupán novellában írta meg a történetet, hanem ott kísért a Dubitz úr kitarítottjaként színiiskolát végző Csók Tica alakjában (*Hét sovány esztendő*), illetve felismerhetőbben a Sárvári lányokban (*Az utolsó bohém*). Utóbbi, *Az utolsó bohém* című regény hasonló végkifejlettel zárul, mint a színdarab: Sárvári Panni nem fogadhatja el Mák István alanyi költő házassági ajánlatát, inkább vállalja, hogy Oroszországba megy énekes-táncosnak két húgával és a mamával. Helyette a legkisebb lány, Nelka megy férjhez Csontos Szigfrid drámaköltőhöz (kinek a *Nibelung-ének* hőseire hajazó neve például egy 16. századi német forrású, igen népszerű, sokszor feldolgozott ponyvából származik, amely még Móra Ferenc *Kincskereső kisködmönében* is felbukkan: „Megvan-e itt a Csontos Szigfrid?”). Az első Heltai-regény, *A hét sovány esztendő* végkifejlete azonban pozitív: Csók Tica a szerény körülményei és lehetőségei ellenére Smicit, a modern iskolát megtagadó arcképfestőt választja, gyermekáldásuk és külföldre költözésük a közös, boldog, a bohémvilágot maga mögött hagyó – de a művészetre alapozott – jövő lehetőségét villantja fel.

A romantikus verses (mese)játék típusában több sikeres darabot is írt Heltai a harmincas évektől egészen haláláig (*Az ezerkettedik éjszaka*, 1939; *Lumpáciusz Vagabundusz*, 1943; *A szarvaskirály*, 1951; *Szépek szépe*, 1955), melyek közül kiemelkedik legismertebb és legsikeresebb műve, a bravúros verselésű *A néma levente* (1936), a prózában írt drámai költemény, az *Egy fillér* (1940). Ez utóbbi ugyan nem aratott nagy sikert a színpadokon – a vígszínházi premier után csak 1986-ban és 2007-ben állították újra színpadra –, de Heltai ebben a színdarabjában került a legközelebb a modern társadalmi drámához.

A *néma levente* egy Mátyás király korabeli anekdotát dolgoz fel, reneszánsz környezetbe helyezve Zilia Duca, a nemes olasz hölgy és Agárdi Péter magyar vitéz szerelmét: olasz tájjal, királyi udvarral és annak jellegzetes staffázsalakjaival (udvari bolond, hóhér, porkoláb, dajka). Agárdi némasággal válaszol az asszonyi szeszélyre, és némaságával nyeri el a szeretett nőt. Hallgatásában sok helyen a költői-művészi megszólalás korabeli lehetőségének felmérési kísérleteit érhetjük tetten („Tudunk / Nemcsak beszélni, elnémulni is.”), ahogy a nehéz, vészterhes időkben kényszerű feladatokat felvállaló ember megértő és ironikus felléptetése is jellemző a darabot körülvevő légkörre. Ez tükröződik a hóhér álruhájába öltözött Agárdi Péter monológjában, amit szerelmének, Ziliának mond el:

Hidd el, az emberek buták.
 Szidnak, lenéznek, mert bakó vagyok,
 [...]
 Köztünk marad... a vérontást utálom.
 A pallosom karomnak idegen.
 A csöndet szeretem, meg a virágot,
 Galambok közt, virágos szigeten
 Békés családi kör az álmom.
 Derű és nyugalom, parányi házban...
 Az élet szép. Tenéked magyarázzam?
 Szeressük egymást! Isten arra rendelt.
 De annyi baj, gond nyomja ma az embert,
 Nyögünk adót, aszályt és háborút,
 A legtöbbnek falat kenyér se jut.
 Kevés a méz, és sok a medve.
 Ki él ma abból, amiből szeretne!
 Így értsd meg azt, hogy én szelíd, költői lélek,
 Bakónak álltam, s a halálbul élek.
 (3. felvonás, 6. kép)

A király által végtére is megsüvegelt frigy zárja le a fordulatos történetet, melyet Mátyás király tanulságképpen fel is jegyeztet a darabban is szerelő Galeotto Marzióval. Szavai látnokinak bizonyultak a mű közönségsikerére nézve is: „S te, Marzio, a krónikádba ezt / A szép kalandot híven följegyezd! / Az idők múlását hogy sokáig állja / A néma levente szép históriája.”

Az „álmójáték” műfajjelölésű *Egy fillér főhőse* a Költő, aki sikeres darabok írására fecsérelte életét, s a halálos ágyán döbben rá, hogy nem írta meg a „nagy művet”, a kínai tárgyú mesejátékot, melyből csak egyetlen felvonás készült el. Lázálmában éppen saját művének szereplői, a kínai koldus, Taj-Kong (a Halál) és a Fekete Császár küldötte jelennek meg. A költő még egy próbát kér, hogy odafönt a földön élhesse az igazi életét, s az ördög megengedi neki. De a földön már semmit nem tud véghezvinni.

ni: amikor újra a Fekete Császár előtt kell állnia, senkit nem hívhat, hogy helyette halássza ki a forró olajból azt az egy fillért, amiért életét eladta. De egy titokzatos női kar megkönnyíti a legvégső percet: a múzsa, a költészet, akihez leghűtlenebb volt, de akit mégis szeretett. A végső jelenetben az időközben egymásba szeretett orvosa és felesége áll ott a halott mellett, aki összezárt kezében egy fillért szorongat.

Prózai művei

A Heltai-életmű irodalomtörténeti távlatait tekintve legizgalmasabb egységét a regények képviselik. Jóllehet Heltai mintegy huszonöt kötetnyi novellát, rövidebb és hosszabb elbeszélést, karcolatot publikált életében (s e kötetekben nem is szerepel minden sajtópublikációja), illetve rövidebb történeteinek egy része a 20. század eleji magyar novellatermés legjavához tartozik, elbeszélői erényeit, írói eredetiségét leginkább az 1910-es években megjelent vidám regényei mutatják. Sajátos pozíciót foglaltak el a korabeli magasirodalom és a lektúr között Heltai ciklusszerűen szerveződő regényei, a modern kiadásokban *Tollforgatók* címmel egy kötetbe került regényhármasmás (*Hét sovány esztendő*, 1897; *Az utolsó bohém*, 1911; *Jaguár*, 1914), valamint a *Kiskirályok* címmel, a még élő Heltai előszavával megjelent regénypáros (*Family Hotel*, VII. *Emánuel és kora*, 1913). Szeriőz, a modern magyar és világirodalmat népszerűsítő kiadóknál jelentek meg (Singer és Wolfner, Franklin), ám jelentősen inspirálódtak a korszak népszerű, gyorsan terjedő bűnügyi történeteiből, szenzációs rablásokat és gyilkosságokat feldolgozó külföldi lektúrirodalmából is. Nem véletlen, hogy a Heltai-regények, miképp Molnár Ferenc hasonló témájú darabjai is egyszerre hatottak Szerb Antalra és Rejtő Jenőre.

Heltai első ismertebb regényeit „bohémregényeknek” szokás nevezni, hiszen a felsorolt három történet, a *Hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém* és a *Jaguár* főhősei többnyire fővárosi művészeletet élő – vagy élni próbáló – fiatalok: lusta és érzelmes, haszontalan, de jólelkű írók, drámaköltők, hírlapírók, festők és zeneszerzők; oldalon szintén fiatal, elragadó, naiv és bájos színésznőkkel, tapasztalt és titokzatos bárónékkal, kikapós és bővérű korcsmáros asszonyságokkal. A polgári élet „fumigálásának” nehéz feladatával így-úgy megpróbálkozó főszereplőkhöz pedig jellegzetes társadalmi típusokat reprezentáló mellékalakok (deklaszált arisztokraták, zsidó kereskedők, piszkos ügyekből meggazdagodott elvtelen mágnások) társulnak. Heltai és kortársai jól ismerték Henri Murger nagy karriert befutott *Bohéméletét* (*Scènes de la vie de bohème*, 1847–49) és a belőle készült Puccini-operát (1896), ugyanakkor a fenti regények nem követik szorosan Murger művét, originális nyelviséggel autentikus hazai környezetbe, a nagyvárossá váló Budapestre helyezik a polgár- és művészlét feszültségét (is) leíró, jellegzetesen századfordulói bohémtapasztalatot.

A legkorábbi e típusba tartozó Heltai-mű, *A hét sovány esztendő* (mely megnevezés a Csók Tica kegyeiért omladozó három szerény egzisztenciájú fiatalember társulását volt hivatott jelölni) színes epizódok, nagy dorbézolások, múlandó hódítások

és kisszerű kalandok laza sorozata egy melodramatikus cselekményre – a Nürnbergből hazaérkező Smici és Csók Tica szerelmére – felfűzve. Ugyanakkor már ebben a műben is feltűnik az 1910-es évek Heltai-regényeire is jellemző elbeszélői eredetiség: Heltai tökéletesre csiszolt, elegáns mondatainak mással összetéveszthetetlen stílusa, a költői magaslatok és a póriasság közötti könnyed mozgás, valamint a humoros ötletek kifogyhatatlan sokasága.

A következő, még szintén harmadik személyben megszólaló, többé-kevésbé mindentudó elbeszélőt működtető regény, *Az utolsó bohém* mesterien megkomponált vígjáték, nem csoda, hogy drámai alakváltozatában is (*A Tündérlaki lányok*) nagy sikert aratott. Témájában a *Hét sovány esztendő* közeli rokona – a külföldről hazatérő barát szerelembe esik, felforgatva itthon maradt társai életét, illetve mobilizációs krízisek között találva saját magát és környezetét –, ugyanakkor az itt felbukkanó szereplők, gegek és fordulatok már megelőlegezik az ezt követő regényeket, hatásosan kiépítik azt a „Heltai-univerzumot”, amelynek egynemely motívuma megvolt már Heltai korábbi novelláiban is.

A főhős, a párizsi levelezőként tengődő Mák István alanyi költő lesz majd a narrátora Heltai két politikai persziflázsregényének, a fiktív balkáni birodalomban, Cirillországban játszódó *Family Hotel*nek és a *VII. Emánuel és korának*. Emellett *Az utolsó bohém*ben kap kiemelt szerepet az a korábbi Heltai-novellákban már felbukkanó magyar sajtótermék, a *Krajcáros Igazság*, melynek tudósítójaként Mák István a párizsi Family Hotelben tengeti boldogtalan napjait. E nagy vonalakban jellemzett „Heltai-univerzum” központi darabja – ha tetszik, a *Tollforgatókban* és a *Kiskirályokban* létrejövő bohém-mitológia alapítótörténete – az 1914-es *Jaguár*, amely Heltai 1910-es évekbeli alkotói periódusának csúcspontja is.

A *Jaguár* cselekménye a *Krajcáros Igazság* napilap megmentésére kieszelt szenzációsorozatot követi végig, mely a szüzséelemeket illetően leginkább az (ál)bűnügyi vagy (ál)detektívregény fogalmával jellemezhető, hiszen természetesen valós téttel nem bíró, veszélytelen bűntényekről van szó. A történetben egy sejtelmes bűnszövetkezet, a „Van még humor a világon betörő- és hadastyánegylet” elöljárói, a Nagy Senki és Rézorr Kapitány követ el meglepő rablásokat, az erről szóló exkluzív közlemények pedig fellendítik a *Krajcáros Igazság* népszerűségét. A műfaji kódoknak megfelelően e regényben nincs idő és tér a szereplők árnyaltabb jellemzésére (legfeljebb a néven nem nevezett egyes szám első személyben megszólaló, s a cselekményben aktívan résztvevő narrátorról lesz átfogóbb képünk): a fő- és mellékalakok elnagyoltan, groteszken karakterisztikusak, egyetlen jelentős kivétellel.

A történet legizgalmasabb szereplője a cselekmény szálait a háttérből mozgató nyugalmazott katonatiszt és újságíró, Mák Pistáék kollégája, minden bohémok örök mintaképe: gróf Mindenysza Zdenkó, alias Jaguár – nem véletlen, hogy ő kerül a Heltai-regényekre jellemző mobilizációs konfliktus középpontjába: ő szökteti meg a csúcsjelenetben Herskovits Ellát, a laptulajdonos mágnás Herskovits Salamon („Általános bácsi”) gyönyörű, elkényeztetett lányát, mesés hozományával együtt. Amíg a *Kiskirályok* két regényében Mák István személyisége az énelbeszélő sűrű önjellem-

zéseiből bomlik ki (akárcsak *A 111-es* című későbbi Heltai-regény főhőséé), Jaguár alakját különös, sejtelmes viselkedésének külső nézőpontú leírásai, illetve a vele kapcsolatban rendelkezésre álló ellentmondásos (gyakran egészen képtelen) információk teszik plasztikussá.

Havasréti József hívja föl rá a figyelmet, hogy Heltainál – hasonlóképp Molnár Ferenc fent említett színdarabjaihoz és Szerb Antal regényeihez – a cselekmény előterében vagy háttérben kibontakozó mobilizációs természetű problémák időleges vagy végleges megoldásához gyakorta valamilyen kamuflázson: szerepcserén, megtevesztésen keresztül vezet az út. A történetekben általában is nagy szerepe van a látzat–valóság-játéknak, gyakran egy-egy elmés hazugság vagy „megtervezett véletlen” teremt konfliktust, új helyzetet s gördíti előre a cselekményt – oly módon, hogy az olvasó nem pontosan tudja rekonstruálni a szándékokat vagy a valós esemény-sort. Az első két bohémregényben mindez presztízsmentésből megígért-belengetett – egyébként soha el nem készülő – műalkotások emlegetésében, gyakori kölcsönökben, illetve némi kártyajátékban és lóversenyben realizálódik. Ugyanakkor a balkáni persziflázsregényekben már mindenki átver, megteveszt és meglop mindenkit, kivéve persze az egész esemény-sort nehezen átlátó Mák Istvánt; a *Jaguár* címszereplője pedig egyszerre biztatja újságíró társait a lap megmentésével, játszik össze Általános bácsival a szenzációtól remélt anyagi haszon okán, és teszi lóvá őt azzal, hogy külföldre szökteti a lányát – miközben valamennyi (ál)büntényt ő bonyolítja le titokzatos segítő társaival. S persze a jellegzetes, visszatérő cselekményelemeknek szociológiai vonatkozásai is vannak.

Mint Havasréti írja, „mind Molnár, mind Heltai, mind Rejtő, mind Szerb művei társadalmi szempontból »felfelé stilizálnak«, írásaikat szívesen népesítik be úri és főúri figurákkal. Ennek ellenére alakjaik a polgári élet tanulságait hordozzák, allegóriák csupán melyek a középosztályi (lásd Heltai, Molnár, Szerb), valamint kispolgári (lásd Rejtő) közönség valós élethelyzetét és vágyait (egy izgalmas, csillogó és nagy-szerű élet vágyképét) teszik láthatóvá, ha közvetlenül nem is mindig ezeket testesítik meg. Feltűnő, hogy a társadalmi mobilitást vagy az osztálymobilitást az említett szerzőknél vagy a házasság lehetősége, vagy a kamuflázs, vagy a kettő együttesen valósítja meg.” (HAVASRÉTI, 2019, 273.)

Előbbi eshetőségre jó példa Heltai két korábbi bohémregénye, a *Smici és Csók Tica* közös boldogságával végződő *Hét sovány esztendő* valamint a Csontos Szigfrid és Sárvári Nelka menyegzőjébe torkolló *Az utolsó bohém* (illetve kisebb részben *A 111-es* is, melyben a főhős számára az amerikai parafakirály leánya jelentene kiutat az egzisztenciális krízisből). A *Kiskirályok* dinasztikus és monarchikus világában szintén kiemelt jelentősége van a fiatal uralkodó, VII. Emánuel nőülési terveinek, ám végül nagyobb szerep jut a körkörös megtevesztéseknek és megvesztegetéseknek; végül, a két megoldás ötvözésére lehet példa a *Jaguár* mesteri zárlata.

Az első világháború kitörése határt jelez Heltai prózaírói életművében: a háború után íródott regényekben a korábbi vidám, könnyed történetek és a kedélyes elbeszélés mód helyére tanácstalanság és kilátástalanság költözik; a főhősök egyre in-

kább determinisztikus személyiségvonások vagy élethelyzetek rabjai. Heltai legtöbb nyelvre lefordított könyve, *A III-es* (1920) átmenet a korábbi bohémtörténetek és a későbbi lélektani regények között. Az énelbeszélő főhős élethelyzete megtévesztésig hasonló, mint a Párizsban hasztalan tengődő és az öngyilkosság gondolatát fontolgató Mák Istváné, ugyanakkor itt már egy gyöngé és önző jellem folyamatos benső küzdelmének vagyunk tanúi, kalandos-misztikus cselekménybe ágyazva.

Ennél is determinisztikusabb viszonyok között játszódik Heltai leginkább lélektaninak nevezhető regénye, az 1929-es *Álmokháza*, melyet az életmű egyik legfontosabb darabjának tartanak. Főhőse, az egykori életigenlő világfi, Karmel Péter hadirokkantként próbál meg visszahelyezkedni a háború utáni magyar társadalomba: a regény narrációja remek atmoszférateremtéssel mutatja meg, miképp nehezedik rá a háború traumája a főhős további életére, annak legtriviálisabb pillanataiban is. Az 1930-ban megjelent *Életke* című regény egy púpos lány szenvedéseiről és illúzióiról tudósít hitelesen; a négy évvel későbbi *Iffabb* című regény pedig apa és fiú konfliktusának, az öröklött és tanult tulajdonságokkal való kényszerű szembesülés nehézségeinek, a szülői elfogadás gátjainak adja érzékeny analízisét. Jóllehet az előbbi alkotásokról a *Nyugat* több jelentős szerzője (Schöpflin Aladár, Karinthy Frigyes, Füst Milán) írt elismerő kritikát, e szövegeknek már csak fragmentumaiban találjuk meg a korábbi vidám regények könnyedségét, életigenlését.

Heltai Jenő nem írt szabályos emlékiratot vagy önéletrajzot, ugyanakkor szándékában állt visszaemlékezéseit, kortársairól szóló feljegyzéseit, vallomásait közreadni: ennek a tervnek volt a része a *Kis Pantheon* munkacímű kötet, melyhez még egy előszót is írt, azonban a gyűjtemény ebben a formájában nem készült el. Rendkívül izgalmas visszaemlékezései, melyek a bohémregények és a legjobban sikerült Heltai-novellák gördülékeny hangján vezetnek végig Heltai Jenő sajátos világán, csaknem 100 év magyar történelmén – Deák Ferenc temetésétől kezdve Medgyaszay Vilma színpadra lépésének 50. évfordulójáig – elsőként az 1957-es *Színes kövek* című gyűjtemény második kötetében kaptak helyet, majd bővített formában az 1998-as *Utazás enmagam körül és más vallomások* című kötetben láttak napvilágot.

Heltai 1944. március 19. és 1945. április 12. között keletkezett – valószínűsíthetően kiadásra szánt, előszóval is ellátott – naplójegyzetei 2017-ben, Heltai halála után 60 évvel jelentek meg *Négy fal között* címmel a Magvető Könyvkiadó *Tények és Tanúk* sorozatában. A naplót olvasva szinte óráról órára nyomon követhető a háború fenyegetettségét saját bőrén és szűkebb környezetében is megtapasztaló író gondolkodása, aki ilyen viszonyok között is kívülről tudta szemlélni önmagát és korát, tisztában lévén (gyakran megbízhatatlan, fals forrásokra alapozott) meglátásainak, jóslatainak, értelmezéseinek esendőségével, hiábavalóságával. Heltai naplója a reális veszélyt és fenyegetettséget ugyan komolyan véve, s a náci megszállást morálisan egyértelműen elutasítva, mégis sokszor humorral, iróniával viszonyul a megörökített eseményekhez, felülemelkedve az írás mostoha körülményein, egyfajta terápiás tevékenységnek fogva fel a történések minuciózus lejegyzését. Nem véletlen, hogy a Heltai-életműben (és a magyar holokausztirodalomban is) speciális helyet elfoglaló

kötet jelentős kritikai és emlékezettörténeti visszhangra talált, mely értelmezői érdeklődésből idővel kinőhet az életmű újraolvasásának igénye is.

✱

Heltai Jenő különleges helyet foglal el a magyar irodalom történetében. Ritkaságszámba menően hosszú, eseménydús élete önmagában is figyelmet érdemel: Herczeg Ferenc mellett a magyar történelem legtöbb korszakát – Ferenc József uralkodását, az első világháborút, a Károlyi-féle forradalmat, a Tanácsköztársaságot, a Horthy-kort, a Szálasi-diktatúrát, valamint a Rákosi-korszakot és a Kádár-éra közvetlen kezdetét is – megélő író volt. Amikor született (1871), még Arany János is írt verset; a *Nyugat* megjelenése előtt másfél évtizeddel befutott író; amikor elhunyt (1957), már Pilinszky János is elismerésnek örvend.

Pályája, sorsa a magyar társadalom 19. és 20. századi történetére jellemző sajátos asszimilációtörténet: a zsidó családból származó Heltai elsőként névváltoztatásával, később a cionizmustól való távolmaradásával, az izraelita vallás feladásával, végül az emigrálás lehetőségének elutasításával nyomatékosította a magyar kultúrához való tartozását – ugyanakkor a német megszállás idején nem kívánt élni a zsidótörvények alóli mentesítéssel sem. Ugyanez a feszültség jellemzi életművének távlatos visszhangját: míg pályakezdekésekor a modern nagyváros megéneklésével vette be az irodalom berkeit (kivívva az új, „idegenszerű” költészetet elítélő kritikusok ellen-szenvét), munkásságának legemlékezetesebb momentumaiként ma is a népies daljáték, a *János vitéz* verseit és a Mátyás udvarában játszódó reneszánsz kori mesejátékot, *A néma leventét* őrzi az irodalmi emlékezet.

A különlegesen hosszú és tevékenységi köreit illetően is sokszínű életpálya, valamint a műfaji szempontból is igen gazdag irodalmi életmű feldolgozatlanosságát is tudatosítva, ha egyetlen központi jelentőségű motívum vagy probléma köré szeretnénk rendezni Heltai munkásságát, megjelölve irodalomtörténeti jelentőségét is, akkor ez nem lehet más, mint Heltai Budapest-élménye.

Heltai szinte egyedüli irodalmunkban, akinek írásaiban – életművének valamennyi műfajában – a modern metropolisszá és Magyarország fővárosává váló Budapest (azon belül a szétagoltságában is izgalmas, sokarcú pesti oldal) megidézése nem a vidékről Budapestre kerülő ifjú értelmiségi idegen tekintetén, szűrőjén keresztül válik megragadhatóvá, hanem originális élmény, elsődleges szocializációs közeg. (E tekintetben is talán egyedül Molnár Ferenc említhető párhuzamként, aki azonban nyolc évvel fiatalabb volt Heltainál, így lényegesen később kezdett publikálni; Budapest-regénye, *Az éhes város* 1901-ben jelent meg.)

Heltai mindenkinél – Kóbor Tamásnál, Krúdy Gyulánál és kortársaiknál – korábban és látványosabban megjelenítette, az irodalom első vonalába emelte a (buda)pesti léttapasztalatot: versben, szépprózában és színpadon egyaránt. Műveiben – könnyedségük ellenére is – éles szemű és merőben emberi megfigyelések, történelmi látképek összegződnek a soknemzetiségű és -kultúrájú főváros gyors és ellentmondásos, különbségteremtő formálódásáról, mely összetett tapasztalat fel-

mutatása egyszerre teremtett lehetőséget Heltai számára egy újfajta poétika (s arra érzékenyen reagáló új, fiatal olvasó- és nézőközönség) megteremtésére, valamint a kultúra hierarchikus regiszterei közötti közlekedésre.

Kiss József lapja, a századvég fiatal költőit felkaroló *A Hét* létrehozta a budapesti „aszfaltnyelv” magas irodalomba terelésének médiumát, ahogy a Heltai által felélesztett verses daljáték és a kabaré intézménye a kortárs magyar költészet szélesebb körű népszerűsítésének lett a fóruma. Épp ezért Heltai sokrétű életművének elsődleges kontextusát is a századvégi-századeleji, látványosan átalakuló Budapest tagolt, de mozgásban lévő társadalmában, kultúrájában találhatjuk meg. Ez az az általánosabb – ugyanakkor a szövegekben a maga konkrétságában látványosan megnyilvánuló – közeg, mely az oeuvre kiemelkedő darabjait rokonítja, s amely megadja az írói karrierút távlatait is. Ha Heltai fellépésének újszerűségét, a magyar irodalomtörténet számára unikális jellegét kívánjuk megfogalmazni, már a fővároshoz fűződő *atipikus* viszony előtérbeállítását is figyelmet érdemel; ugyanakkor ennél sokkal fontosabb, hogy Heltai saját, összetett és rétegzett Budapest-élményét pályája kezdetétől *magától értetődően* és *tudatosan* építette föl, formálta poétikává.

Források, szövegkiadások

A Hét, 1895. január 27., 54.

HELTAI Jenő (1920), *A 111-es*, Budapest

HELTAI Jenő (1960), *A néma levante és más színművek*, Budapest

HELTAI Jenő (1929), *Álmokháza*, Budapest

HELTAI Jenő (1946), *Elfelejtett versek*, Budapest

HELTAI Jenő (1913), *Fűzfasíp. Versek*, Budapest

HELTAI Jenő (1894), *Kató. Versek*, Budapest

HELTAI Jenő (1970), *Kiskirályok (Family Hotel, VII. Emmánuel és kora)*, Budapest

HELTAI Jenő (1892), *Modern dalok*, Budapest

HELTAI Jenő (1963), *Második feleségem; Életke. Kisregények*, Budapest

HELTAI Jenő (1962), *Menaszéria*, Budapest

HELTAI Jenő (2017), *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945*, Budapest

HELTAI Jenő (1957), *Színes kövek. Elbeszélések, emlékezések I–II*, Budapest

HELTAI Jenő (1957), *Tollforgatók. Kisregények*, Budapest

HELTAI Jenő (1998), *Utazás enmagam körül és más vallomások. Elbeszélések, karcolatok*, Budapest

HELTAI Jenő (1911), *Versei* (ill.: Falus Elek), Budapest

HELTAI Jenő (1971), *Versei*, szerk. Gábor György, Budapest

Szakirodalom

BÁNOS Tibor (2001), *A pesti kabaré*, In *Magyar színháztörténet II: 1873–1920*, szerk. SZÉKELY György, GAJDÓ Tamás és FÜLE Péter, Budapest, 656–676.

BEVILAQUA BORSODY Béla és MAZSÁRY Béla (1935), *Heltai Jenő és Mesteriskolája*, In: *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávésmesterség 1535–1935 2.,* Budapest, 756–810.

DERSI Tamás (1973), *Budapest irodalmi újságja*, In *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*, Budapest, 155–306.

- DIÓSZEGI András (1978), *Tárcanovellisták A Hét és a Nyugat között*, In *A magyar irodalom története 1849–1905*, főszerk. SÓTÉR István, Budapest, 824–828.
- GAJDÓ Tamás (2001), *A Vígszínház*, In: *Magyar színháztörténet II: 1873–1920*, szerk. SZÉKELY György, GAJDÓ Tamás és FÜLE Péter, Budapest, 143–173.
- GINTLI Tibor szerk. (2010), *Magyar irodalom*, Budapest
- GYÓREI Zsolt (2005), *Heltai Jenő drámái életműve*, Budapest
- GYÓREI Zsolt összeáll. és szerk. (2002–2003), *Heltai Jenő-breviárium*, *Budapesti Negyed* 2002/4, 2003/1.
- HAVASRÉTI József (2019), *Szerb Antal*, Budapest
- HEGEDÜS Géza (1971), *Heltai Jenő alkotásai és vallomása tükrében*, Budapest
- HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István szerk. (2024), *Magyar irodalomtörténet*, <https://f-book.com/mi/index.php> [utolsó letöltés: 2024. 04. 21.]
- KOMLÓS Aladár (1978), *A nagyváros költői*, In: *A magyar irodalom története 1849–1905*, főszerk. SÓTÉR István, Budapest, 660–665.
- KOMLÓS Aladár (1980), *A nagyváros költői (I.): Heltai Jenő (1869–1957)*, In: *A magyar költészet Petőfőtől Adyig*, Budapest, 368–373.
- KÖRNER András (2019), *Költők a kabarében. Pesti kabarédalok a 20. század elején*, Budapest
- KŐRIZS Imre (2022), „Semmi se történt”: *Heltai Jenő versei*, In: *Poeta.doc. Versekről prózában*, Budapest, 131–134.
- LÁSZLÓ Erzsébet (1937), *Francia hatások a „Hét” c. folyóiratra*, Debrecen
- LENGYEL András (2020), „Mert a Berta, mert a Berta nagy libaa”: *A kabarédal/kuplé szociológiája és poétikája*, *Jelenkor* 2020/6, 614–628.
- LENGYEL András (2023), *A „néger smokk” dala: A kuplé mint globalizációs jelzés*, *Jelenkor*, 2023/7–8, 853–855.
- MANN Jolán és RÓZSAFALVI Zsuzsanna szerk. (2007), *Alkotók: Heltai Jenő*, In: *Nyugat 1908–2008*, Budapest, OSZK–MEK, <https://nyugat.oszk.hu/html/alkotok/heltaijeno.htm> [utolsó letöltés: 2023. 12. 16.].
- NAGY Endre (1935), *A kabaré regénye*, Budapest
- OSVÁTH Béla (1978), *A magyar dráma útja: Heltai Jenő*, In = *A magyar irodalom története 1919-től*, főszerk. SÓTÉR István, Budapest, 826–828.
- ROBOZ Imre (1916), *Az irodalom budoirjában*, Budapest
- RÓNAY László (1986), *A századforduló hangja és a konzervatív költészet utóélete: Heltai Jenő*, In: *A magyar irodalom története 1945–1975, 2/1: A költészet*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Budapest, 127–130.
- SCHRANZ Áron (2023), „Nem volt meg belőle, csak a címe”: *Heltai Jenő bohémregényei a művészregény műfaji alakzatának tükrében*, *Kortárs* 2023/3, 80–91.
- SZABÓ Judit (2023), *A hatásvadász fordulatok lejárata – A véletlen problémája Heltai Jenő A 111-esében*, *Helikon* 2023/3 (Narratív fordulat), 457–471.
- SZERB Antal (2019), *Magyar irodalomtörténet*, s. a. r., tan. és jegyz. PÁLFY Eszter, Budapest
- SZÉCHENYI Ágnes (2018), *Provokáció, tréfa, avagy a társadalmi elvárások és ösztönök lírai számbavétele: Heltai Jenő: Budapesti népdal*, *Híd* 2018/6–7, 113–126.
- TÜSKÉS Anna (2018), „A fordításnak egyetlenegy rendszabálya van csak: jól kell forrfitani”: *Heltai Jenő francia levelesládájából*, *Literatura* 2018/2, 136–160.

1873-ban Kaposvár története során másodszor alakult rendezett tanácsú várossá. Közigazgatási szempontból ez azt jelentette, hogy a város kikerült a kaposvári járás főszolgabírójának joghatósága alól, s közvetlenül Somogy vármegye alispánjának felügyelete alá került. A státusemelkedés, illetve a főszolgabírói hatalom alóli mentesülés következményeképp a városi hatóság árva- és gyámhatósági, valamint agrárrendészeti, piacrendészeti, építéshatósági, közegészségi, ipar- és cselédügyekben bírói fórummá is vált. Ezek a jogszolgáltatási feladatok megkövetelték az esetleges kényszerintézkedéseket végrehajtó helyi rendvédelem, a városi rendőrség felállítását is. A közigazgatási rangemelkedés miatt a rendezett tanácsú város vezetőjét már nem bírónak, hanem polgármesternek nevezték.

Az 1703-tól mezőváros Kaposvár közjogi értelemben vett „igazi” várossá válása hosszú folyamat volt, amelynek első lépéseként 1749-ben az Esterházy család kiváltságokkal felruházott, uradalmi központként funkcionáló mezővárosa Somogy vármegye székhelyévé emeltetett. E megyehatósági döntés leképeződéseként 1751–1752-ben felépült a Nagy (utóbb Fő) utcában az első, barokk stílusú, földszintes vármegyeháza, melyet azonban már az 1770-es években bővíteni kellett.

Az 1770-es évekre kialakult a mezőváros építészeti magja az 1736 és 1748 között felépült barokk plébániatemplommal, az 1748-ban épült elemi iskolával, az 1753-ban elkészült plébániaépülettel, az 1760-as években létesített vármegyei börtönnel és a helyi Esterházy-uradalmat irányító tiszttartó házával (a mai Dorottya-házzal), mely az első vármegyeháza felépítése előtt már állt. A mezőváros épületállományára nézve 1777-ből fennmaradt egy forrás, mely szerint Kaposváron ekkor 319 városi polgárház és 82 szerényebb kialakítású zsellérház volt található. Ez idő tájt – pontosabban, egy 1783-as keltezésű kéziratos térkép szerint – a megyeszékhely mindössze 8 utcával bírt. A 19. század közepéig a településkép falusias jellegű. A döntően fából, sárral tapasztott sövényből, majd az 1802. évi tűzvész után – ami a Fő utca északnyugati végét képező, később Korona (ma Ady Endre) és a Vár utcákat érintette – vályogból épített, szalmával, náddal fedett házakat a telkek hosszában, az utcafrontra merőlegesen, fésűs elrendezésben építették.

A vármegyét behálózó utak egy része Somogy székvárosánál találkozott, ezek határozták meg a 19. század elején a város utcáinak, útjainak irányát, s így a város-szerkezetet is. A Kaposvár központjában található, városképileg meghatározó épületek időről időre átépültek ugyan, de az elmúlt kétszáz évben a belvárosi telkeken álló középületek funkciója alig változott. Külön kiemelendő a ma is álló második, klasszicista stílusú vármegyeháza, amit 1828-ban kezdték el építeni, s 1832-ben avattak fel.

A vármegyeszékhely 1830-as évekbeli viszonyait Bergel József kaposvári orvos így jellemezte 1877-ben megjelent visszaemlékezésében: „Kaposvár hosszu, 4–5 rövid mellékággal ellátott, kissé görbe faágot képezve, még igen hézagosan volt házakkal beépítve. Ezek pedig legnagyobb részben kolbász alakúak voltak az udvar hosszában, ritkán volt bennök több mint egy szoba az utcára, a házak között nagy udvar terület el karókkal bekerítve.

A házak igen tulnyomó része tömés vagy vályag épület volt, szalmával vagy

náddal fedve. Valamennyien – kivéve a megye és régi városházat, a városi iskolát, a Kapotsfy-féle házat, a Korona vendéglőt, úgy szintén a tisztartó és könyvvezető lakását és végre a kis gyógyszerész házat – földszinti épületek voltak.

Mint mindennek a világon meg van fény és árnyoldala, úgy volt ez a fennebb említett karókerítésekkel is. Ámbár egy részről Kaposvárnak falusias külsőt kölcsönöztek, más részről azonban tavasszal és ősszel, több napi esőzés után igen jó szolgálatot tettek a gyalog járóknak, a mennyiben a nagy sárban való haladhatás tekintetében támpontokul szolgáltak.”

Tehát nem véletlen, hogy a reformkor Kaposvár történetében az útépitések, útburkolások kezdetének időszaka is. Az útépitések egyik előfeltétele volt a Kapos szabályozása, mely 1835-ben fejeződött be. A munkálatok eredményeként a város délnyugati irányban is terjeszkedhetett, így alakult ki évtizedekkel később a donneri városrész. Mindenképpen megemlítendő, hogy Czindery László, Somogy vármegye alispánja saját költségén 1835-ben a mai Jókai liget térségében (egészen a mai Petőfi térig), korabeli elnevezéssel élve sétateret, közparkot alakíttatott ki az egykori Kapos-ártéren. A folyó megzabolázása után kerülhetett sor a mezőváros utcáinak sármentesítésére, 1843-ban a Hosszú (ma Berzsenyi), a Korona (ma Ady Endre) és a Fő utca makadámmal (kőzúalékkal) lett borítva. 1845-ben az új műutak mellett egyes belvárosi szakaszokon téglajárda is épült.

A 19. század első felében a mezőváros lakosainak száma lassan gyarapodott, az 1785-ben összeírt 2100 lakossal szemben 1846-ban már több mint 3600-an éltek a vármegyeszékhelyen. A foglalkozás struktúrájában egyre nőtt a céhes kézműipar és – a zsidóság megtelepedésének köszönhetően – a kereskedelem szerepe. Habár Kaposvár gabonából nem volt önellátó, a meghatározó gazdasági ág továbbra is a mezőgazdaság maradt. A reformkorban a mezővárost körülölelő „hegyek” lankáin a korban elismert, keresett, de a szállítást nemigen bíró bor termelt, mely komoly bevételi forrást jelentett a hegybirtokosoknak és az Esterházy-uradalomnak.

A település központi közigazgatási szerepe és hivatalnokigénye szükségszerűen elősegítette az oktatási terület erősödését is. Az 1806-ban megnyílt gimnázium 1812-ben nyilvánossági jogot kapott (tehát bizonyítványa országos elismerést nyert), 1832-ben pedig kétszintes elemi iskola is épült.

A közegészségügyi viszonyokról is érdemes néhány szót ejteni. A történeti hagyomány II. József társuralkodóként tett 1770. május 1. látogatásához köti a mezőváros közepén lévő temető felszámolását (amelyet – mint minden belterületi temetőt birodalom szerte – korábban már Mária Terézia elrendelt). Az új temetők, a Keleti és Nyugati temető létrehozása komoly közegészségügyi kockázattól mentesítette a település lakosságát. A temetők időről időre kijelölték Kaposvár belterületének határát is, s a mezőváros lakóövezetének bővülésével emberöltők alatt kerültek a mai helyükre, követve a város szélének a centrumtól való mozgását, távolodását.

A közegészségügyi intézményhálózat – az országos viszonyokhoz hasonlóan – igen szerény volt. Az 1797-ben alapított és működését a Fő utca akkori keleti végén (a későbbi Anna utca saroktelkén) 1800-ban megkezdő aggáfpoldát túl-

növe, a reformkor végére kórház is épült Kaposváron. 1836-ban Somogy vármegye közgyűlése egy sokadik, számos áldozatot követelő kolerajárvány után kimondta, hogy közadakozásból kórházat kell építeni a megyeszékhelyen. Az 1840-ben kezdődő építkezés 1846-ban fejeződött be. Átadásakor az épület még nem nyerte el mai, L alakú formáját (a hozzáépítésre az 1880-as években került sor), 1846-ban a klasszicista épületnek csak a Fő utcával párhuzamos része épült fel.

A köztörténet fonalát felvéve, 1848 a nemzet és természetesen Kaposvár történetében is kiemelkedő év volt. 1848 többek között elhozta a polgári jogegyenlőséget és a jobbágyszabadítást. Utóbbi Kaposváron azt eredményezte, hogy 396 jobbágyszellercsalád szabadult fel a földesúri terhek és joghatóság alól. 1848. márciusa az ekkor 3671 lakossal rendelkező Kaposvár fejlődését, közjogi helyzetének változását is felgyorsította. 1848 tavaszáig a mezővárosi szabadság kereteit az 1767. évi úrbéri szerződés határozta meg, mely a jobbágyszellercsaládokban dívó földesúri gyakorlatot követve kimondta, hogy Kaposvár vezetőjét, a bírót az uradalmi tisztartó (tehát a földesúr képviselője) három jelöltje közül a felnőtt jobbágyszellercsalád választotta. A jobbágyszabadító törvények azonban elválták az úrbéri viszony kötelekeit, herceg Esterházy Pál Antal pedig megszűnt Kaposvár földesura lenni.

1848. június 15-én a mezővárost Habsburg István főherceg, Magyarország nádora, királyi helytartó rendezett tanácsú várossá nyilvánította. A városi jog elnyerése szorosan összefüggött az országgyűlési választójog kiterjesztésével. Az ingatlan-tulajdonlason, jövedelmen (illetve régi jogon) alapuló 1848. évi választójogi törvény bizonyos birtoknagyság, birtokérték meglétéhez kötötte a választójogot. A törvény azonban eltérően szabta meg a birtoktest méretét, értékét falvak és városok esetében. A Belügyminisztérium kimondottan a városi szavazók számának gyarapítása érdekében 1848 tavaszán leiratot intézett a vármegyékhez, tegyenek javaslatot, mely településeket emelje a kormány városi jogállásba. Somogy vármegye törvényhatósága Szigetvárt és Kaposvárt jelölte. A két mezőváros eljárásága kérelmet nyújtott be a városi jog elnyerése érdekében, melyet mindkét település el is nyert.

1848. június 26-án Kaposváron megalakult a városi tanács, s megválasztották a tisztségviselőket. Kaposvár első polgármestere Németh Antal ügyvéd lett.

A szabadságharc 1849-es leverése után a vármegye megyefőnöknek nevezett közigazgatási vezetője 1851-ben, az egységes birodalmi közigazgatás rendszer bevezetése kapcsán kérdést intézett a város eljárásához, hogy Kaposvár meg kívánja-e tartani rendezett tanácsú város státusát. A megyehatóság leiratára a városi tanács 1851 októberében – feltételezhetőleg anyagi okokból – kérte Kaposvár községgé minősítését. Azonban a felettes hatóságok a visszaminősítést tényét feledve, felülírva – s a helytörténeti kutatóknak nem kis fejtörést okozva – 1857-ben Bereczk Antalt (aki a következő évben lemondott), majd 1861-ben Folly Józsefet Kaposvár polgármesterévé nevezték ki.

A Habsburg-abszolútizmus nem tudta, s talán nem is akarta visszaforgatni az idő, a történelem kerekét, így a kivívott polgári jogegyenlőség és a jobbágyszabadítás elősegíthette az ország, s így benne Kaposvár 1849 és 1867 közötti fejlődését.

A város lakosság száma tovább nőtt, míg 1848-ban mintegy 3600-an, 1857-ben már 5200-an éltek Somogy vármegye székvárosának 11 utcájában, akik közül minden tizedik az izraelita hitfelekezethez tartozott. A zsidóság beköltözése 1840 (a zsidóság szabad költözködési jogának országos törvénybe iktatása) után gyorsult fel, jelenlétük pedig megerősítette Kaposvár kereskedelmét, kereskedelmi szerepét. A kereskedelem mellett, a helyi ipar is fejlődési pályára állt.

Az 1850-es évektől az államhatalom fokozatosan felszámolta a céhrendszert, teret nyitva a tőkés vállalkozások, a verseny alapú gazdasági fejlődés előtt. Az új kaposvári vállalkozások közül mindenképpen kiemelendő Haidekker Pál 1851-ben alapított szappanfőző üzeme. Haidekker mellett a korszakból még egy vállalkozót feltétlenül meg kell említeni, aki a szappangyárhoz hasonlóan a mezőváros előjáróságába is bekerült. Ez a férfiú Donner János volt. A Svájcból származó Donner az 1850-es években felvásárolta a várostól délre, a Kapos jobbpartja mentén fekvő, mezőgazdasági termelésre korlátozottan alkalmas területeket. 1857-ben kocsmát és sörfőzdét nyitott. Miután a sörfőzésre nem kapott hatósági engedélyt, a vásárolt területeket házhelyekként felparcellázta és eladta, a sörházat pedig átépíttette lakotnyának. A kaszárnya 1860-tól a városban állomásozó 44. gyalogezred katonáinak nyújtott szállást.

A város gazdaságának erősödéséhez hozzájárult a földesúri és a városi földek peres eljárás keretében történt hivatalos elkülönítése is. Az évekig húzódó, 1861-ben lezáródó úrbérrendezési per eredményeképp a város határának 81%-a került a város, illetve a városi polgárok kezére. A tulajdonviszonyok rendezése után az Esterházyak kaposvári uradalmát Freystädter Antal vette bérbe. A nagybérlő nemcsak modernizálta a gazdaságot, de komoly adományokkal is segítette a város szociális rendszerét (gondoljunk csak a Mária Valéria Árvaház javára tett alapítványára) és hitsorosait, a Kaposvári Izraelita Hitközséget is.

1848 és 1873 közötti város képe sokat változott, a városközpont épült-szépült. Az 1860-as években újraindult az út és járdaépítés. A város meghatározó épületeinek sorához (jelesül a vármegyeháza épületkomplexumához és a plébániatemplomhoz) csatlakozott az 1861 és 1864 között romantikus stílusban épült (a Hosszú, ma Bercsenyi utcában álló) zsinagóga, az 1864-ben emeletet kapott, homlokzatával a főtérré néző gimnázium, az 1867–1868-ban épült kétszintes városháza (amelyet a 20. század elején bontottak le) és az 1873 szeptemberében felszentelt (Pap, utóbb Zárda utcában álló) zárda. Természetesen nem feledkezhetünk meg a vasút elvitathatatlan településformáló hatásától. Az 1872-ben Kaposvárra érkező Dombóvár–Zákány vasútvonal kiszolgálóépületeivel, személyzetével, egész infrastruktúrájával óriási lökést adott a város fejlődésének, ugyanakkor a vasútvonal fizikai valójában megakadályozta a város további szerves terjeszkedését, gátat emelt a városmag és a déli, délnyugati városrészek, szőlőhegyek közé.

A fentiekből talán kirajzolódik egy kép, hogyan változott, fejlődött, növekedett Kaposvár az 1873. évi rendezett tanácsú várossá alakulást megelőző másfél évszázadban. Ezen részletekbe nem menő vázlat visszaemlékezésekre (például Ber-

gel József), történeti tanulmányokra (például Simonffy Emil, Nagy Zoltán, Récsei Balázs), képi ábrázolásokra (térképekre, képeslapokra, festményekre) támaszkodva készült. De van egy olyan forrás, melyet a helytörténeti kutatások eddig még alig hasznosítottak. Ez a kútfő az 1870. évi népesség-, állat- és házösszeírás, melynek Kaposvárra vonatkozó tabellái megtalálhatók a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárának őrizetében.

A népességösszeírás időpontjában Kaposváron 6682 személy élt, a nők és a férfiak teljesen azonos arányban voltak jelen. A település 150 évvel ezelőtti korfája – szakkifejezéssel élve – piramis alakú, tehát a fiatal generációk túlsúlyát mutatja. 1870-ben a lakosság 27,6%-a (1850 fő) 14 éven aluli, 47,3%-a (3165 fő) 24 éven aluli volt. Az összeírás idején a kaposváriak döntő többsége (79,4%-a) római katolikus volt, de igen jelentékeny (16,1%) volt az izraeliták aránya is. A többi felekezet híveinek létszáma viszont nem mondható számottevőnek: mindössze 196 reformátust, 62 evangélikust, 4 görögkeletit és 1 görög katolikust rögzítettek az összeírók.

Az adatsor a műveltségi, iskolázottsági viszonyokra is kitekintést nyújt. A teljes népességre vonatkoztatottan (tehát a 6 éven aluliakat is számítva) a kaposváriak 48,4%-a (3237 fő, 1914 férfi és 1323 nő) tudott írni és olvasni. Egy vármegyeszékhely esetében ez az megoszlás nem meglepő, s természetesen az arányszám jelentősen túlszárnyalta a vármegyei adatokat.

Az összeírás alapján a népesség foglalkozási viszonyairól is képet alkothatunk. A lakosság 52,7%-a, 3526 fő számított keresőnek. Az értelmiségi (szellemi) foglalkozásúak adatait a tabellák részletesen közlik, eszerint 1870-ben Kaposváron 62 vármegyei hivatalnok, 42 ügyvéd, 29 művész, 22 tanító, 16 állami hivatalnok, 11 orvosdoktor, 7 bába, 7 városi hivatalnok, 6 pap és lelkész, 5 gyógyszerész, 4 seborvos és 1 író munkálkodott. A keresők döntő többsége azonban fizikai munkából élt.

A termelési ágak sorában igen jelentős volt a mezőgazdaság szerepe, a keresők 32%-a (1131 fő) a földművelésben és az állattenyésztésben dolgozott. A mezőgazdasági keresők közül 238-an birtokosként (döntően kisbirtokosként), 13-an bérlőként, 25-en gazdatisztként, 283-an gazdasági cselédként, 572-en pedig napszámosként tartoztak a kategóriába. A második legnagyobb létszámú keresői csoportban a személyes szolgálatot teljesítők (a házcselédek, a háztartási személyzethez tartozók) találhatók, számuk 805 fő volt, ez az összes kereső 22,5%-át jelentette. Sajnos az összeírás keresőkre vonatkozó egyes részei nem nivelláltak. Egy kategóriaként szerepel például a fém-, kő- és faipar (tehát a kovácsok, lakatosok, téglások, bognárok, kádárok) 261 keresővel (ez az összes kereső 7,4%-a), közülük 121 vállalkozó, 3 hivatalnok, 137 pedig munkás volt.

Jelentősnek mondható a szövőipar (takácsipar) szerepe is, a keresők 7,1%-a (253 fő) dolgozott a szektorban, 116-an vállalkozóként, 4-en hivatalnokként, 133-an pedig munkásként. A szövőiparhoz hasonló foglalkoztatási részesedéssel bírt a bőripar (tehát a vargák és szűcsök) 245 keresővel (ez az összes kereső 6,9%-át jelentette) közülük 111 vállalkozó, 5 hivatalnok, 129 munkás volt.

A többi ágazat, szektor már jóval kevesebb keresőt foglalkoztatott. A száza-

lékos arányokat mellőzve, a kereskedelemben 69 vállalkozásban 125 kereső, az építőiparban (mint kőműves, ács, mázoló, kőfaragó) 27 vállalkozásban 121 kereső, a vegy- és élelmiszeripar (mint szappanfőző, sütő, pék, molnár) 30 vállalkozásban 79 kereső serénykedett. Megemlítendő, hogy a város polgárai közül 63-an háztulajdonosként, tehát ingatlan-bérbeadóként, 32-en állami vagy vármegyei nyugdíjasként, járadékosként számítottak a keresők közé. A hitelélet korabeli gyengeségét jól mutatja, hogy az összeírók mindössze 5 hitel- és pénzügyi keresőt találtak Kaposváron.

Említésre került, hogy a foglalkoztatási struktúrát mennyire meghatározta a mezőgazdaság. Ennek egyik ágához, az állattenyésztéshez (mivel 1870-ben állatösszeírás is készült) forrással is rendelkezünk, mely szerint 1870-ben a mezőváros belterületén jelentékeny számú nagytestű állat (úgynevezett számosállat) élt. Az összeírók Kaposvár belterületén 357 istállót jegyeztek fel. A házak több mint felénél (57%-nál) állt olyan épület, amelyben lovat, szarvasmarhát, juhot, kecskét tarthattak. A haszonállat-összeírási tabella rovataiban 447 ló, 604 szarvasmarha (közéjük számolva 106 bivaly), 407 juh és 1298 sertés található. Az állatállomány belterületi tartása a korabeli közegészségügyi viszonyokra valószínűleg meglehetősen kedvezőtlenül hatott, hiszen a mezőváros ekkor még nem rendelkezett vezetékes víz- és csatornahálózattal.

Az 1870. évi összeírás harmadik része az úgynevezett házösszeírás. A statisztikai felvétel önállóan is jelentős forrás, hiszen egy olyan időpontban rögzítette Kaposvár épített környezetének alapadatait, amikor még éltek a 18. századi építészeti tradíciók és a belterület növekedését még akadályozta az Esterházy-uradalom. A Kapos-csatorna jobb partján alig több mint egy évtizede kezdődtek Donner Jánosnak köszönhetően az építkezések, és ezt a szerves terjeszkedést még nem vágta ketté az 1872-ben átadott vasútvonal, amely azóta alapvetően befolyásolta a további területek beépítését és a város utcahálózatát. A házösszeírás jóvoltából olyan településtörténeti adatok, információk kerülhetnek eléink, amelyek az épített környezet múltjának meglehetősen pontos látóképet adják.

Rátérve az adatokra, 1870-ben Kaposvár lakóövezete 20 utcát, illetve utat, négy teret és öt szőlőhegyet ölelt fel, amelyeken összesen 630 lakóépület állt. A hús önálló utca jelentős számnak tűnhet, azonban közülük négyben (a Meggyes /ma Somssich Pál/, az Aranyi /ma Arany János/, a Kálvária /ma Bartók Béla/ és a Temető /ma Hársfa/ utcában) ekkor még csak 4–4 ház állt, de a Szentpáli (ma Szigetvári) utcában is csak 6 lakóépület volt található. Az összeírás során külön táblázatokban rögzítették a középületek és külön a magánépületek adatait.

A középületeket tulajdonlás szempontjából kategóriákban sorolták (vármegyei, egyházi, községi, katonai, állami és egyéb). A 14 középület egyébként akár 16 is lehetett volna, hiszen a Fő utcai vármegyeházát (a város egyetlen háromszintes épületét), a kis vármegyeházát (azaz a vármegyei levéltárnak 2016-ig otthont adó épületet) és a Gilice (ma Teleki) utcában álló, L alakú vármegyei börtön-kocsisín-istálló komplexumot (amelyeket a 20. század elején lebontottak) egy épületként jelenítették meg a táblázatban, összesen 135 szobával (lakóhelyiséggel), 10 konyhával, 7 kam-

rával, 10 pincével és 7 istállóval. Az 1907-ben lebontott börtönépület egyébként 18 helyiséggel bírt, melyben az összeírás idején 233 rabot (!) tartottak fogva. Természetesen a vármegyei középületek sorában megtaláljuk a közkórház kétszintes épületét, melyben 26 szoba, 3 konyha és 3 kamra jegyeztetett fel.

Egyházi középület ez idő tájt hat volt a mezővárosban, a római katolikus plébániatemplom és négy (a Szent Anna, a Szent Kereszt, a Kapos-hegyi és az Ivánfa-hegyi) kápolna, valamint a zsinagóga.

Iskolai célú középület kettő volt a vármegyeszékhelyen, a Fő utca legelején, egymással szemben álló gimnázium és a városi iskola. A főtérrre is néző, de bejárata miatt a Fő utcához számított, 1812-ben átadott gimnáziumi épületet 1863–1864 során felújították és kétszintessé bővítették. A 15 szobával (teremmel) rendelkező épületben 4 bolt is működött és 7 pince is tartozott hozzá. A Fő utca elején álló, 1832-ben épült, „A haza kis polgárainak” homlokzati feliratú városi iskolában 8 szobát, egy konyhát, egy pincét, egy fészert és egy istállót rögzítettek az összeírók. A községi, tehát a helyi önkormányzat tulajdonában álló középület volt a főtéren álló városháza, mely 1867–1868-ban épült. Az összeírás szerint a kétszintes épületben 10 szoba, 2 konyha, egy kamra volt található, s tartozott hozzá egy pajtából, egy fészerből és egy istállóból álló gazdasági épületsor is. Ezt az épületet a századfordulón bontották le és újat, nagyobbat, a ma is álló városházát építettek a helyére 1902–1903 folyamán. A községi fenntartású középületek sorában meg kell emlékeznünk az 1870-ben még a Fő utca akkori végén (a későbbi Anna utca sarkán) álló (1899-ben lebontott), szerény küllemű aggápoldáról. A kétszintes épületben 6 szoba, egy-egy konyha és kamra kapott helyet, valamint tartozott hozzá egy pince is. Az összeírás évében 25-en éltek benne, valószínűleg mind ápolásra, gondozásra szoruló idősek, elesettek.

A katonai célú építmények rovatában két épület szerepelt, a Donner János építtette, a Donner (ma Zrínyi) utcában létesült kaszárnya és a Freystädtler Antal építtette, a Major (ma Baross) utca elején (ma a Rákóczi tér délnyugati sarka táján) állt laktanya, melyeket a császári és királyi haderő bérelt. A Donner-féle kaszárnyát nyolc, a Major utcait 10 lakóhelyiséggel írták össze. Megemlítendő, hogy a Donner utcai laktanya közelében – az 1947-ben épült Szent Kereszt-templom helyén – 1870-ben állt egy császári-királyi ruhatár megjelölésű épület 12 szobával, mely szintén katonai bérlemény volt.

Néhány bekezdést a magánházakra is érdemes áldozni. A magánépületeknél a „fekvése” rovatban rögzítették a szintek számát, s hogy lakásként, esetleg lakásként és munkahelyként is hasznosították-e? Ha az épületet vállalkozás céljára is használták, akkor annak profilját is fel kellett tüntetni. A több mint 600 magánépületből 80 műhelyként, elárusítóhelyként is funkcionált. A tabellák összesítő rovatában viszont 110 lakrész szerepel munkahelyként feltüntetve. A különbség, a többlet abból adódott, hogy főleg a Korona (ma Ady Endre) és a Hosszú (ma Berzsenyi) utcákban egy-egy épületben több üzlet, kisüzem is működött.

A mezőváros és vonzáskörzete lakosságának mindennapi közszükségleti

áruigényét (a hetivásár és a piac mellett) 27 vegyeskereskedés és 16 szatócsbolt biztosította. (A szatócsbolt olyan vegyeskereskedés volt, mely italokat is mért.) Ezek az üzletek természetesen a város belső részén koncentráálódtak. A vegyeskereskedések tekintetében külön kiemelendő a Hosszú utca, ugyanis az összes ilyen profilú üzlet kétharmada (szám szerint 18) itt összpontosult. Ez az utca – a Vár utca, a Fő utca és a Korona utca mellett – a kaposvári zsidóság legfontosabb megtelepedési területe volt. Valószínűleg a zsidóság jelenlétének is köszönhető, hogy a Korona utca volt a város kiskereskedelmi és kisipari központja. A mindössze 18 épületből álló utcában 42 boltként felvett kereskedés, műhely, üzlet működött. Az utca elején, lényegében a főtérré nézve állt a város legnagyobb és legelőkelőbb vendéglője, kávéháza és fogadója, a Korona. Ide és a főtérré koncentráálódtak a ruházati és fényűzési termékeket árusító üzletek, jelesül két aranykereskedő, két rőfös, egy keszkenős, és egy divatáru-kereskedő.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a belváros, tehát a főtér, a Fő utca, a Korona utca, a Pap utca (ma Zárda utca), a Vár utca, a Sétatér utca (ma Irányi Dániel utca) és a Hosszú utca 1870-ben már kezdett városias képet mutatni. A falusias jellegű, az utcára merőleges, fésűs beépítési módot ekkor már felváltotta a homlokzattal az utca felé néző, szorosan egymás mellé épített házak sora.

1870-ben tehát adott volt egy jellegében, arculatában város küllemű vármegyesszékhely, mely az új polgári közigazgatás rendszerében mint nagyközség szerepelt. A kontraszt feloldása a helyi előljárásság feladata volt, melyet meggyorsított az éppen zajló közigazgatási átalakulás. 1870-ben a Magyar Országgyűlés jogszabályt alkotott a törvényhatóságokról, majd 1871-ben törvényben rendelkezett a területi közigazgatási alapegységeiről, a községekről is.

Az 1871. évi 18. törvénycikk a vármegyei törvényhatóságok közvetlen felügyelete alatt álló községeket „a közfeladatok végrehajtásának képessége szerint” három kategóriába sorolta. A legnagyobb létszámú kategóriába az önálló jegyzőséget fenntartani nem képes, ezért más községgel / községekkel társulni kénytelen kisközségek tartoztak, a második csoportot az önálló jegyzőség fenntartására képes nagyközségek alkották, a harmadik klasszisba pedig a közvetlenül a vármegyei alispán felügyelete alatt álló, a nagyközségeknél jóval kiterjedtebb jogosítványokkal, nagyobb létszámú tisztviselői karral és önálló karhatalommal bíró rendezett tanácsú városok tartoztak.

A települések státusváltásáról, például egy nagyközség rendezett tanácsú várossá válásáról – melyhez szükségeltett az adófizetők (állami egyenesadóján alapuló) arányszámos többségének kérelmére, az előljárásság kötelezettségvállalása és a törvényhatóság (a vármegyei közgyűlés) támogató véleménye – a belügyminiszter határozott. Az adófizetők szerepe nem véletlenül volt ilyen fontos a folyamatban. A törvényhatósági és a községi törvény ugyanis bevezették a magyar jogrendbe a virilizmus intézményét. Ez községek, helyhatóságok esetében azt jelentette, hogy a képviselő-testület fele részét nem választották, a legtöbb adót fizetők automatikusan, az

évente kiigazított adózási jegyzékekről kerültek a testületbe. Megjegyzendő, hogy virilis képviselők nemcsak természetes személyek (jogképes élő személyek), hanem jogi személyek (testületek, intézetek, társulatok, cégek) is lehetnek.

A községi törvény instrukcióinak és a belügyminiszter 1872. januári végrehajtási rendeletének megfelelően, Somogy vármegye törvényhatóságának 1872. február 5-én tartott közgyűlése felszólította a vármegye községeit, hogy válasszanak státust, képviselő-testületet és előjáróságot, alkossák meg szervezeti szabályrendeleteiket, illetve rendeződjenek jegyzőségekbe. A felhívásra Kaposvár közgyűlése 1872. március 10-i ülésén kimondta, hogy a vármegyeszékhely rendezett tanácsú várossá kíván alakulni. Kaposvár előjárósága arra hivatkozva, hogy az 1849 és 1867 közötti, a magyar jogrend felfüggesztésének időszakában született rendelkezések hatálytalanok, nem szabályszerű kérelmet nyújtott be, csak bejelentette igényét a testület szerint már birtokolt címre. Azonban a mezőváros beadványát a közigazgatási tekintetben illetékes Kaposvári járási főszolgabíró (ifjabb Csorba Ede) elutasította s hiánypótlásra szólította fel a helyhatóságot. A főszolgabíró utasítására válaszul Zuzman József városbíró beküldte a járási hivatalhoz Somogy vármegye alispánjának tanúsítványát, mely szerint az 1865. és 1869. évi országgyűlési követválasztások alkalmával a kaposvári választókat a választási eljárásról szóló törvény azon paragrafusára alapszólás alapján írták össze, mely a rendezett tanácsú városokra vonatkozott.

Az ügy végül a megyehatóság elé került. A vármegyei közgyűlés 1872. május 6-i ülésén, habár méltányolta a mezőváros kérelmét, a főszolgabírónak adott igazat, s a szükséges formai követelmények betartása szólította fel az előjáróságot. Említésre került, hogy az állami adóösszeg több mint felét befizető adózók kérelme volt az egyik feltétele a községek státusváltásának. Ezért egy alkalmi bizottmány 1872 nyarán összeírta azon adózókat, akik támogatták a rendezett tanácsú várossá alakulás ügyét. Habár ezen a listán 698 adózó szerepel, de együttes adóösszegük éppen hogy csak meghaladta Kaposvár éves állami egyenesadó összegének ötven százalékát.

Az 1872. szeptember 9-re dátumozott listát és az immár szabályszerű, a város anyagi és szellemi erejét is tanúsító kérelmet a szeptember 11-i rendkívüli vármegyei közgyűlés már pártolólág terjesztette fel a belügyi kormányzathoz, mely szeptember 24-én engedélyezte a várossá alakulást. A státusváltás azonban igen komótosan haladt. Csak decemberre sikerült összeírni a helyhatósági választókat és kialakítani a választókerületeket.

Kaposvár 1051 községi választóját két kerületbe sorolták. Az 1. kerülethez, mely a Kanizsai, a Vár, a Korona, a Hosszú, a Füredi és Új (ma Petőfi) utcát, valamint a Kecel-hegyi szavazókat tömörítette, 539 választó, míg a 2. kerülethez, mely a Pap (ma Zárda), a Fő, a Meggyes, az Aranyi, a Közép (ma Petőfi), a Sétatér (ma Irányi Dániel), a Gilice (ma Teleki), az Anna és a Donner (ma Zrínyi) utcát, valamint az Ivánfa-hegyi, Lonka-hegyi, Kapos-hegyi, Róma-hegyi szavazókat ölelte fel, 512 választó tartozott. Az első kerületből 17 képviselő, a második kerületből pedig 16 képviselő került a kaposvári közgyűlésbe.

A képviselő-testület 66 – tehát 33 választott és 33 virilis – tagból állt. Képviselő-

lő-választásra 1873. január 20-án került. Az első kerületben a választók 65%-a, míg a 2. kerületben 59%-a vett részt a voksoláson. Mivel az első kerület választási eredményét a jegyzőkönyv hiányosságai miatt a megyehatóság megsemmisítette, 1873. február 12-én csonka képviselő-testület előtt került sor a város tisztviselői karának megválasztására. A tisztújításon a második kerület 16 képviselője, a 33 virilista és a korábbi előjáróság 10 tagja vett részt. A jelenlévők között valószínűleg politikai háttéralku született, s egy előzetesen összeállított tisztviselői névsort fogadtak el közfelkiáltással, tehát tételes választás nélkül.

A polgármesteri tisztségbe Bárány Gusztáv ügyvéd került. A tisztviselői karban a következők foglalhattak helyet: Kapotsfy László rendőrkapitány, Hagelman Károly első tanácsos, polgármester-helyettes és ellenőr, Vucskics István második tanácsos és árvaszéki ülnök, Politzer Rudolf harmadik tanácsos és számvevő, Németh Ignác városi ügyész, Vaszary István városi jegyző, Polgár János másodjegyző, Pollák Lajos városi orvos, Laváti János városi mérnök, König József pénztárnok, Kovács János közgyám, Suri Ferenc írnok és Mácsovics György írnok.

A városi képviselő-testület az első kerületben 1873. március 10-i megismételt, érdektelenségbe fulladt választás (mindössze a választók 24%-a szavazott) lezajlása után vált teljessé. Miután a városi közgyűlés a községi törvény rendelkezéseinek megfelelően megalkotta szervezeti és működési szabályrendeletét, akkor ért véget Kaposvár rendezett tanácsú várossá alakulásának meglehetősen hosszú folyamata. Sajnos nincs rendelkezésre álló forrás, adat arról, hogy erre a testületi ülésre mikor került sor, s hogy mit tartalmazott a szervezési statútum.

Összegzés helyett inkább essen szó egy helytörténeti problémáról, félreértésről. Felsorolásra került jó pár dátum a várossá alakulás kapcsán, melyek között január 23. nem szerepelt. Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének és Szerveinek szervezeti és működési szabályzata 2. §-ának 4. bekezdésében szó szerint ez található: „Kaposvár 1873. január 23. napjától rendezett tanácsú város, ezért január 23-a a Város Napja”. Ez a kitétel talán úgy volna pontosítandó, hogy január 23. Kaposvár rendezett tanácsú várossá nyilvánításának emléknapja.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára. Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. HU-MNL-SVL-IV.402.b.-24/1872.; 224/1872.; 343/1872.; 25/1873.; 49/1873.

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai. HU-MNL-SVL-IV.405.b.-3298/1872.

Szakirodalom

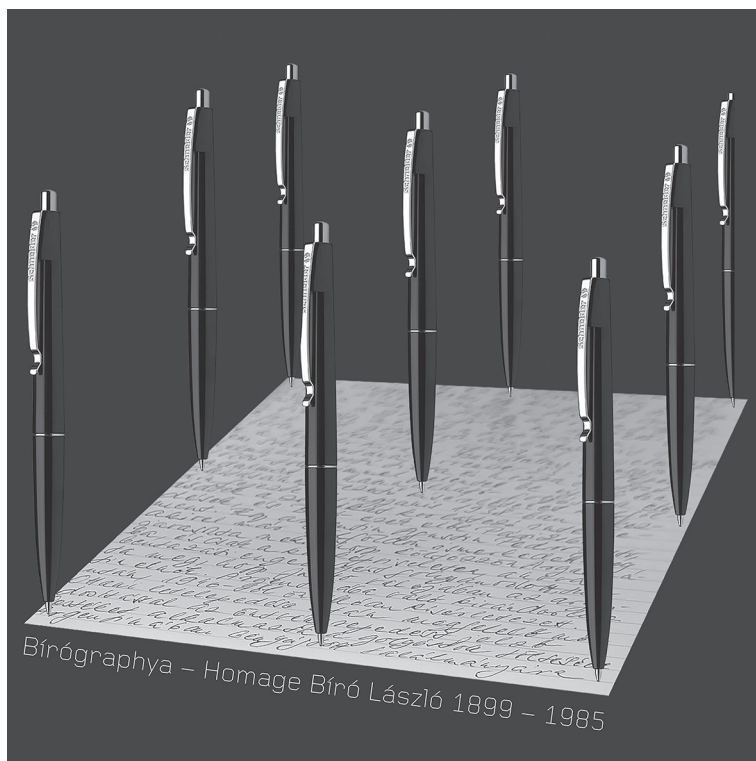
BERGEL József (1877), *Kaposvár 40 év óta*, Kaposvár

BERECZK Sándor (1925), *Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése*, Budapest (Kaposvár)

HARASZTHY Lajos (1914), *Kaposvár*. In *Somogy vármegye*, szerk. CSÁNKI Dezső, Budapest

NÜBL JÁNOS: KAPOSVÁR, A RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROS - 1873

- Kaposvár. Várostarténeti kalauz* (2020), szerk. JÁGERNÉ KATONA Zsuzsanna, NAGY Zoltán, Kaposvár „...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...” *Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete. Somogyi Almanach* 55. (2016), szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár
- RÉCSEI Balázs (2013), *Kaposvár az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás, a köz- és magánépületek kimutatása mellékletének tükrében*. In *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 42, szerk. BŐSZE Sándor, Kaposvár
- SIMONFFY Emil (1975), *Kaposvár a várossá alakulás útján (A XIX. század 30–70-es évei)*. In *Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár
- ZÁDOR Mihály (1964), *Kaposvár*, Budapest

Bírógraphya – Homage Bíró László 1899 – 1985

Bornemisza Rozi: Bírógraphya

SIMONNÉ PALLÓS PIROSKA: „TEGYETEK TANÍTVÁNNYÁ MINDEN NÉPET!”**A somogyszobi Református Keresztyén Ifjúsági Egyesület története**

A 19. század utolsó időszakában a Magyar Református Egyházban is megmutatkoztak a válság jelei. A korabeli feljegyzések szerint kiürültek a templomok, az egyházközségekben alig folyt érdemi munka. A 20. század eleji események – a világháború és a forradalmak, majd az országhatárok változása – tovább rontottak a helyzeten. Az egyháztól, a vallásos élettől való eltávolodás, elfordulás látványos formát öltött. A Dunántúli Református Egyházkerület akkori püspöke, Németh István fel is tette a kérdést: „Van-e még Somogyban a régi kálvinista hitbuzgóságból valami? Van-e ott még ker. [keresztyén] hitélet?” A bajok rendezésére összehívott zsinat (1920) is érdemleges intézkedések nélkül oszlott szét, és nem is láttak arra reményt, hogy a „siralmas mélységből”, amelybe zuhantak, egyhamar kivergődjének.

A megfogyatkozott Magyarországon a református egyház vezetői közül többen már az 1920-as évek közepén felismerték, sőt kimondták, hogy az egyháztagok és az intézmények révén biztosítható az önépítés, az erős gyülekezeti élet. Ennek megvalósításában nagy szerepet szántak a nagyobbreszt a 20. század elején létrejött belmissziós egyesületeknek, egyleteknek.

Az 1930-as években az egyház, mivel a reformátusok mintegy 80%-a falun élt, a falvak felé fordult. A református sajtó és a különböző egyházi fórumok egyre többet foglalkoztak a falusi gyülekezetek gondjaival, a paraszti társadalom szociális és művelődési helyzetével. „Anyaszentegyházunknak is a falu zsoldáros templomaiban van reménysége” – hangoztatták, mert a falvak gyülekezeteitől remélték az egyház megújulását.

A Keresztyén Ifjúsági Egyesületről

Mielőtt felidéznenk a Somogyszobi Keresztyén Ifjúsági Egyesület történetét, szólni kell magáról a szervezetről. Ez az ökumenikus és nemzetközi mozgalom 1844-ben Londonban alakult meg, majd hamar elterjedt nemcsak Európában, hanem az amerikai kontinensen is. Rövid idő alatt a taglétszám oly jelentősen megnövekedett, hogy 1855-ben, a párizsi világkiállítás idején világgyűlést tartottak, amelyen elfogadták a szervezet célját meghatározó úgynevezett *Párizsi alapot*. Ebben többek között az egyesület célját is rögzítették: „Egy táborba gyűjteni azokat az ifjakat, akik Jézus Krisztust a Szentírás alapján személyes Uruknek és Megváltójuknak fogadják el, és az ő tanítványai akarnak lenni hitükben és életükben, és együttes erővel munkálkodnak Uruk országának az ifjúság között való terjesztésén.” A *Párizsi alapon* rögzített irányelvet később az úgynevezett négyes programmá egészítették ki egy igevers – „Jézus pedig gyarapodott bölcsességben, testben, Isten és emberek előtt való kedvességben” – alapján. E „négyes program” azóta is alappillére a szervezetnek, és tagjai a mai napig lelki, szellemi, társadalmi és testi vonatkozásban igyekeznek a fiatalokat nevelni az egyesület keretei között.

A magyarországi belmisszió történetében is nagy szerepet játszó Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) Magyarországon már 1883. október 31-én megalakult református és evangélikus fiatalok részvételével, azonban hivatalosan csak 1892-ben ismerték el az alapszabály elfogadásával. Addig a belügyminiszter a „keresztyén” szó miatt nem jegyezte be a hivatalos egyesületek közé. Ennek a késlekedésnek tulajdonítható többek közt az, hogy az országos szervezet kiépítése is csak későn, 1902-ben indult meg. A KIE munkájának átfogó jellegét jól mutatja az 1912-ben felvázolt tevékenységi terület: a vallásos alkalmak mellett a közösségi munkára, az ismeretterjesztő- és szépirodalom olvasására, valamint az éneklésre és a sportra is hangsúlyt fektettek.

A KIE a 20. század első felében kimagasló szerepet töltött be az iparos- és parasztfiatalok körében végzett szolgálatával. Ugyancsak fontos szerepet játszott az egyesület a dániai minták alapján szervezett népfőiskolák elterjesztésében, illetve az első hazai cserkészcsapat megalakulása is a KIÉ-hez fűződik.

A célok megvalósítására a közgyűlés által választott fizetett munkásokat, titkárokat, igazgatókat alkalmazhattak az egyesületek, s akiknek az egyesülethez való viszonyát szerződésben szabályozták. Figyelemre méltó, hogy – legalábbis az alapszabály szerint – az egyesület munkájából minden más vallásfelekezetet és politikai agitációt a leghatározottabban kizártak, és előírták a keresztyén szeretet vallási és faji különbség nélkül való gyakorlását.

1926-ban nagy változás ment végbe a hazai mozgalom életében azzal, hogy három ágra oszlott, azaz felekezetközi, evangélikus és református ágra. Ezt a KIE Világszövetsége is elfogadta. A nagyobb városokban felekezetközi egyesületek alakultak, míg a falvakban, így Somogyszobon is, az ági munka gyökerezett meg. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület beépült a gyülekezetek életébe oly módon, hogy mindegyik felekezet a maga hitvallása szerint tanulmányozta a Bibliát.

A tagságról

Az egyesületi alapszabály különböző tagsági szintet (minőséget) határozott meg. Így lehettek:

- a.) tiszteleti tagok, akiket a közgyűlés a választmány javaslatára választott;
- b.) tanácsadó és védő tagok, akik az egyesület tevékenységét minden téren támogatják, és akiket az elnök vagy titkár javaslatára a választmány megválasztott;
- c.) pártoló tagok, akik ezt a szándékukat az elnöknek, titkárnak vagy pénztárnak szóban vagy írásban bejelentették;
- d.) beírt tagok olyan férfiak és 18-ik életévüket betöltött fiatalok voltak, akiket a titkár ajánlatára a választmány felvett. Beírt tagok csakis kifogástalan magaviseletű férfiak és ifjak lehettek. Ők élvezték az egyesület összes előnyeit, de sem választók, sem választhatók nem voltak;
- e) munkálkodó tagok azok a férfiak és 18-ik életéveket betöltött fiatalok le-

hettek, akik beírt tagokként az egyesület célja érdekében már előzőleg hasznos tevékenységet fejtettek ki. Őket két munkálkodó tag és a titkár ajánlására vették fel. Csak a munkálkodó tagok voltak választók és választhatók. A munkálkodó tagok kötelesek voltak társaik között (is) a keresztyén életben jó példát mutatni. (Somogyszobon minden szintre volt példa.) S minden tag kötelességének tartották, hogy egyházukhoz, hazájukhoz mindenkor és minden körülmények között példás hűséget tanúsítsanak.

Az életkor alapján a tagságot kétfelé osztották. Az alsó csoportba vagy serdülő csoportba osztották azokat, akik betöltötték a 12. életévüket, de a 16-dikat még nem. A másik, az ifjúsági csoportba került minden 16 éven felüli ifjú. Az utóbbiak közül kerültek ki a serdülő csoport vezetői.

Valamennyi tag kötelessége volt, hogy a közgyűlés által évenként megállapított tagsági díjat az egyesület pénztárába rendszeresen fizessék. Somogyszobon külön kikötés volt, hogy a tagsági díjat mindenkinek saját erejéből kellett előteremtenie, szülői kölcsönből nem rendezhették. Hogy az egyesület rendelkezzen bevétellel, amiből aztán különböző kiadásait finanszírozták (sportfelszerelés vásárlása, újságok, folyóiratok, könyvek rendelése, bútorok készítése stb.), az egyes szinteken álló tagoknak különböző összeget állapítottak meg tagdíjként. Például a munkálkodó tag évi 1.50 pengőt fizetett, ami tartalmazta a csatlakozási díjat is, a csatlakozó tag pedig évi 1 pengőt fizetett be a pénztárba.

A közgyűlési határozatokat még a végrehajtás előtt – jóváhagyás végett – a belügyminiszterhez fel kellett terjeszteni.

A somogyszobi egyesület megalakulása

A Somogyszobi Református Keresztyén Ifjúsági Egyesület (SRKIE) működésének néhány éve, a „fénykor”, kiválóan dokumentált. Az összefüggésekről rendkívüli alaposan írt, teljes terjedelmében 200 oldalt kitevő jegyzőkönyvek részletesen megörökítették a fiatalok által 1926-tól 1932-ig végzett munkát.

Németh Károly lelkész szervezésében 1926. október 20-án „Református napot” tartottak Somogyszobon. Azon a napon – felekezeti különbség nélkül – mintegy ezer ember szorongott a frissen renovált református templomban. Neves lelkészek, ismert közéleti emberek – Bereczky Albert, a hazai belmisszió kiemelkedő személyisége, Czeglédy Sándor lelkész, bibliafordító, lapszerkesztő, Tildy Zoltán, dr. Vass Vince teológiai tanár – léptek a szószékre. Töltéssy Zoltán, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület nemzeti titkára pedig 21-én a református iskolában összegyűlt mintegy 70 főnyi ifjúságnak külön konferenciát tartott.

Németh Károly lelkésztől tudni kell, hogy minden erejével és tudásával támogatta a református egyház megújítását, megerősítését szolgáló törekvéseket. Somogyszobi szolgálata idején (1917–1927) új alapokra helyezte eklézsiáját, valamint aktív közéleti szerepet vállalt. Részt vett a szobi Hangya Szövetkezet megalakítá-

sában, melynek aztán elnöke is lett, s vezette a Polgári Olvasókört. Szegény gyermekek javára jótékonyági esteket, a felnőtt lakosságnak vallásos estélyeket szervezett kulturális műsorral és ismeretterjesztő előadásokkal. Hívei előtt népszerűsítette a protestáns újságokat, kiadványokat. Aggudalommal figyelte egyháza jelenét, reménykedve jövőjét. A *Dunántúli Protestáns Lapban* közzétett írásaiban a református öntudat hiányáról, a református egyház közéleti súlyának megcsappanásáról, anyagi nehézségeiről értekezett.

Németh Károly igen nagy gondot fordított a fiatalokkal való foglalkozásra. Működött ifjúsági kör, ifjúsági énekkar. Ebből a szolgálatból nőtt ki az ifjúsági egyesület megalakításának gondolata, ami elindítója lett Somogy vármegyében a Keresztyén Ifjúsági Egyesület elterjedésének. Ezzel kapcsolatban született a *Falusi ifjúsági munka kezdete* című írása, mely a *Református Igehirdető* 1926. decemberi számában jelent meg.

1926. november 28-án, advent első vasárnapján „minden kényszer nélkül” (ez a megjegyzés utalhat a az október 21-iki ifjúsági konferenciára) azzal a szándékkal alakult meg a Keresztyén Ifjúsági Egyesület Somogyvármegyében elsőként (az országban negyvenhatodikként), hogy bekapcsolódjanak az országos és azon keresztül a világ keresztény ifjúságának szövetségébe, továbbá, hogy tiszta, Istennek tetsző életet éljenek, a hitben növekedjenek, a Szentírást rendszeresen tanulmányozzák abban

a tudatban, hogy valamikor Istennek számot kell adniuk életükről, tetteikről. Az alakuló összejövetelen Németh Károly lelkész mellett tizennyolc somogyszobi fiatal vett részt. (Név szerint: Nagy Ferenc Dénes, Puskás István, Kisgyura János, Kisgyura József, Hóka Sándor, Radák József, Vincze Sándor, Futó István, Sóla József, Puskás Sándor, Horváth József, Fazekas György, Kasza József, Horváth János, Bekes Ferenc, Pálfi István, Hóka József, Kisgyura József.) Az Egyesület elnöke Németh Károly lett.

A tagok fogadalma az alábbiak szerint hangzott:

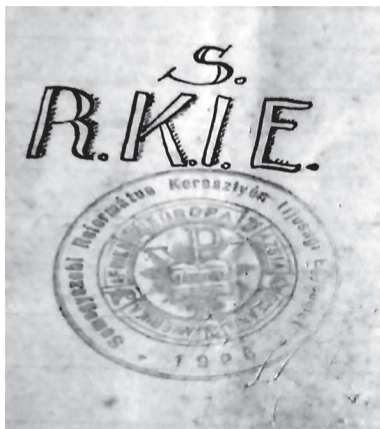
„1. A szentírás igéjével, mint lelki kenyérrel módszeresen táplálkozom.

2. Lehetőség szerint egyetlen alkalmat nem mulasztok el, hogy az ő házában Igéje hallgatására meg ne jelenjek.

3. A szentvacsorával való életből magamat sohasem vonom ki, azzal tőlem telhetőleg minden alkalommal lehetőleg élek, s másokat is úgy erre, mint a templomba járásra buzdítok.

4. Nem káromkodom, sőt jelenlétemben nem hagyom szó nélkül, ha valaki égi Atyámat, Megváltómat, vagy Szentlélek Istenemet káromolja.

5. A korcsmát részegeskedés okából, a kártyát és egyéb szerencsejátékot a

Az egyesület pecsétje a KIE jegyzőkönyvében.

(Forrás: Somogyszobi Református Egyházközség irattára)

puszta szórakozás mértékén túl, nyereszkesedési vágyból kerülöm és másokat is erre oktatok.

6. Mindenütt és mindenkor alkalmas és alkalmatlan időben hitemről, Megváltó Jézusomról bátran bizonyosságot teszek s főképen tiszta életemmel iparkodom a példaadásban előjárni, anyaszentegyházamat tőlem telhetőleg erkölcsileg és anyagokban támogatni, hogy a [olvashatatlan szó] is hűnek találtassam.

7. Ha magamat e fogadalmak megtartásában méltatlannak találom, vagy az egyesület baráti köre annak ítél, vagy megtérnék bűnbánattal, vagy kilépek az egyesületből.

8. A jelen fogadalmat saját kezű aláírással tartom magamra nézve kötelezőnek.”

December elején, a KIE nemzeti titkára felhívást intézett a somogyszobiakhoz, hogy lépjenek be Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Nemzeti Szövetségébe, ám ezt az elnök, Németh Károly indítványára elutasították, helyette „a maguk által összeállított törvények alapján” a saját útjukat járták.

A tagok hetente egy alkalommal tartottak összejeövetelt a református iskolában, ám ha a lelkész szabad volt vasárnap délutánonként, akkor is összegyűltek. Minden alkalommal imádkoztak, zsoltárokat énekeltek, Biblia-magyarzatot hallgattak. Beszélgettek különböző, főleg erkölcsi kérdésekről. Az összejeveteleken felolvastak egy-egy rövid elbeszélést. Néha tudományos cikkek is sorra kerültek, vagy éppen verset mondtak. Szerveztek hazafias ünnepélyeket, vallásos esteket. A KIE a maga sokirányú programjával, a lelki-szellemi és társadalmi neveléssel újat és vonzót jelentett Somogyszobon is. A mozgalmas egyesületi élet azonban nem volt hosszán tartó, mivel Németh Károlyt 1927-ben megválasztották Keszthelyre lelkésznek, távozásával ez egyesület élete megtorpant.

Egy hosszadalmas választási procedúrát követően, 1928-ban új lelkész került a somogyszobi gyülekezet élére. Nagy József nem volt ismeretlen a községben, hiszen 1909-ben már szolgált ott segédlelkészi beosztásban. Az Amerikai Egyesült Államokból tért haza, így lehet mondani, személyében egy nyelveket beszélő, széleslátókörű, világlátott ember került a gyülekezet élére. (A mozgalom és annak fő gondolata – „az ifjak evangelizálása az ifjak által az egyesületi életben” – az Egyesült Államokban is népszerű volt.)

1929. február 13-án Nagy József lelkész, Hóka Sándor, Puskás István, Vincze Sándor, Puskás Sándor, Radák József, Kasza József, Puskás János, Hóka István, Varazsdi József, Varazsdi István, Göndöcs Vilmos, Kisgyura József, Sóla József, Horváth János, Fazekas György részvételével újjáalakult az akkor már három éve létező egyesület. Az elnöki pozíciót továbbra is a lelkész töltötte be, hiszen az alapszabály úgy írta elő, hogy az Egyesület a gyülekezet oltalma (felügyelete) alatt áll és a munkálkodó tagok részt vesznek annak minden, az ifjak és a fiatal emberek által elvégezhető munkájában. A régi tagok tagjai maradtak az egyesületnek.

Friss erőkkal, új tisztségviselőkkel lelkesen fogtak munkához. Jó hatással volt az egyesület kulturális tevékenységére Kulcsár Gyula református tanító belépése a

tagok sorába, akit azonnal alelnöknek, majd később az ének- és zenabizottság elnökének is megválasztottak. Az Ifjúsági Egyesület élete felpetzdült.

A munka a korábbi évek rendjét követte, de az összejöveteleket csak heti egyszeri alkalommal tartották, a megsokasodó mezőgazdasági munkák idején pedig szüneteltették a találkozásokat. Az új vezetés fegyelmet, fegyelmezett magatartást követelt meg az egyesületi tagoktól. Elvárták az összejöveteleken való pontos megjelenést. Kétszeri hiányzás esetén írásban meginthették őket, a többszöri indokolatlan távolmaradás pedig akár az egyesületből való kizárást is eredményezhette. Különösen a munkálkodó tagok esetében jártak el szigorúan.

A hitélet és a református öntudat erősítése mellett egyre hangsúlyosabbá vált a tanulás, az ismeretek gyarapítása. Erre olyan témák voltak alkalmasak, amelyek a fiatalokat érdekelték. A rendszeressé váló ismeretterjesztő előadásokba – ahogy a korábbi években is történt – maguk a fiatalok is bekapcsolódtak azzal, hogy ismertettek egy-egy fontos könyvet, könyvrészletet vagy újságban megjelent cikket. Minden előadáshoz kérdések kapcsolódhattak, sőt vita is kibontakozott, ha a téma megérintette őket. A szellemi munka egyik célja ily módon az önképzésre való buzdítás volt. Példaként álljon itt az az eset, amikor Nagy József lelkész azt kérte a fiataloktól, mindenki válaszoljon arra a kérdésre, „Ki tetszik nekem a világtörténelemben legjobban és miért?” Hogy meg tudjanak felelni a feladatnak, hogy válaszolni tudjanak a miéltre, ahhoz mindenképpen olvasniuk, tájékozódniuk kellett. A helyes viselkedésről, a társadalmi érintkezés betartandó szabályairól is tartottak előadást, és fontosnak tartották a takarékosagra való szoktatást.

Az 1930-as évektől megszorodtak azok a rendezvények, melyek a társadalmi nevelés eszközei voltak. Vallásos estélyek és hazafias ünnepségek (március 15. – Hősök emlékűnepe) mellett szórakoztató esteket, műkedvelő előadásokat, nótáesteket rendeztek.

1930 késő ősztől az Egyesület tevékenysége az ún. „Négyes program” mentén szerveződött, amit a fiatalok életük „fundamentumának” tekintettek. „Nekünk Keresztyén ifjoknak úgy kell élni, hogy életünknek ez a négy oldala egyforma legyen” – írta az Egyesület akkori jegyzője, Kiss József 1930 decemberében. Azaz egyformán fejleszteni a testet, a lelket, az értelmet, és természetesen szükségük volt a könnyedebb szórakozásra is. Mindezekből világossá válik, hogy a somogyszobi KIE munkája is az egész embert tartotta szem előtt, és annak mind belső, mind külső fejlődését harmonikusan igyekezett elősegíteni. Az egyesületben tevékenykedő fiatalok jelentős része a későbbiekben értékes és építő tagja lett mind az egyházi életnek, mind a helyi közösségnek. Ebben a közösségben nevelkedett Bíró Ernő is (szül.: Somogyszob, 1915. jan. 4.). 1931-ben őt viselte a jegyzői tisztséget az egyesületben. Bíró lelkésznek tanult, 1937-ben szülőfalujában szolgált segédlelkészként, majd 1938-ban Belfastba utazott, ahol ösztöndíjasként egy esztendő telt el.

Fontos momentum volt az Ifjúsági Egyesület életében a könyvtár megalapítása (1930. február 6.). Az alapításkor a 60 kötetnyi könyvből és ugyanennyi füzetből álló könyvtár részben adományokból gyűlt össze, s a későbbi években is jó-

részt adományokból gyarapodott az állomány. Könyvtárost választottak, szabályozták a kölcsönzés módját, s gondoskodtak a könyvek megfelelő elhelyezéséről is.

Az 1931-es évben említik először az egyesület zenekarát. Vincze Sándor, Horváth György és Hóka Sándor népszerű magyar nótákkal, hazafias dalokkal gyönyörködtették a „szórakoztató estek”, nótaestek résztvevőit. Mindhárom muzikus hegedült, alkalmanként azonban előkerült a cimbalom is. A zenét, a közös dalolást igen kedvelték a fiatalok.

1931 márciusában az Országos KIE-titkár, Dobos Károly ellátogatott Somogyszobra. A helyiek egy vallásos esttel tiszteltek előtte. A fiatalok délután és este is találkozottak a magasrangú vendéggel. Dobos Károly látogatása eredménnyel járt, mert 1931. március 19.-én a somogyszobi fiatalok egyhangú döntéssel csatlakoztak az Országos KIE-hez. A tagok igazolványt kaptak, amelyet havonta 10 filléres bélyeggel kellett érvényesíteni. Továbbá aznap megrendelték a KIE folyóiratát 30 példányban (példányonként 4 fillérért), megvásárolták a KIE játékoskönyvét, és pecsétre is adtak pénzt a központnak. Az aznapi perselypénz felét is az Országos KIE kapta.

A programokról

Az Egyesület által szervezett programok igen színesek, változatosak voltak. Ahogy a jegyzőkönyvekből kitűnik, a református fiatalok, kevés kivételtől eltekintve, önként és lelkesen vettek részt a rendezvényeken, s minden erejükkel és tudásukkal azon voltak – a mozgalom szándékának megfelelően –, hogy az Ifjúsági Egyesület magához vonzza a helybeli református fiatalokat. A programok szinkronban voltak a központi elvárásokkal, de igazodtak a helyi igényekhez. Az Ifjúsági Egyesület aktívan együttműködött a településen szerveződött más ifjúsági és felnőttek által működtetett egyesületekkel is.

Körzeti konferenciák

Igen népszerű megmozdulások voltak a környékbeli missziós rendezvények és a körzeti konferenciák. A fiatalok szívesen tettek eleget az ezekre szóló meghívásnak, és ők maguk is fogadtak vendégeket.

Számos Somogyszobon tartott összejövetel közül egyet emelnénk ki, a nagy visszhangot kiváltó az 1930. november 12-én és 13-án a Csurgó-vidéki missziói kör egyházainak és közvetve az egyházmegye minden gyülekezetének ifjúsága részére – ifjúsági vezetőképzéssel összekötve – szervezett körzeti konferenciát, melynek Somogyszob adott otthont. A résztvevők fogadását alapos felkészülés előzte meg, hogy „mindenek ékesen és szép renddel folyjanak.” A vendéglátók külsőségekben is színvonalas rendezvényt akartak. A gazdaasszonyi teendőket a presbiterek feleségei látták el. 50–60 fő – lelkészek, tanítók, vezetőjelöltek – ebédjéről, vacsorájáról és elszál-

lásolásáról kellett gondoskodniuk. (Az egy napra oda látogató fiatalok az otthonról hozott ételmezt ették.)

Tizenöt községből (Böhönye, Alsóseged, Nagykorpad, Nagybjom, Kaposmérő, Kaposvár, Kaposszentbenedek, Jákó, Rinyahosszúfalu, Bolhás, Alsók, Ötvös-Kónyi, Nemesdéd, Hetes, Orci) kereken 100 fő érkezett vonaton, kocsin, gyalog lelkészeik, tanítóik vezetésével, továbbá megjelent az ifjúsági munkát kiemelkedően pártoló Halka Sándor református lelkész Erdőcsokonyából (ma Csokonyavisonta) és a somogyszobi KIE első elnöke, a megalakulásánál szerepet játszó Németh Károly lelkész Keszthelyről. A szervezők és a vendéglőadók a konferencia legfontosabb feladatának azt tartották, hogy az ifjúságot, mint a gyülekezetek jövőjének alapját, a földműves ifjakat, hitben és erkölcsben a református egyház tradícióinak megfelelően megtartsák és erősítsék, illetve, hogy minél több fiatal csatlakoztassanak a reformátusok egyházépítő munkájához.

A rendezvény első napján Töltéssy Zoltán nemzeti titkár *Kik vagyunk, mit akarunk?*, Dobos Károly ifjúsági titkár *A teljes élet*, valamint Kovács Péter földműves-titkár, aki szószólója volt a földműves fiatalok mozgalomba való bekapcsolásának, *Miért van szükség református földműves ifjúsági munkára?* címmel tartott előadást a lelkes hallgatóságnak.

A második napon tartott vezetői nap programja minta ifjúsági társasösszejövetelt, bibliatanulmányozást, minta-szeretetvendégséget, keresztyén szellemű játékokat foglalt magába. *Munkamező* címen Farkas Sándor alsósegedi lelkész tartott előadást. *A vezető, munkaprogram, szervezet, A pénzszerzés művészete tánc nélkül* címen az egyesületek titkárai beszéltek. A programot evangelizációs est és szeretetvendégség zárta. A somogyszobi konferencia sikeres volt, hatására alakult meg a nemesdédi református gyülekezet ifjúsági egyesülete.

A körzeti KIE-konferenciáknak minden esztendőben más-más település adott helyet. Az ezeken megjelent somogyszobi fiatalok, vagy ahogy nevezték őket, „KIE-katonák”, nagy népszerűségnek örvendtek, hiszen sok tekintetben példaként tekintettek rájuk Somogy vármegyében.

Nemzeti KIE-konferencia

1931. augusztus 20-án nyitották meg Kecskeméten a korabeli családkép formálására szervezett nemzeti konferenciát. (Ezekben az években már erősen érezhető volt az „egykezés” következménye.) A somogyszobiak – mint a Nemzeti Keresztyén Ifjúsági Egyesület tagjai – is meghívást kaptak. Kulcsár Gyula tanító, az egyesület alelnöke, Hóka József, Futó Lajos, Szedlacsek József, Kovács István, Puskás János, Puskás Sándor, Nagy Antal, Kiss József és Bíró Ernő utazott a „hírös” városba. A részvételi díjat különböző rendezvényeken (fagyalt-est, szórakozó-est stb.) befolyt összegekből, illetve központi hozzájárulásból fizették. A fiatalok számára ingyenes vasúti jegyet kaptak az utazáshoz.

A háromnapos konferencián a küldöttek ismerkedhettek a mozgalom jeles képviselőivel, hallgathatták a magyarországi református egyház neves személyiségeit, akik előadásaikon beszéltek, többek között az ifjúság válságáról, az összeroppanó társadalomról („halálra ítélt nemzedék”), a magyar keresztyénségről („papiros keresztyénség”, „szó keresztyénség”), a vörös prófétákról (a szovjet vallásüldözésről).

Hogy a négyes program mindegyik oldala megjelenjen, a szervezők sportversenyt is szerveztek (atlétikai és lövészet). Ezen a somogyszobi fiatalok negyedik helyezést érték el.

Az utolsó napon tartott nagygyűlésen pedig indítványt fogadtak el, hogy iktassák törvénybe a teljes vasárnapi munkaszünetet.

Jótekönykodás

Kevés ilyen jellegű eseményről maradt fenn híradás, a jegyzőkönyv is egyetlen bejegyzést őrzött meg. Pedig a KIE tevékenységi körébe beletartozott a szociális munka, a jótekönykodás. Az Ifjúsági Egyesület tagsága 1930. december közepén kérelmezte a presbitériumnál, hogy karácsony este egy műsoros vallásos estélyen szeretnék a szegénysorsú iskolás gyerekeket megajándékozni. A rendezvényen természetesen versek, beszédek is elhangoztak. Nagy József lelkész a szegényekről és a szeretetről szóló gondolatai sokak szívét megérintette.

Az ajándékokat a helybeli Hangya Szövetkezet és az Ifjúsági Egyesület tagsága és „nemes lelkek” adományából vásárolták. Cipőket, csizmákat ajándékoztak a szegénysorsú, rászoruló református kisiskolásoknak.

Az *Uj-Somogy* 1943. december 29.-én tudósított arról a jótekonysági műkedvelő előadásról, ahol a református KIE- és a Lídia-leánykör tagjai szép anyagi és erkölcsi sikerrel mutatták be a Vasutas Kör kultúrházának színpadján *A kolduskisasszony* című vidám népszínművet. Az előadás tiszta bevételét a szegénysorsú iskolásgyermek felruházására fordították. Vagy meg lehet említeni azt a közösen szervezett jótekonysági rendezvényt, ahol a felvidéki Rozsnyón építendő KIE-ház javára gyűjtöttek.

A társegyesület, a Lídia-leánykör, azaz a Lídia Református Leány Egylet működéséről a legkorábbi ismert adat 1939-ből származik, de biztosra vehetjük, hogy korábban, a KIE-vel egy időben alakulhatott. Tagjai 12–19 évesek voltak. Rendszeresen tartottak összejöveteleket, „teastélyeket”, ahol imádkoztak, szavaltak, színdarabot mutattak, énekeltek, s az estély közepe táján teáztak.

Kulturális programok

A fiatalok hazafias ünnepeken, vallásos estélyeken, családi esteken, szeretetvendégségeken, karácsonyi és szilveszter esti rendezvényeken szavaltatok

kal, színdarabokkal álltak a közönség elé, vagy csak az egyesületi összejöveteleken mondtak el egy verset helyi szerzők alkotásaiból, ismert vagy mára elfeledett költők műveiből, vagy olvastak fel olyan munkákból, melyek szórakoztatóak voltak, tanítottak vagy égető társadalmi problémákra hívták fel a figyelmet vagy a református öntudatukat erősítették. Örömmel tették, nem kötelességből. Ezzel a tevékenységükkel ismeretterjesztést, népművelést is folytattak.

Somogyszobon a színjátszás, a „műkedvelő” igen népszerű szabadidős tevékenység volt. Mindegyik egyesület, iskola, kör rendelkezett saját gárdával. Nem elszigetelten dolgoztak, előadások sora keletkezett közös munka eredményeként. Azt tudni kell, hogy a két világháború közötti esztendőekben a színjátszást elsősorban a falvakban népszerűsítették, ugyanis a kormányzat a falvakban látta meg a „romlatlan és érintetlen” magyar kultúra hordozót. Az évek múlásával már „kultúrfegyverként” emlegették, mondván hatása sokkal nagyobb, mint a legváltozatosabb népkönyvtáré, újságé, ismeretterjesztő előadásé. A minőség nem volt elvárás.

A műkedvelők a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által engedélyezett 57 szerző 90 művéből választhattak. Érdekességként megemlítjük, hogy színre vitték Tildy Zoltán színpadi műveit is, de nagy sikerrel mutatták be a helyi református tanító, Kulcsár Gyula színdarabját is.

Játék, sport

A KIE életében, a „Négyes programnak” megfelelően, hangsúlyos szerepet kapott a testi nevelés és a különböző sportágak gyakorlása. A testi nevelés körében helye volt a játéknak, a szabadban tett kirándulásoknak és a nyári táborozásoknak. A KIE-központ külön játékoskönyvet is kiadott, s ezzel is igazolta, hogy a játék során érzett örömmel helye van a fiatalok együttes munkájában. Ilyen jókedvre derítő játékok voltak az *Utazás Jeruzsálembe*, a *Gyufaskatulyaverseny*, a *Hogyan terjed a pletyka*, a *Csíplek, de ne nevels!*, a *Zeneszó mellett*, a *Hadd jöjjön!*, a *Megy a gyűrű vándorútra* című, mára már elfeledett játékok.

A sportágak közül nagyon népszerű volt a sakk. Ezt „versenyszerűen” játszották a fiatalok. Minden lehetőséget megragadtak, hogy összemérjék tudásukat akár a kaposváriakkal, akár a helybéli Iparoskör, Polgári Olvasókör sakkozóival. Kiváló sakkozóként tartották számon Bíró Ernőt, Nagy Antalt, Pálfi Jánost, Futó Lajost.

Szívesen kerékpároztak, kedvelték az asztaliteniszt, jól teljesítettek atlétikai számokban és lövészetben. 1931-ben pedig futballpályát építettek.

„Mit tehettek ifjabb testvéreimért?”

Az 1930-as évek végén a belmissziói munka gerincét a KIE-s egyesületek továbbépítése, valamint a református nők s ezeknek valamilyen szervezeti szárnya alatt

a leányok közötti gyülekezeti munkák ágai képezték. E tevékenységben továbbra is fontos szerepet kaptak a missziós összejövetelek és a körzeti találkozók (Somogyszob missziós központ volt), ahol az aktuális feladatokról, az evangelizáció kérdéseiről és a belsősomogyi hitélet helyzetéről beszélgethettek. Abban valamennyien egyetértettek, hogy a vallásos élet elmélyítését, a fiatalok lelki építését kell erősíteni. (Meggyezzük, külön színfolt volt a papnék, tanítónék fellépése a mozgalomban, akik részt kértek férjeik oldalán a szolgálatokból. Megjelenésükkel a nők közötti munkák vállalására való akarukat óhajtották bizonyítani. Erről Somogyszobon több alkalommal tanúbizonyságot tettek.)

1938-ban a Belsősomogyi Egyházmegye pályázatot írt ki az egyházmegye földműves ifjúsága számára *Mit tehettek ifjabb testvéreimért?* címmel azzal a céllal, hogy az ifjúság önképzését motiválják, szolgálják. A beérkező kilenc pályaműből négy Somogyszobról érkezett, név szerint Kiss József, Bíró Andor, ifj. Antalfy József és Kiss Gyula István fogalmazta meg és vetette papírra gondolatait. Mindannyian a KIE tagjai voltak. A somogyszobi KIE pedig minőséget képviselt az ifjúsági munka területén, tevékenységét követendő példának tartották az fiatal korosztályok vallásos nevelése terén.

Zárszó

A 2. világháborút követő években próbálták feléleszteni a KIE munkáját, azonban a megváltozott politikai-társadalmi keretek közepette mindez csak rövid ideig tartott. A fordulat évét (1948) követően működése hamar lezárult.

A KIE már csak heti két alkalommal tartotta összejövetelait, s de a Lídia Református Leány Egylet is aktivizálódott. 1949 tavaszán még mindkét egyesület részt vett az alsósegesdiekkel közösen tartott KIE- és leánykörü konferencián, gyűlést tartottak, vezetőket választottak, Biblia órákon tanultak. Az utolsó vallásos esetet 1949. október 31-én, a reformáció ünnepnapján tartották. Akkor nem gondolták, hogy ez lesz az utolsó est, amit megszerveztek, megtartottak. Ugyanis november elsején megjelent a helyi rendőrség vezetője és bejelentette, hogy a Belügyminisztérium megszüntette a KIE-t. Az egyesület kb. 500 Ft értékű vagyonát az EPOSZ (Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége) helyi vezetőségének kellett átadniuk.

A Kádár-korszakban a fiatalok nem váltak a gyülekezet aktív tagjaivá. Csak a rendszerváltás után élénkült meg az ifjúsági munka akkor, amikor 1992 októberében a budapesti teológián az évben végzett Péntes Pétert kinevezte a püspök egy évre segédlelkésznek., majd 1993-ban a szobiak őt jelölik lelkipásztoruknak. Péntes Péter idejében megélénkült a gyülekezeti ifjúsági munka. Újraindult a KIE 12 taggal, nyaranként táborokat, egynapos kirándulásokat szervezett a gyerekeknek és a fiataloknak, gyermekkarácsonyokat rendeztek.

A későbbi évekről nincsenek adataink.

Források

Somogyszobi Református Egyházközség irattára, A Somogyszobi Református Keresztyén Ifjúsági Egyesület jegyzőkönyve. 1926–1932.

A belsősomogyi egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1874–1943. library.hungaricana.hu
Dunántúli Protestáns Lap, 1925. május 24.; 1926. november 14.; 1930. október 12.; 1930. november 2.; 1930. december 28.; 1931. augusztus 9.; 1933. december 31.; 1936. december 6.; 1938. december 4.
Uj-Somogy, 1943. június 15.

Szakirodalom

BELOVÁRI Anita (2011), *Közművelődés és iskolán kívüli népművelés a két világháború között a Dél-Dunántúlon*, Doktori disszertáció, Budapest

BODOR Zsuzsa, *Fiatalok egymásért, kortárs közösségben Krisztussal. Száznegyven éves a hazai KIE*, www.evangelikus.hu

ÉRFAJVI Ferenc (2009), *A somogyszobi református egyház és gyülekezet története*, Somogyszob

KOVÁCS Bálint (1998), *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950*, Budapest, 1998

Barabás Ferenc: Bírographya

SÜMEGI GYÖRGY: DOKUMENTUMOK SZALAY LAJOS GENEZISÉNEK KIADÁSTÖRTÉNETÉHEZ

SZÍNEK, RAJZOK, FÉNYEK

Szalay Lajos (1909–1995) festő- és rajzolóművésznek a nagyszámú illusztrált kötete (az *Ómagyar Mária-siralomtól* Villonig) mellett tizenegy önálló rajzkönyve jelent meg – Magyarországon, Argentínában és New Yorkban. Közülük legfontosabb az első (*Szalay Lajos Hatvan rajza*, Budapest, 1941), amelynek meghatározó hatása volt a magyar rajzművészet további alakulására. S a második, az általa legjelentősebbnek tartott, rajzművészetét magas fokon összefoglaló mű a New Yorkban 1966-ban megjelent *Genezis*. László Gyulának így írt erről: „A *Genezis* 124 rajza nem teológia és nem illusztráció. A művész szinte csak mint ürügyre, a szentelt szövegre felfűzte azokat a rajzait, amelyeknek az ünnepélyessége összhangban áll a *Genezis* vallásos komolyságával anélkül, hogy a *Genezis* inspirálta volna őket. Az összefüggés megérthetését persze már a *Genezis* szövegének grafikai interpretációi – nem illusztrációi – adták.”

A *Genezis*ben elsődleges információhordozó a rajz. A képi történéshez, a rajzsorozatban való eligazodáshoz csupán segítségül hívja, kíséretképpen szinte csak emlékeztetőül alkalmazza a bibliai szöveget, a rövid, Károli Gáspár fordításából vett idézetek sorozatán át a rajzfolyamhoz alárendelt szerepben alkalmazza a szövegsort (Magyar kiadása: *Genezis*, SZALAY Lajos rajzai, Budapest, 1973).

Szalay a Gombos Gyulának (1913–2000) – s valószínűleg másoknak is elküldött – levelében kijelenti, hogy a *Genezist* kiadó Hamza András református lelkész azt „tönkretette, és a hozzá való jogomat végleg elsikkasztotta”. Különös módon azt is leszögezi, hogy „ennek a szemét ügynek egyik motorja a [...] vallási különbség”. Ez megdöbbentő kijelentés, azzal együtt, hogy Szalay bírósághoz fordult, de a református egyház „ügyvédi kara visszadobatta az ügyet még tárgyalás előtt”. Arra is kitér, hogy volt amerikai terv a kiadásra, de az őt fölkereső Hamza András és Molnár Ágoston kérésére hozzájárult az amerikai–magyar megjelenéshez. Majd az ő nyomtatásra kész könyvtervét Hamza szétszedte, és „szerencsétlenül rakta össze”. Szalay a kiadást megelőzően valószínűleg nem tájékozódott alaposan a honorárium- és copyright-kérdésekről, és a közölt rajzok tulajdonjogáról sem, mert ezek a kérdések képezik a Hamza elleni vádaskodása tárgyát.

Gombos Gyula a válaszlevelében sorra veszi a kérdéseket, Szalay pontjait, és higgadtan, megnyugtatóan próbált válaszolni. A Szalay-leveléből kitetsző sodró indulat mögött elsősorban az lehet, hogy a legfontosabbnak tartott rajzkönyve nem jutott el a megcélzott közönségéhez széles körben (a *Books in Print* kézikönyvben sem regisztrálták), vagyis kimondva-kimondatlanul nem hozott számára a korábbiaknál („Magyarország és Argentína modern rajzolását én teremtettem meg”) magasabb, nagyobb elismertséget, vágyott világhírt. A két levél utáni dokumentumok vagy erősítik, vagy gyengítik Szalay állításait – mindenki eldöntheti. A Szalayt elragadó, bizonyos pontokon eltúlzott indulatok ellenére tény, hogy a rajzkönyv, amelyet „életem talán legfontosabb munkája”-ként nevezett meg, New Yorkban s Magyarországon is megjelent. Ha nem is teljeskörűen az alkotója által elképzelt módon, de eljutott az olvasókhoz, a rajzait becsülőkhoz. A magyar kiadásával másodsor hatott megtermékenyítően a magyar rajzművészetre. Ez sem kevés.

Szalay Lajos Gombos Gyulának, 1977. február 19.

Cauchon püspök: „Leányom igazat mondj!”

Jeanne d'Arc: „Püspök, én nem hazudok soha, de most már csak azért sem, hogy ne védhesd magad a másvilágon: azért ítélte igazságtalanul halálra, mert hazudtam neked.”

Kedves Gyula!

Kölcson veszem Tőletek a műfajt, és én is személynek címzett, de többekhez, leginkább a Hamzát körülvevő kálvinista csoporthoz szóló körlevélben hozom nyilvánosságra azt a mérhetetlen kárt, amit papotok okozott azzal, hogy életem főművét, a *Genezist* tönkretette, és hozzávaló jogomat végleg elsikkasztotta.

A kálvinista és pap szavak azért szerepeltek máris és fognak szerepelni tovább is, mert Hamza hozzám írt leveléből és a Ti magatartásotokból nyilvánvaló, hogy ennek a szemét ügynek egyik motorja a leginkább csak általatok érzett vallási különbség. Sajnos, Ti ebben a különbségben a magatok különbségét is érzitek.

Én igazán mindent megtettem, hogy az ügy bíróság előtt kapjon nyilvánosságot és ítéletet, de a *Genezissel* történt visszaélésben felelős Egyházatok hatalmas ügyvédi kara visszadobatta az ügyet még tárgyalás előtt.

Levelém egyébként merőben akadémikus jellegű; nem várok tőle semmilyen eredményt, és csak azért írom meg és küldöm szét, hogy az e körül a piszkos ügy körül csárogott hazugságokat igaz adatokkal megcáfoljam. Hiába ugyan, mert, ha véleményetek meg is változna, magatartástok maradna a régi; felmentő Hamza felé és elmarasztaló ellenem.

Egy karikírozó, de éppen ezért magatartásotokat elevenebben mutató elképzelés; „Szegény Hamza tönkrement” mondjátok. „Lehet, de végre is őt saját maga tette tönkre” – mondom én. „Igen”, ismeritek el „Hamzát Hamza tette tönkre, de téged is, Szalay, Hamza tett tönkre, és ha már két Hamza áldozat közül kell választanunk, akkor már inkább Hamza mellé állunk.” Ez csak érthető. Nem?

De most már gyérünk az érdemi részre. Levelemben szeretnék alkalmazkodni Hamza kijelentéseihez és a ti Hamzát védő magyarázataitokhoz.

Ad 1.) Hamza az énekkar vezetésével hivatást tölt be – mondjátok. Talán. De, hogy én sem vagyok akárki, azt láthatod a mellékelt véleményekből és kritikákból. Ezek szerint két ország, Magyarország és Argentína modern rajzolását én teremtettem meg. De ez nektek nem elég, és nem elég még Neked sem, aki pedig talán a legelsőként tudtad, hogy ki vagyok, hiszen főszerkesztője voltál annak a folyóiratnak, amelyik 1938-tól több rajzomat közölte, és amelyik 1942-ben őt illusztrált teljes hátsón számol be egy műtermemben tett látogatásról. [KULCSÁR Adorján: *Műteremlátogatás Szalay Lajosnál, Magyar Út*, 1942. március 26.] De, ez nem elég. Hamzával szemben meg semmiképp. Hamza kórusi ragyogásával kapcsolatban felmerül bennem a szónoki kérdés. Ugyan, hogy bánt volna Hamza Bartókkal vagy Kodállal, ha azok hatalom-közelbe kerültek volna vele? Ki tudja? Ti sem, ugye? De. Tudjátok. Úgy viselkedett volna velük is, ahogy lehetett volna. Mint ahogy úgy viselkedett Szalayval és Nemes mérnökkel, ahogy lehetett. Hisz tudod. Ti úgy viselkedtek „Ahogy le-

het” (Bethlen Gábor). Igaz; mi is úgy viselkedünk, ahogy lehet, de nekünk csak úgy lehet, ahogy kell. (Jézus)

Ad 2.) „Én hoztam létre a *Genezist*, ami nélkülem soha nem jelent volna meg” – mondja Hamza. Nos, a tények: 1964-ben Mrs. Dorothy R. Wallace (Chestnut Place. Massachusetts) amerikai milliomos megrendelt nálam egy 30 vallásos rajzból álló portfóliót. Ennek a portfóliónak az addig elkészült lapjaiból a *Jubilee* magazin 1965. januári száma nyolc oldalt közölt. A rajzok színezése, a színes nyomatok, a nyolc oldal és az én honoráriumom sokba kerültek. A Doubleday kiadó sem költött volna annyit, ha nem lettek volna tervei az akkor már címet is kapott *Genezissel*.

Hamza tudott a *Jubilee* cikkéről és tudott a munka haladásáról is. Amikor a könyv terve elkészült, megjelent a műteremben Molnár Ágostonnal, az *American Hungarian Studies Foundation* kiadójával, és együtt arra kértek, hogy az amerikai kiadásra szánt könyvet inkább egy amerikai–magyar kiadásnak engedjem át. Mivel Molnár kipróbált szakértelmében bíztam, és az amerikai–magyar kiadás ötlete is tetszett, megadtam az engedélyt a közös kiadásra. De Molnárt soha többé nem láttam, a csalátek kilépett a koprodukciónál.

Ad 3.) Hamza tőlem egy nyomtatásra kész tervet kapott, amit én tördeltem és tipografizáltam Mr. Ted Bergman a *Medical Magazine art* directorának (t: EL5-5432) segítségével. Hamza, hogy bebiggyeszthesse a könyvbe; designes by általa, szétszedte a tervet, de olyan szerencsétlenül rakta újra össze, hogy 12 oldal érthetetlen, négy oldal egymással felcserélt, 18 oldal rosszul mért, 32 vers pedig egyszerűen hiányzik. A mellékelt, Londonban megjelenő Printing World véleménye alátámasztja az enyémet. Óvatosan persze és felelősség nélkül, mert ők meg angolok.

Ad 4.) Hamza fent említett ténykedését a hiúság diktálta, mint ahogy hiúságból hirdettette 1973-ban, hogy valójában a Madison Avenue Presbyterian Church Press kiadásában megjelent *Genezist* az ő Standard Press-e adta ki. Mikor ennek a gumiszobából kiszökött „ügyködés”-nek utána jártam, a szintén lágykötésű, meg papok is, főszerkesztők azzal védekeztek, hogy Reverend Hamza kérte ezt a „pia fraus”-t, és ezért hálából ingyen engedte meg a 14, köztük két egészoldalas rajz közlését. A nekem járó honoráriumról szó sem volt. Ecce Hamza, sed non...

Ad 5.) Hamza, aki a holland zsinati határozatból kifolyólag talán hinni nem is köteles, csak hitetni, a hitetést már oly hatásosan csinálja, hogy a végén már magát is bedűti. Ahogy ez meg is történt vele a copyright ügyében, ahol is az állandóan ismételt hazugságot végül már szinte maga is elhitte. Hiába bizonyította az Egyház ügyvédi kara, hogy az Egyház nem adhatta el Hamzának a copyrightot az én engedelmem nélkül, a hamisított adásvételi szerződést lobogtatva itt is és otthon is papotok váltig fújta a magáét. Én is fújom: fujj. Mint ahogy fujj az hányingert keltő tény, hogy Hamza a csalárdul megvett jog árában olyan munkákkal fizetett, amik jó részét az én ingyen reprodukált rajzaim díszítették. Ezt a nálam lévő nyomtatványok és az Egyház menedzsere is igazolják.

Ad 6.) Hamza copyright ügyében mindig szentként viselkedett. A keze mindig maga felé hajlott. Már a legelején is. Ez abból is látszik, hogy én, aki soha nem

tagadtam egy szóbeli egyezmény megtörténtét, az írásbeli szerződést nem írtam alá. Nyilván azért, mert a szóbeli megegyezés és az írásbeli szerződés között lényeges különbség volt.

Amikor az előzetes megbeszélésen a copyrightot érintettük, én bemutattam a Scott kiadóval 1965-ben kötött szerződésemet, ahol a szöveg az író, a rajzok pedig az én nevemen kapták a copyrightot. Hamza ezt a mintát el is fogadta, és megígérte, hogy a rajzokat az én nevemre, a szöveget pedig az akkor még kiadók nevére regisztráltatja. Hamza most azon az alapon tagadja ennek a megegyezésnek a lehetőségét, mert a biblia szövege szabad szöveg. Nos a szerződés második pontja és a *Genézis* ötödik oldalán közölt elismerés azt bizonyítja, hogy legalábbis akkor a Revised Standard Version még jogvédelem alatt állott.

Már a szerződés ideje alatt érezte Hamza, hogy a copyright megszerzésére kitervelt manipulációját jó lesz előre megvédeni. Ezért halasztotta a szerződés bemutatását addig, amíg a könyv el nem hagyta a nyomdát. A fait accompli zsaroló változtathatatlansága rohadt szervesen beillik bálványotok nem mű-, hanem természetes gyűjtő szenvedélyébe. A műgyűjtésnél a majd bemutatandó más trükkökkel dolgozik.

Ad 7.) A kuszaság, amit Hamza copyright köré szőtt, egy neki nagyon is jövedelmező értelmezést segített elő. A mellékletből láthatod, hogy egy rajz tulajdonjoga és annak közlési joga két különböző jog. De ezeket Hamza mindig egynek vette, és a sokszorosítás díjában kifizetett összegért megvettnek tekintette a rajzot magát is. De először nézzük meg a „Receipt” formailag tiszta, de erkölcs esztétikailag ronda körülményeit. Tény; eladtam Hamzának 1.000 dollárért 35 db. rajzot. Ez látszik a nyugtából. De az már sajnos nem látszik a nyugtából, hogy Hamza megígérte, egy évig heti száz dollárt fizet még a rajzokért (amiket a magyar múzeumoknak szánt), mert mint mecenas szeretné támogatni a ragozott – tehát tulipán nélkül magyar – vonal keresésének a költségeit. Te, aki felháborodtál, hogy ilyen szégyenletes árért adtam el a rajzokat, rögtön megnyugodtál, amikor Hamza elismerte, hogy valóban volt ilyen megegyezés. De ez az avortált mecénásfétus eldicsekedett tervével a fiának, Csicseri Rónainak. Kovács Bandival pedig már arról is tárgyalt, hogy felvesz engem a nyomda payrolljára. Az ígért pénzből egy dollárt sem láttam. Mikor 1973-ban visszajöttem Párisból – oda kellett volna küldenie a pénzt – megtudtam, hogy Hamza eladta a rajzokat, és még hozzá olyan jól, hogy csupán Kazella Ignác fogorvos több mint 3.000 dollárt fizetett 17 rajzért. De azért eddig az ügy formailag és jogilag is rendben van. Ahol a disznóságra húzott gúnyán kifeszett a férc, az az a harmadik vallásos rajz, ami Kazella birtokában van, holott a vonatkozó nyugtán csupán két vallásos rajz szerepel. Honnan is van ez a harmadik rajz? Egyszerűen a Hamza féle önkényes értelmezésből. Ő ugyanis az Egyháznak közlés céljából átengedett és a közlés díját megkapott rajzokat a közlés után ismételt kérésem ellenére sem adta vissza soha, és így az Egyház pénzén több rajzomhoz ingyen hozzájutott. De azok a rajzok, ha vitathatóan is, az Egyház ideiglenes birtokában voltak, amit az Egyház talán elsikkaszthatott volna, de az Egyház birtokából más azokat ellophatta. Ez jogi ismeret nélkül is világos, mint ahogy világos az is, hogy az ellopott rajzok megvétele

orgazdaság. Ezt jól tudta a velem való beszélgetés után a Cseh házaspár is, és ezért nem adták meg még ügyvédi felszólításra sem a rajzokat megvásárlók címét, pedig nekem törvényadta jogom van mindig tudni, hogy rajzaim éppen kinél vannak. Egy pióca ilyen esetben így védekezne: ha vérét szívtam is, ő majd termel magának új vért, de én a máséra vagyok utalva (Isten rendeléséből). Ezt a ténykedését is megvédték a mesternek; similis piócám gaudet.

Ad 8.) Hamza hozzám és Magyarországra küldött levele prototípusa annak a szemtelen, hazug és zsaroló eszköznek, amire csak ez a beteg mohóság képes. Ti azonban szinte tapsoltatok ennek a tótágas Robin Hoodnak. Hiszen egy szegény katolikust útonállt, a zsákmányt pedig egy gazdag kálvinista magának ajándékozta.

Ad 9.) Ebben az ügyben a Hamza féle hasznos írások gyanús klappolással nyüzsögnek. Mint az is, amiben én felhatalmazom Vicziánt, hogy „nevemben, de Hamzával egyetértésben” intézkedjék otthon a *Genezis* magyar kiadásának ügyében. Nos, egy kis összehasonlítása a dátumoknak. A hozzám köpött förmedvény dátuma július 12., a „meghatalmazás”-é viszont július 14. Elképzzelhetetlen, hogy 12-én legyalázva én már 14-én olyan békülékeny lettem volna. Te, Kovács Bandi, Somody emlékeztek nagyon jól, hogy milyen kétségbeesetten kerestem valami segítséget. Még Ti hárman szerkesztettetek is egy beadványt az Egyházhoz, hogy nyilatkozzék a copyrightban. De akkor, hogy is keletkezhetett ez a hitelesített felhatalmazás? Így: Segítség utáni futkosásomban megtudtam, hogy Viczián és Hamza egy repülőgépen mennek Pestre. Azon nyomban meg is kértem Vicziánt, hogy képviseljen engem Hamzával szemben az Európa Kiadónál. Viczián először nem akarta vállalni, mert feleségének papotok ellen tett kijelentései miatt félt a vízumok körüli hatalmával hengegő Hamzától, de később beszélt Hamzával, és a beszélgetés után már hajlandó volt képviseltemet elvállalni. A szükséges szöveg elkészítésével azonban valahogy egyre késett, és végül is egy este arra kért, hogy mivel másnap már megy a repülőgép, írjak alá egy üres papírt, és ő majd az aláírás fölé rágépel a megbeszélte szöveget. Én voltam legjobban meglepve, mikor pár hét múlva láttam a „felhatalmazást”. Akkor még Szatmáry közjegyző is elismerte, hogy azért merte aláírásomat hitelesíteni, mert jól ismerte. De a hitelesítésen az áll, hogy az aláírás Szatmáry előtt történt. Ennek az állításnak a valótlanágát könnyű lett volna bebizonyítani, de az Egyház hatalmától rettegő ügyvédem minden ellenfelemre veszélyes lépéstől tartózkodott. Egyébként Viczián igyekezett lecsitítani, mondván, hogy ha elolvasom Mikszáth: *Különös házasságát*, akkor mindent megérték. Ahogy a katolikusok nem engedik bántani a papjukat, úgy nem engedik a kálvinisták sem az övéket.

Ad 10.) Itt a két írás olyan tényről szól, amit Te is ismersz személyes tapasztalatból; a könyvkereskedések Neked mondták, hogy a *Genezis* talán ki lett nyomtatva, de kiadva nem lett soha. A *Genezist* kereső két levél is bizonyítja: a könyvet, sem a kiadóját nem lehet megtalálni sehol.

De Hamza nem csak a könyvkereskedők elől rejtette el a *Genezist*. Elrejtette minden nyilvánosság és minden propaganda elől is. A *Life* és *Time* magazinok tulajdonosa tagja volt a *Genezist* kiadó Egyháznak. Semmibe sem került volna ráven-

ni, hogy valamelyik folyóiratában ismertetés jelenjen meg a *Genezisz*ről. De papotok nem akarta zavarni bagatell kéréssel a hatalmas egyháztagot. Mégis, mikor a prece-dens nélkül 11 rajz megjelent a *New York Times*-ban Hamza rögtön mozgósította a nagybefolyású Mr. Lucet, hogy tiltson le minden további propagandát a *New York Times*nál. Luce neki is ment rögtön a *New York Times*nak, és a *Genezisz* iránt fellob-bant lelkesedés le is lohadt örökre. Erről tudtatok Ti is, hiszen Kovács Bandi szélté-ben mentegette ezt a hírnév-gyilkosságot. „De jaj, ne szóljon erről ajakam, nehogy ki otthon sír a kijötteken, lehányini titeket kénytelen legyen”. Tompa, de nem annyira, mint én a fájdalomtól.

A *Genezisz* ellen elkövetett szabotázs annyira nyilvánvalóvá vált, hogy valami magyarázat már parancsolóan szükséges volt. Íme a Hamza féle magyarázat: „A zsi-dók követelték, hogy az Egyház tegye tönkre a *Genezisz*t”. Ezt a gyáva vádat az Egyház megismételte az én ügyvédem előtt. De bármennyire is alaptalan a vád, egyet elis-mer, a *Genezisz* tönkre lett téve.

Hogy a zsidókra kent vád alaptalan volt, az leginkább abból látszik, hogy a nagyrészt zsidó kézben lévő sajtó 26 cikkben, több mint 200 rajzzal, 132 oldalon, 7 országban, 6 nyelven foglalkozott a *Genezissel*. Persze hiába, a könyv nem volt sehol.

Ad 11.) Hogy Hamza a *Genezisz*t tönkre akarta tenni és teljesen eltüntetni, ez nyilvánvaló a következő tényből is; Hamza mutogat egy „Egyezményt”, ami őt a *Genezisz* egyetlen magyarországi ügynökének tünteti fel. Az írás dátuma 1971. már-cius 10., de Hamza saját levele szerint csak 1973 júliusában tudta meg véletlenül, hogy a *Genezisz*t Magyarországon már ki is adták. Két és egynegyed éven keresztül tehát a kisujját sem mozdította meg a kiadás érdekében. Ha rajta múlik, nem is adja ki soha. Vagy legalábbis addig nem, amíg én élek.

Egyik közeli „barát” értesülése szerint Hamza azon spekulált, hogy kivárja, amíg én, aki nála sokkal idősebb vagyok, meghalok, és akkor a copyright, valamint a rajzok litonegatívjainak a birtokában az akkor majd kiásott *Genezisz*ből egy nagy anyagi és erkölcsi sikert produkál. A *Genezisz* körül általa provokált feszültség annyira tönkretette az egészségemet, hogy az erről jól értesült tiszteletes rövid időn belül remélhette gaz vetésének pénzben dús aratását. Ez a spekulálás lehet az oka annak, hogy Hamza ügyesen kiemelte tönkrement nyomdájának csődtömegéből – ha jog-talanul is – de a Standard Press birtokában lévő összes vonatkozásait a *Genezisz*nek.

Itt jut eszembe a Szabó Dezsőről írott könyvedben olvasott egészen más ízlésű és szinte nemes copyright harc. Szabó Dezső, ha kis összegért is, de eladta könyvei jogát. Mégis visszakapta szinte harc nélkül. Igaz ugyan, hogy aki visszaadta az nem kálvinista pap volt, csak egy, abban az időben nagyon is megvetett zsidó, de azért úri magatartásból leckét adhatna a „magyar” vallásnak. Persze ilyen alacsony helyről jövő példát papotok nem fogadhat meg. Inkább nyúzza tovább azt az embert, akinek csak két defektje van; tehetséges és pápista.

Amire emlékezni erőm volt, azt leírtam. Hidd el, szörnyű volt az újra átélt régi kínokat beleszenvedni a most is sajtó gyötrelmekbe, hiszen a *Genezisz* nekem nem egy a sok csibészszégből, mint ama személynek (személy?), hanem életem talán leg-

fontosabb munkája, amit büntethetetlenül tönkretett egy mindenki által, általatok is védett parazita.

Én a *Genezist* pokoljáró, dudát fújó szenvedéssel teremtettem meg, és igazán nem tehetek róla, hogy a teremtő erőhöz csak hiúságból sodródó lány here nem tudta átvenni az alkotás lendületét. Hogy kölcsönvett hímvesszővel a dilettáns nem tudja könnyes boldoggá ölelni a műzsát, az nem az én hibám. De azért, mert valaki az Isten baljára született, még nem kell, hogy gyűlölje azt, akinek az áldozati füstje az égbe száll. Én csak hallomásból ismerem Kain kínjait, de Ti mintha tapasztalásból. Ti mintha együtt lihegnétek a katolikust gyilkolóval. Legalábbis erre vall az a gőg, amivel panaszom elől elzárkóztatok, mondván, magánügy. Hogy ebben a magánügyben nyájatokból többen is feljöttek hozzám megértést kérni Hamzátok számára, az nem magánügy. Nem szégyellitek magatokat? Egyébként igazatok is van, ha senkiben sem hisztek, akkor minden meg van engedve. De mi lesz veletek, ha a nemsokára rátok szakadó süketségben nyilvánvalóvá fog válni, hogy még az sincs, akiben nem hisztek. De ez aztán már igazán a ti dolgotok. Én most csak arra kérem nem a tieteket, aki talán nincs, hanem a mindannyiunk Istenét, aki van, hogy akkor is bocsásson meg nektek, ha tudtátok, mit cselekszetek.

Szalay Lajos

Ennek a levélnek és a hozzá csatolt adatoknak a xerox másolatát szétküldöm az amerikai és a magyarországi kálvinistákhoz. A Reverend Readhez írott levelet, a bírósághoz szánt beadványt pedig elküldöm az amerikai kálvinista és hivatalos körökhöz, valamint az U.N.E.S.C.O.-hoz és az általam elérhető újságokhoz és folyóiratokhoz. Remélem, hogy vagy az Egyház, vagy Hamza bepöröl, és akkor már nem kell attól tartanom, hogy az ügyet kidobja a bíróság.

Az amerikai magyar külügyi hatóságok (képviseltek) is meg fogják kapni ugyanezt, és megfelelő segítséggel az amerikai igazságügyi minisztérium is.

(Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára Gombos Gyula levelezése C 255 (1). A Szalay levélre írott Gombos Gyula-válasz és az alábbi dokumentumok ugyanott.)

Gombos Gyula Szalay Lajosnak, 1977. március 9.

New York, 1977. március 9.

Kedves Lajos,

megkaptam keltezés nélküli, de 1977. február 19-én postázott leveledet. Válaszolni rá csak a következőket tudom.

Hogy valaki katolikus-e vagy protestáns, nekem annyit sem számít, mint a kék szem vagy a barna szem embertársaim arcában.

Sohasem tartoztam az úgynevezett „Hamzát körülvevő csoporthoz”. De hogyan is tartozhattam volna?

Közted és Hamza közt minden viszályban, ami az ügy érdemi részét illette, mindig a te oldalon álltam.

Amikor a hatvanas évek dereka táján először hallottam tőled, hogy egyik rajzgyűjteményedet, a *Genezist* (melyet akkor még nem láttam), Hamzával akard kiadni, illetve Hamza révén a Madison Avenue Church-csel, azt mondtam neked, hogy helyedben én ezt nem tenném. Még akkor sem, ha nincs rá más kiadó (mostani leveledből tudtam meg, hogy esetleg lett volna). Meg is indokoltam, miért nem tenném. Először: Hamzával bármilyen módon is függő viszonyba kerülni, nem tartozik a kellemes emberi állapotok közé. Másodszor: ha könyvről van szó, Amerikában minden fontosabb szellemi területnek megvannak a fémjelzett és fémjelző kiadói; ezt tudva figyelmeztettelek, hogy ha a *Genesis* a Madison Avenue Church kiadásában jelenik meg, nyugodtan úgy veheted, mintha meg sem jelent volna, mert a szakma aligha vesz róla tudomást; mert a Church a képzőművészeti szakma szemében, érthetőleg, dilettánsnak számít, így érdektelen, hogy mit ad ki képzőművészet gyanánt. Vagyis, nem válik köztudott eseménnyé a szakmában. S a valóság ennél még rosszabbnak bizonyult. Úgy igaz, ahogy írod, könyved megjelenése után New York legnagyobb könyvesboltjában, a Barnes and Noblenál, melynek könyvállománya megközelítőleg egy millió kötet, nemcsak azt közölték velem, hogy Szalay Lajos *Genezise* náluk nem kapható, de azt is, hogy egyáltalán nem jelent meg. Legalábbis Amerikában nem, – tette hozzá a kiszolgáló. Ezt azon az alapon mondta, hogy felütötte a hatalmas „*Books in Print*” című kézikönyvet (ez egy országos katalógus), melyben *Genezised* nem volt feltüntetve.

Amikor a copyright körül először támadt vita (én addig nem tudtam, hogy áll ez az ügy), egyértelműen annak a véleményemnek adtam kifejezést, hogy szerintem a te írásbeli hozzájárulásod nélkül Hamzának nem volt joga a copyrightot a Madison Avenue Church nevére bejegyeztetni s a könyvben ekként feltüntetni; így arra sem volt joga, hogy amikor kivált a Madison Avenue Church-ből, egy elszámolás keretében ezt a Church-től „megvegye”. Továbbá azt is mondtam, hogy Amerikában a copyright nem tréfadolog, biztos van tehát valamilyen törvényes módja, hogy jogi úton, jogaidnak megfelelően, elégtételt kérj és kapj. De ismerve az ügy érdekeltjeit, még hozzátettem: mivel a Madison Avenue Church a nagykutya közé tartozik (közismerten a milliomosok egyháza, tele nagymenő és nagybefolyású Wall Street-i ügyvéddel), számodra olyan ügyvédet kéne keríteni (és ha lehet, ingyen), aki ért a copyrighthoz. Tehát nem „vidéki” ügyvédet. Sajnos, én is csak ilyen „vidéki” ügyvédek ismertem a magyarok közt, egy párat. A dolog azonban ezután valahogy elaludt, valószínűleg a megfelelő ügyvéd hiányában. Évekkel később ismét kiéleződött a copyright kérdése, ez alkalommal a *Genesis* tervezett magyarországi kiadásával kapcsolatban. Többször beszéltem Hamzával, és próbáltam jobb belátásra bírni. De ő hajthatatlan volt, különböző iratokat elém tárva, ragaszkodott jogaihoz. Csak a negyedik vagy ötödik alkalommal, amikor Szabó Dezső esetét a copyrighttal elrettentő példaként emlegettem, változtatta meg álláspontját. Felhatalmazott, hogy közöljem veled: visszaadja a copyrightot. Boldogan hívtalak fel a jó hírrel, te azonban felcsattantál: „mi az, hogy visszaadja, amikor sohasem volt az övé”. És gorombáskodni kezdte és sértegetni. Nem Hamzát, engem. Ezek után mit tehettem volna

még? (Mellesleg, időközben, amikor értesültem róla, hogy Vicziánnal akarod magad jogilag képviseltetni Budapesten az Európa Kiadónál, felhívtalak és figyelmeztetted, hogy szerény véleményem szerint Viczián nem alkalmas az ilyesmire.) Megint eltelt egy-két év. Felhívtál és kérted, hogy a közted és Hamza közt lévő viszály végleges lezárására közvetítem ajánlatodat Hamzának. Ajánlatod emlékezetem szerint ez volt: 1.) Hamza adja vissza a copyrightot; 2.) adja át neked a *Genezis* valamennyi nyomólemezt; 3.) te átvesszed tőle a *Genezis* még meglévő példányait azon az áron, amelyen Hamza vette át őket a Madison Avenue Church-től (úgy emlékszem, példányonként 70 centet mondtál). Felhívtam Hamzát, s ő minden további nélkül elfogadta az ajánlatot. Én kértem, hogy ezt egy reá nézve kötelező, szerződészerű levélben közölje veled. A levél elment (állítólag kívánságod mind a három pontja világosan benne volt), s te megkaptad. Máig sem tudom miért, de te állítólag a szövegezést vagy annak egy részét kifogásoltad. De ezt csak másoktól hallottam. Azt azonban nem értem, hogy ha valóban volt kifogásod a szövegezés ellen, miért nem írtad meg neki; s azt is, milyen igazítást kívánsz a szövegen.

A 35 rajz. Amikor Párizsba készültél – azt mondtad, lehet, hogy végleg – s tőlem mintegy elbúcsúztál (egy kis kávéház teraszán a Magyar Negyedben), említetted, hogy 35 rajzot adtál el Hamzának 1.000 dollárért. Én elhültem az áron. Te azzal magyaráztad, hogy minden pénzre, amit gyorsan össze lehet szedni, szükséged van; s bár Hamzával nem vagy jó viszonyban, ő a gyors pénz szempontjából a legjobb megoldásnak látszott, ezért hívtad fel telefonon, s kínáltad neki a 35 rajzot 1.000 dollárért. A havonta Párizsba utánad küldendő 100 dollárokat ekkor nem említetted. De egy-két év múlva, visszatérted után, már emlegetted. Én elővettem Hamzát, s ő megmutatta az általad aláírt adásvételi szerződést. Ebből nyers egyszerűséggel kitűnt, hogy te 35 rajzot eladtál 1.000 dollárért. A további 100 dollárokról egy szó sem volt benne. Nem értettem, ma sem értem: ha e 100 dollárok szerves részét képezték a megegyezésnek, s fontos tény miért nem került bele a szerződésbe? Te Hamzával akkor már évek óta éles ellentétben voltál a copyright miatt, s nem tartottad bizalmasra méltó, tisztességes embernek. S ha ezek után te mégis új megállapodást kötsz vele, nem kétszerkettő-e, hogy a megállapodás legfontosabb részét – számodra legfontosabb részét! – bevéteted a szerződésbe? De ettől függetlenül is, lehetett-e kétséges előtted, hogy Hamza üzleti megfontolásból veszi meg a te rendkívül olcsó ajánlatod alapján a rajzokat? S ha már ebből vette meg, nem volt-e nyilvánvaló, hogy annyi hasznot próbál rajta csinálni, amennyit csak tud? Hogy igazságérzetből vagy nagylelkűségből a hasznot önként megoszthatta volna veled? Megoszthatta volna. De igazságérzetet és nagylelkűséget senkibe se lehet beletöltögetni, még kevésbé bírói úton kötelezni rá. Te több mint hatvan éve élsz ezen a földön, ennyit az emberi természetről tudnod kell. Mindezt akkor is elmondtam neked. S te ezért, a hátam mögött, „kirablásodban” Hamza „cinkosának” neveztél.

Mégis, amikor később felhívtál telefonon, s kérdezted, hogy ha a Madison Avenue Church-öt a copyright miatt bepereled, hajlandó vagyok-e a bíróság előtt melletted tanúvallomást tenni. Habozás nélkül azt feleltem, hogy igen. Ezt később közöltem Hamzával is.

A te érdekedben én mindig mindent megtettem, ami tőlem tellett. De ez sohasem volt neked elég, láthatólag ma sem az. Te azt vártad volna tőlem el, sőt időnként indulatosan követelted, hogy Hamzát fosztassam meg papi palástjától, vagy zárasam ki az amerikai magyar közéletből, s hasonlókat. Minden épeszű ember tudja, hogy ezek mily képtelen gondolatok. S mivel e képtelenségekre képtelen voltam, te többször is súlyosan sértegettél, nemcsak engem, a feleségemet is. Én ezt hasonlókkal sohasem viszonyoztam.

Mindezzel neked nem mondtam semmi újat. Mert magad is tudod, hogy mindez szó szerint így igaz. Mégis az a megidézett Jeanne d'Arc benned igazmondó lendületében ezt arra sem érdemesítette, hogy akár csak egy – egyetlenegy – szóval is említette volna. Háromezer szépen sorjázott szó közt. Az igazság nagyobb dicsőségére. De a világ forgandó, s úgy látszik, a Jeanne d'Arc-ok is megváltoztak.

Isten veled, Lajos

Mellékletek

Megállapodás, 1966. szeptember 9.

Madison Avenue Church Press
NEM KERESKEDELMI CÉLÚ, NON-PROFIT NYOMDA ÜZEM
921 MADISON AVENUE NEW YORK, NEW YORK 10021
Telefon: Butterfield 8-8975

MEGÁLLAPODÁS

Amely létrejött Szalay Lajos úr és a Madison Avenue Church Press között 1966. szeptember 9-én. A felek jóhiszeműen megállapodnak a következő pontokban:

A Madison Avenue Church Press kiadja Szalay úr rajzait a Genezis könyvéhez, „GENESIS” néven.

A felülvizsgált egységes változat szövegét a National Council' of Churches engedélyével lehet felhasználni. A MADISON AVENUE CHURCH PRESS-nek be kell szereznie az írásbeli engedélyt. Beérkezett 1966. szeptember 9-én.

Szalay úr kijelenti, hogy a rajzok közzétételi joga őt illeti meg, és ha kétség merül fel, az eredeti példányok tulajdonosaitól az engedélyeket beszerzi.

A MADISON AVENUE CHURCH PRESS egy 3000 példányos első kiadást jelentet meg papíron az egyeztetett minta szerint, kötésben (kemény borító) a benyújtott minta alapján. Az első kiadásból 2700 példány kemény kötésű, 300 pedig puha kötésű lesz. A következő kiadáskor Szalay úr 300 példányt kap illusztrációs sokszorosító papíron.

Minden eredeti példány a tulajdonosokat illeti.

Minden költséget a kiadónk visel.

A könyv szerzői joga a Madison Avenue Church Press nevére szól.

Pénzügyi rendelkezések:

A megjelenéskor Szalay úr 300 példányt kap (puha kötésben), amellyel saját belátása szerint szabadon rendelkezhet.

A könyv eladásából minden számlát teljes egészében ki kell fizetni.

c. Az összes számla kifizetése után Szalay urat a tiszta nyereségből 20 % illeti meg.

További kiadások esetén az összes számla kifizetése után Szalay urat a tiszta nyereségből 20 % illeti meg.

Szalay úrnak joga van negyedévente (évente négyszer) beletekinteni a Madison Avenue Church Press könyvelésébe.

A Madison Avenue Church Press teljes mértékben felelős a „GENESIS” terjesztéséért, és mindent meg kell tennie a könyv piaci sikerének elősegítése érdekében.

A MADISON AVENUE CHURCH PRESS-nek kell biztosítania az összes ingyenes példányt, amelyet a sajtónak kell elküldeni a recenziók céljából.

[olvashatatlan aláírás]

Szalay Lajos

Andrew Hamza plébános

a MADISON AVENUE CHURCH PRESS részéről

A CSEKKEKET A MADISON SUGÁRÚTI PRESBITERIÁNUS

TEMPLOMNAK KELL FIZETNI

Szalay Lajos – Hamza András: Egyezmény, 1971. március 10.

Egyezmény

amely a mai napon létrejött egyrésről Szalay Lajos művész (255 W. 98th Street, New York, N. Y.), másrésről Hamza András ügynök (364 Somerset Street, New Brunswick, N. J.) között az alábbi feltételek mellett:

Szalay Lajos művész hozzájárul, hogy a *Genesis* c. kiadvány céljaira készített és abban felhasznált valamennyi rajzát a magyarországi kiadványban, a teljes Károli fordítás szövegével felhasználják. Ezen kiadással kapcsolatban érdekeink és jogaink képviselésével Hamza András bízta meg;

Hamza András hozzájárul, hogy a birtokában lévő copyright jogokat a magyarországi kiadás céljaira átengedje, és vállalja a kiadással kapcsolatos ügynöki teendők elvégzését;

A magyarországi kiadásból eredő illetményből a művészt 2/3 (kétharmad) és az ügynököt 1/3 (egyharmad) rész illeti.

Alulírottak ezen egyezmény pontjait magunkra nézve kötelezőnek tartjuk, és azt a mai napon tanúk előtt aláírásunkkal megerősítjük.

Kelt, New Brunswick-on, 1971. március 10-én.

Szalay Lajos

Hamza András

Előttünk:

Harsányi András

Kováts András

Hamza András Szalay Lajosnak, 1973. július 12.

STANDARD PRESS Printers and Publishers
364 Sommerset street Letterpress – Offset
New Brunswick, N. J. Telephone: 201-249-3543
08901 212-288-8975
Andrew Hamza, President

Kedves Lajos!

Tekintve, hogy én nem szeretem a hátulról mellbe való ügyködést, itt küldöm azt a levelet, amelyet a *Genezis* magyar kiadásával kapcsolatban az Európának küldtem. Remélem, fogantatja lesz, s akkor mindenki – Te magad is – végtelenül jobban jár. Amennyiben nem reflektálnak rá, kénytelen leszek az ügyet átadni a legsliffesebb s legszakértőbb budapesti ügyvédnek.

Téged az aláírt szerződés ellenére – olvasd csak el – nem óhajtalak perelni. Pedig tehetném. Remélem, az Európának több esze és főleg több realitás érzéke lesz, mint Neked. Mert tisztessége, az nem volt. Ha utánanézel, megtudod, hogy olyan összeggel próbálták kitolni a szemedet, amely még a kezdő húsz éves, 1000 példányban kiadott költő esetében is nevetséges.

Száz szónak is egy a vége: én a *Genezis* magyar kiadását nemhogy megakadályozni nem akarom, de elő akarom segíteni. De az én jogos és tisztességes feltételeim alapján. Egyébként én a szerződést tartom: minden három fillérből, ami bejön, kettő a Tied, egy az enyém.

Hogy aztán ezt a trükköt a saját jó katolikus lelkiismeretedben hogyan intézed el – mármint az aláírt szerződés megszegését és egy magyar testvéred átverését, illetve annak megkísérlését – az a Te dolgod.

Üdvözlettel: Bandi

New Brunswick, N. J. 1973. július 12.

Hamza András az Európa Könyvkiadó igazgatójának, 1973. július 12.

Budapest címem:

Tóth Károly Dr.

Református Zsinat

Abonyi utca 21.

Az Európa Könyvkiadó igazgatójának

Budapest

Hungary 1973. július 12.

Kedves Igazgató úr!

Most került kezembe a Magyar Könyvkiadók Programja 1973. A 28. oldalon 201. szám alatt azt olvasom, hogy az Európa ki óhajtja adni a Szalay *Genezis*ének magyar kiadását.

Ennek végtelenül örülök, mert a mű nemcsak egy kitűnő magyar művész produktuma, hanem világviszonylatban is rangos helyet foglal el a grafikai művek között. Éppen ezért a kiadás sikeréhez minden módon hozzá kívánok járulni.

Egy probléma azonban van: Önök a tervet megkérdezésem nélkül készítették el. Márpedig a *Genesis*nek copyright-ja van a Madison Avenue Church Press neve alatt, amelynek a megjelenés idejében igazgatója voltam. 1970-ben új cégem, a Standard Press a MACP-től megvásárolta a copyright-ot, az összes meglévő kópiákat, valamint az eredeti kiadás negatívjait.

Ezért senki, sehol, semmiféle kiadást nem hozhat ki a copyright megsértése nélkül. Ezt Szalay úr is tudja, aki egyébként céggel szerződést kötött – a copyrighton túlmenően – amelynek értelmében minden további kiadásnak én vagyok az agentje.

Nos, Önöknek nyilván nincs szándékában a copyright jog megsértésével „kalóz kiadványt” (pirate publication) hozni ki. Nekem viszont nincs szándékomban a *Genesis* magyar kiadását megakadályozni. Éppen ezért az a javaslatom, hogy haladéknélkül kezdjük meg a barátságos tárgyalásokat, amelyek a kérdés mindkét fél számára kedvező elintézéséhez vezetnek. Ezt személyesen is megejthetjük, t. i. részt veszek a szombathelyi anyanyelvi konferencián, s előtte és utána Budapesten szándékszombatorok tartózkodni. Így július 26. és 27., valamint augusztus 6–16. napjain bármikor kész vagyok érdemleges tárgyalásra leülni.

Még egy igen fontos technikai kérdés: ha Önök a könyvet az amerikai kiadás reprodukálásával óhajtják kiadni, nem másodrangú, de tizedrangú képanyagot tudnak csak reprodukálni. Amennyiben tisztességgel megegyezünk, én használatra rendelkezésükre bocsátom a képanyag eredeti negatívjait. Amennyiben erre igényt tartanak, szíveskedjenek táviratilag értesíteni, tekintve, hogy én New York-ból július 24-én indulok Magyarországra s a negatívokat magammal hozhatom.

Még egy probléma: Önök a Program 1973-ban Káldi Gáspár fordításról beszélnek. Ilyen fordítás nincs. Van Káldy György fordítás és van Károli Gáspár fordítás. Tekintve, hogy az utóbbi az, amelynek a magyar irodalmi nyelv kifejlődésében döntő szerepe volt, ennek a szövegnek a használatát javaslom.

Szíves üdvözlettel:

Hamza András

igazgató

(A Standars Press fejléces papírján.)

Szalay Lajos Felkérés és meghatalmazás dr. Viczián Antalnak, 1973. július 14.

Felkérés és meghatalmazás

Alulírott Szalay Lajos 255 West 98th Street New York, N. Y. 10025 szám alatti lakos, rajzoló művész, ezennel felkérem és meghatalmazom Dr. Viczián Antal 234 East 86 th Street New York, N. Y. 10028 szám alatti lakos barátomat, hogy a nagytiszteletű Hamza András a Standard Press 364 Somerset Street New Drunswick N. J. 08901 szám alatti vállalat elnöke és közöttem fennálló megállapodással összhangban, – a Magyarországon, az Európa Könyvkiadó, Budapest, V. Kossuth Lajos tér 13–15. szám alatti vállalat által magyar nyelven kiadásra kerülő „Genesis” kiadásával

kapcsolatban, – az Európa Könyvkiadó megbízottjával vagy képviselőjével, – vagy más a tárgyalásokra hivatott vagy felhatalmazott személlyel történő megbeszélések alkalmával, nagytiszteletű Hamza Andrással együtt részt vegyen, – ezen tárgyalások alkalmával nevemben eljárjon, és engem képviseljen.

New York, July 14. 1973.

Szalay Lajos

State of New York /

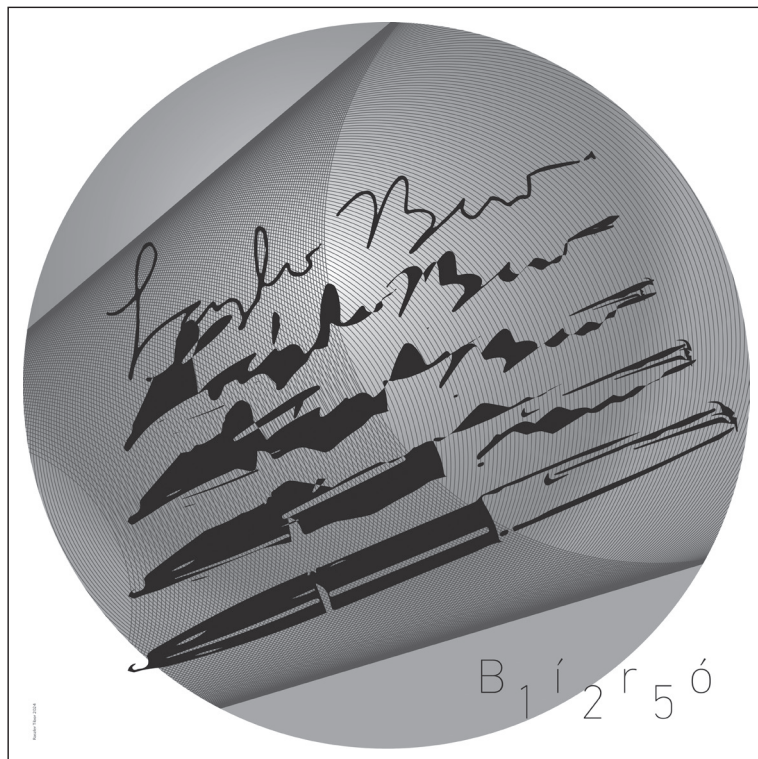
County of New York / SS.

On the 14th day of July 1973 personally appeared before me Lajos Szalay and subscribed and sworn to before me on this day.

Charles Szakmary

notary public

(Az aláírás mellett Charles Szakmáry bélyegzőjének a lenyomata.)

Raszler Tibor: Bírógraphya

GÉCZI RÓBERT: OROSZORSZÁGRÓL, AVAGY A MEGFIGYELŐK MEGFIGYELŐJÉNEK FELJEGYZÉSEIRŐL

HAMMERSTEIN JUDIT: *Oroszok és magyarok. Magyar írók Oroszország-/Szovjetunió-tapasztalata az 1920–1930-as években.*

BUDAPEST, ÖRÖKSÉG KULTÚRPOLITIKAI INTÉZET, 2022, 446 o.

Amikor egy karnyújtásnyi klikkelésre információk áradata érhető el, illetve a jelenlegi geopolitikai történések miatt Oroszország szalonképtelenné vált a nyugat szemében, érdekel-e még valakit a két kontinensnyire kiterjedő birodalomról szóló könyv, hajlandó-e valaki többszáz oldalas kötetet végigolvasni, esetleg – kiegészítésként – nehéz lexikonokat lapozgatni? Mindezek ellenére a választékos intellektualizmus javaira igényt tartó bemutatásra váró kötet az igenlő választ sugallja, majd meg is erősíti azt. Oroszország az európai gondolkodás számára titokzatos, helyenként barbár és ázsiai, hol misztikus, hol nyers, ellentétekkel teli különös világ.

Hammerstein Judit művében főleg magyar íróknak a két világháború közötti oroszországi élményeiről, zömmel a szovjet-orosz időszakban lezajlott utazások beszámolóiról olvashatunk, és olyan kérdésekre kapunk/kaphatunk választ mint: milyenek az oroszok? Milyen az önképük? Mit jelent orosznak lenni? Hogyan ragadható meg az orosz létezés? Milyen Oroszország-kép él a nyugatiakban? Ugyanakkor az útleírásokban nem csak a meglátogatott Oroszországról/Szovjetunióról van szó, hanem az utazó hazájáról, továbbá arról, hogy mennyire tükröződik vissza az a közeg, ahonnan származik vagy ahonnan elindult az utazó, az úti beszámoló szerzője személyiségének alakulásáról, temperamentumáról, szocializációs közegéről, lelkiességéről, előítéleteiről és nem utolsósorban politikai meggyőződéséről is.

Az *Utószót* jegyző Borsi-Kálmán Béla írása elején két, saját oroszországi tapasztalatát osztja meg. Talán megbocsátja a kedves Olvasó, ha a kötet bemutatóját is hasonló, két, személyes élménnyel indítom. Az első 1970-ből származik, amikor szüleimmel Moszkvába utaztunk, s a Népgazdasági Eredmények Kiállítása – a mai Őszorosországi Kiállítási Központ – területén egy padon megpihelve tízóraiztunk. Egy aranyos kiskutya tévedt arra valahonnan, akinek néhány falat kekszet adtam. A kutyus eltűnt, s már épp indulni akartunk tovább, amikor egy overallba öltözött, munkásembernek tűnő férfi lépett hozzánk, s egy fatálcán három csésze teával kínált meg. Elmondta, hogy a virágágyásokon dolgozik társaival, s látták, hogy idegenek vagyunk, akik a kutyájukat etették, ezért megtisztelnék minket egy kis „csájjal”. (Azóta sem tudom, hogy külföldinek, vagy pedig egyszerűen nem moszkvainak néztek.)

A másik történet 2018-ban, az oroszországi labdarugó-világbajnokság ideje alatt Jekatyerinburgban játszódott le. Egy élelmiszerboltban álltunk sorban a pénztárnál, amikor feltűnt, hogy az addig ütemesen haladó sor elakadt, aminek oka egy nyolcvan év körüli idős hölgy volt, aki a pénztárcájában kotorászott, ugyanis egy rubel és néhány kopejka hiányzott, hogy kifizesse az általa kiválasztott termékeket. Mivel nem találta a még szükséges összeget, lemondott egyik-másik árucikkről. Egy, a sorban álló amerikai férfi gyorsan lereagálta a történeteket, zsebébe nyúlt, és átnyúj-

totta a hölgynek a hiányzó összeget. A bábuska oroszul egy köszönömöt mondott, majd nemet intett a fejével. Két történet, két pillanatkép majdnem ötven év elteltével és két orosz ember szereplésével.

Miben más Oroszország? Nagysága, rejtélyessége, végelláthatatlan kiterjedése, nyelvének nehézsége, írásának idegensége, vallási ceremóniáinak különlegessége, illetve mint a nagy ellentmondások hazája alapján különül el a Nyugattól. A szerző a két világháború közötti magyar utazók írásaira fókuszál, oly módon, hogy viszonylag egy szélesebb kontextusba helyezi őket, ugyanis néhány 19. századi utazó lejegyzéseit és észrevételeit is bemutatja (de Custine márki), és további 20. századi szerzők beszámolóit, és nem csak magyarokét, hanem franciákét, angolokét, németekét egyaránt. Pár ismert név közülük: André Malraux, Romain Rolland, Louis Aragon, Victor Serge, H. G. Wells. George Bernard Shaw, Panait Istrate, Igzanzio Silone, Lion Feuchtwanger. Az ezen tollforgatók által lejegyzett útirajzok tüzetesebb, kimerítőbb és differenciáltabb képet nyújtanak a keresztül-kasul bejárt országról.

Mielőtt azonban a tárgyalt utazók beszámolóira térne, Hammerstein Judit egy oroszországi freskót nyújt az olvasó számára, melyben betekintést nyerünk az orosz önreflexió hagyományaiba, szellemtörténetbe, az orosz nép messianizmusára vonatkozó narratíva alakulásába, az orosz/szovjet–magyar kulturális kapcsolatokba, a szovjet kultúra hazai recepciójába, és nem utolsósorban a Szovjetunió és a trianoni Magyarország közötti ambivalens viszony történetébe (1934-ig nem létezett hivatalos kapcsolat a két ország között, hiszen a Horthy-rendszer legitimációs forrását éppen az antikommunizmus jelentette). Az utazók tapasztalatainak leírását az Oroszországban nem járt, de a „jól értesült” Márai Sándornak a Szovjetunióról szóló publicisztikája áttekintésével vezeti be. Márai folyamatosan figyelemmel követte az „oroszországi történéseket, amelyekkel kapcsolatban nemegyszer metszően ironikus hangvételű cikkeiben fejtette ki karakteres, ugyanakkor rendkívül izgalmas reflexióit”. A bolsevizmussal szembenálló író „önmagára, mint nyugati megfigyelőre, a nyugati kultúra képviselőjére tekint, ekként ítéli meg az orosz jellemet és kultúrát”.

A Szovjetországba látogatók motivációját tekintve nem csak az orosz valóság felfedezése, az ország iránti kíváncsiság, hanem az orosz kultúra, az orosz irodalom iránti rajongás, a nagy oroszoknak egyenesen az ég szívéhez szóló kétségbeesése motiválta. Egyesek választ kerestek a nyugati civilizáció és társadalom anomáliáira, a kapitalizmus válságaira „bízva abban, hogy a bolsevik országban jövőbe mutató kísérletet, hatékony megoldást találnak majd”. A harmincas években – főleg Hitler hatalomra jutása után – tetőfokra „hágott a nyugati baloldali értelmiségiek körében a Szovjetunió iránti lelkesedés”, a nyugati értelmiségieket jóformán megbabonázta a sztálini Szovjetunió, illetve körükben táptalajt nyert a bolsevik propaganda azon narratívája, mely szerint csakis a világ egyetlen kommunista országa képes megállítani a kontinens faszízlódását.

Ekkorra a látogatások zarándokutakká váltak, „céljuk a tanúságtétel lett, az utazásra kiszemelték feladata pedig, hogy vallomásukkal meggyőzzék a nyugati világot arról, hogy a bolsevik Oroszországban maga a földi paradicsom épül”. A kom-

munizmussal szimpatizálók tipikus társutas beszámolók írásának céljából és tiszteletüket leróni a proletárdiktatúra előtti elhatározással látogatott a Szovjetunióba a Károlyi házaspár, a németül író Arthur Holitscher, Sinkó Ervin és az angolul megjelenő Arthur Koestler.

Míg egyesek megmaradnak a bolsevizmus imádatánál, mások kiábrándulnak és csalódottságuknak adtak hangot. Az előbbieket közül meglehetősen politikai vakságról vagy elfogultságról vall a golodomor idején a Szovjetunióba látogató George Bernard Shaw, aki képes volt azt állítani, hogy nem látott egyetlen éhezőt sem, mi több, cinikusságának netovábbjaként megjegyezte, hogy soha nem evett finomabb rántottszeletet, mint Harkovban. Ezzel szemben Koestler, akinek utazási ideje egybeesik az orosz történelem nagy rémuralmi szakaszának csúcspontjával feljegyzi, hogy Oroszország népe „egyfajta diffúz bizonytalanságérzetben, remegő aggodalomban és szorongásban él”. A proletárdiktatúrában szerzett tapasztalatai vezettek Koestlernek a bolsevizmussal való szakításhoz, annak ellenére, hogy változatlanul kitartott a tökéletes utópia mellett, de ugyanakkor nem hitt annak megvalósíthatóságában. Utólag beismerte, hogy számára megemészthetetlen volt az a messianisztikus hit, amelynek korábban gondolatait szentelte, s pusztán szemfényvesztés az egész, ugyanis bolondot csináltak belőle, és a semmiért áldozta idejét és energiáját.

Nagyon gyakoriak a hivatalos meghívással érkezők azon csoportja, akik tudományos együttműködési, kutatási szándékkal, konferenciák apropóján, esetleg tapasztalatszerzés céljából érkeztek a Szovjetunióba. Volt köztük zenész (Bartók Béla), egyetemi oktató (Fehér Géza, Koris Kálmán, Szentgyörgyi Albert, Aszodi Zoltán), mérnök (Popper József), közigazgatási szakember (Magyary Zoltán), író (Illyés Gyula és Nagy Lajos). Hazatérve Magyarországra majdnem mindnyájan beszámoltak a tapasztalataikról.

A húszas években „utazók” harmadik kategóriáját az első világháborús hadifoglyok képezték. A Nemzetközi Vöröskereszt adatai alapján a Nagy Háború idején az Osztrák–Magyar Monarchia katonái közül mintegy kétfélmillió százezer esett orosz hadifogságba, ebből pedig félmilliónál is több magyar volt. Az oroszországi hadifogsági élményanyag jelentős hadifogoly-memoárokat eredményezett, közülük több sikert aratott. Hammerstein Judit egy hosszú fejezetet szentel a húszas–harmincas években megjelent hadifogoly-visszaemlékezéseknek. Olvashatunk többek közt Grób Imre, Földes Jenő, Székely Gyula, Halász Miklós, Laky Imre, Stelczer Lajos, Lévai Jenő, Fábián Béla, Váry Rezső oroszországi tapasztalatairól, de főleg Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regénye és Munk Artúr *A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból* című naplója képezi a részletes elemzés tárgyát. (Természetesen, a harmincas évek óta, még jobban bővült a hadifogoly-narratívák száma, elég például Lám Béla, Haynik Géza és Soros Tivadar visszaemlékezéseire utalni.)

A visszaemlékezések tartalma, hangulata, stílusa, itthoni fogadtatása, illetve a szerzők szándéka, törekvése igen eltérő. A visszaemlékezők többségét egyszerű-

en csak a tanúságtevés és a politikai figyelemfelhívás szándéka motiválta. Egyetlen emlékiratból sem hiányzik azonban az orosz jellem, az orosz lelkiség és erkölcsiség, a fenséges és mesés szibériai táj, az orosz másság ábrázolása. Ismételten megfogalmazódik az a kérdés, hogy Oroszország európai vagy ázsiai, a nyugathoz, vagy a kelethez tartozik? Laky Imre szerint Oroszország „sem Ázsia, sem nem Európa, ő Oroszország [...] mint egy különcnek, más volt az ő világfelfogása, vallási nézete, társadalmi erkölcei. Mindenben megkülönböztette magát Európától, kivált abból. Írása, időszámítása, keresztény vallásának külső jelvényei, temploma és temetője, gondolkodása, társadalmi szokásai elütnek a többi kultúrnéptől”.

Külön fejezet foglalkozik az 1934-es írókongresszus meghívására érkező két magyar – Illyés Gyula és Nagy Lajos –, valamint a francia André Gide útleírásával. Gide visszaemlékezése azért került be a kötetbe, mert a Szovjetunióba való látogatása kezdetben zarándokútnak indult, de a kommunizmusban való csalódása és kiábrándulása igazi földindulást okozott a nyugati baloldali, a bolsevizmussal szimpatizáló körökben. Írása középpontjába csalódása áll, annak felismerése, hogy az általa ideálisnak tartott társadalom egy sötét és gyűlölködő „rendszert eltakaró, példátlan Pátyomkin-attrakció.

Ezzel szemben Illyés Gyula igyekszik „a legtárgyilagosabb helyzetjelentést” nyújtani, de tény, hogy a „tárgyilagos utazó Oroszországtól a szocializmus elvét kéri számon” és ezt igyekszik szem előtt tartani. Ő az egyetlen, aki rámutat arra, hogy az alig másfél évtized alatt kialakult szovjet réteg alatt az orosz szellemiség, az orosz karakter és orosz lelkiség található, melynek bemutatására az útleírásában szépirodalmi igénnyel próbál eleget tenni.

Nagy Lajos diszkrét humorú beszámolója elején motivációjáról értesülünk. Ő az az utazó, aki kényszerből és unalomból indult el, akit nem lelkesített útjának célja, nem sarkalta sem a kíváncsiság, nem készítette a tudni vágyás, hogy új, még nem látott helyeket látogasson, eddig nem ismert dolgokat tapasztaljon, hanem őszintén bevallotta, hogy jobb szeretne „kéjuzatni, párezer pengővel a mellényzsebben, valami jóvágású, kényelmes polgári országban, semmint Oroszországban”. Írása elején konkrétan rámutat a topikra: „Ezer és ezer kérdés adódik szükségképpen, hogyan fogok rájuk feleletet adni?” Igyekezett csakis saját tapasztalatairól beszámolni, csak a szemének hitt, és tartotta magát utazása elején hangsúlyozott elvéhez, mely szerint „magyarozatot soha nem fogadok el, sem forradalmi, sem ellenforradalmi, sem másfélét csakis akkor, ha a tényállásokat bizonyítás követi”.

A kötet utolsó soraiban a szerző az említett útbeszámolók kapcsán néhány „továbbgondolásra érdemes szempontot” említ meg. Ilyen a Sinkó Ervin munkásságának elhelyezése az elmúlt századi magyarországi eszme- és politikatörténetében, Arthur Holitscher németül írt műveinek magyar nyelven való kiadásának aktualitása, valamint Markovits Rodion és Arthur Koestler műveinek kanonizációja.

A kötet valóságos kulturális energiabomba, mely arra sarkallja az Olvasót – amint arra készítette e sorok íróját is –, hogy a bemutatott útbeszámolókat vegye kézbe, olvassa el, s ennél többet is tegyen: nézzen utána az íróknak, a leírásokban

szereplő személyeknek, helyeknek és történeteknek, akarja érteni Oroszországot. Végül, ha Hammerstein Judit remekművéből értesülünk a múlt Oroszországaról, az ország jelenéről és jövőjéről álljon itt befejezőként Viktor Jerofejev gondolata: „A finnyáskodó Európa végre talán elfogadja Oroszországot, amelyet ugyan lehet gúnyolni keleties bárdolatlansága miatt, de amellyel mindenképpen számolni kell.”

Szamos Iván: Bírographya

SZAKÁLY SÁNDOR: VEND-VIDÉK ÉS/VAGY MURAVIDÉK 1918-1919. MAGYAROK, VENDEK ÉS/VAGY SZLOVÉNEK

GÖNCZ LÁSZLÓ: *Muravidék útja a Délszláv Királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig (1918 ősze – 1919 augusztusa).*
Szombathely, 2024. Magyar Nyugat Könyvkiadó. 563 oldal

Talán furcsának tűnik a fenti cím, amely napjainkban is vitatémát adhat a történészeknek és a terület történet iránt érdeklődőknek. Kik is voltak azok a Magyar Királyságban élők, akik az 1918. október 29-én létrejött Szlovén–Horvát–Szerb Állam „polgáraivá” váltak, hogy annak 1918. december 1-i, a Szerb Királysággal való egyesülésével, alkotó elemei legyenek a Szerb–Horvát–Szlovén – későbbi nevén Jugoszláv – Királyságnak?

A kikre is választ kaphat az érdeklődő olvasó, ha kezébe veszi és elolvassa Göncz László legújabb munkáját, amely *A Muravidék útja a Délszláv Királyságba* címmel jelent meg a közelmúltban.

Göncz László a szlovéniai magyar közösség meghatározó alakja. Nem túlzás azt állítani, hogy „egyszemélyes intézmény”. Történész, de szépiró és költő is, aki a néhány tízezer fős közösség érdekében mintegy tíz esztendeig politikusi pályára lépett, de akkor sem hagyott fel a kutatómunkával. Ezen kutatómunkának eredménye az a kötet, amelyből megismerhetjük az egykoron Vend-vidéknek, majd később Muravidéknek nevezett tájegység 1918. novembere és 1919. augusztusa közötti történetét.

Ez az a terület – Göncz László megfogalmazásában tájegység –, amely úgy került el a Magyar Királyságtól 1919 augusztusában az alakuló délszláv államhoz, hogy területén nem állomásoztak idegen csapatok és kérdés volt az is, hogy el kíván-e szakadni a Magyar Királyságtól az ott élők.

Göncz László kutatásai alapján – magam úgy látom – az elszakadási vágy nem volt olyan mértékű, amint a területet elvenni szándékozók megfogalmazták. Kétségtelen tény, hogy az adott területen – mintegy 940 négyzetkilométerről van szó – vendek – avagy szlovének – éltek a magyarok mellett. Ez a terület Vas és Zala vármegyéknek részét képezte. Nemzetiségi problémák alapvetően nem akadtak, a vend/szlovén lakosság többsége magyar érzelműnek volt tekinthető, akik a magyar nyelvet is jól használták.

A létrejövő délszláv állam vezetőinek elképzeléseiben sem fogalmazódott meg kezdetben határozottan a vágy, ennek a területnek a megszerzése iránt. Az idők azonban változásokat hoztak. Zöldkáderek mozgolódása, kisebb nagyobb jugoszláv (sic!) – magyar fegyveres összetűzések, politikai pártok megalakulása és készülődés a majdani választásokra. 1919. március 21-e után a Magyarországi Tanácsköztársaság és annak helyi „alakulása”.

Időközben Párizsban a világháborút lezárni szándékozó béketárgyalások, amelyeken a délszláv küldöttség már a Muravidék elcsatolását is felveti, amihez meg-

SZAKÁLY SÁNDOR: VEND-VIDÉK ÉS/VAGY MURAVIDÉK 1918-1919.
MAGYAROK, VENDEK ÉS/VAGY SZLOVÉNEK

felelő támogatókat is sikerül megnyerniük, főleg az amerikai és francia küldöttségek tagjai közül.

1919. augusztus 12-én bekövetkezik a terület elfoglalása a délszláv állam katonai ereje által. Ahogy Göncz László írja, a terület „de facto” a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé válik. A versailles-i Nagy Trianon palotában aláírt békeszerződés már csak a végső pecsétet jelenti a döntésen. A Muravidék a délszláv állam területévé/részévé lett, hogy 1941-ben egy alig négy esztendőre ismét visszatérjen a Magyar Királysághoz.

Göncz László könyve alapos levéltári kutatás és szakirodalom elemzése után született meg. A korabeli sajtóanyagot – lett legyen az magyar vagy szlovén nyelvű – ugyanúgy használta a szerző, mint a különböző helyeken fennmaradt egyházi dokumentumokat, mert a délszláv államhoz való csatlakozás hívei között elsősorban a vend/szlovén származású papok jártak az élen. Az ő elképzeléseiket, ahogy portréjukat is bemutatja Göncz László.

Ivanóczy Ferenc, idősebb és ifjabb Klekl József – az ifjabb az idősebb unokaöccse – római katolikus papok, de más felekezetek papjai is meghatározó befolyást gyakoroltak a későbbi történésekre.

A döntések azonban – amint arra utaltam – nem a Muravidéken, hanem Párizsban születtek meg, ahol érdemben ennek a területnek az érdekében sem volt, aki szót emelt volna. Vas és Zala vármegyék is „megcsonkultak” és mintegy harminc színmagyar település került a délszláv államhoz. Rokoni szálakat és birtokokat vágott szét a békeszerződés, amelynek hatása napjainkig érződik.

S hogy mindez hogyan és miként következett be, arról szól Göncz László alapmunkának nevezhető kötete, amely megkerülhetetlen munka mindazok számára, akik a határainkon kívülre került magyarok története iránt érdeklődnek és olyan könyvet szeretnének a kezükbe venni, amely a „sine ira et studio” jegyében, azaz harag és elfogultság nélkül íródott. Tanulságos, hiteles mű.

A verseskötetek után 2011-ben megjelent Iancu Laura első szépprózakötete is. Egy háborút átélő katona, Keleti Jeremiás sorsáról, és sok egyéb dologról, hiszen a történet nem egyenes szálú, ám hűségesen ábrázolja benne az író a háború okozta lélektani folyamatokat, az emberi viszonyokat, egy moldvai magyar falu világát, vagy éppen egy kisfiú sorsát. Alcímében az *Elbeszélés* szót használja a szerző, de a műfaji meghatározás ennél bonyolultabb. Van, aki (pl. Jánosi Zoltán) regényt emleget, a hajdani könyvajánlásban „történelmi elbeszélés”-ről olvasunk. Ismervén a 20–21. századi regény műfaji változásait, a Jánosi-féle meghatározás elfogadható, talán a „kisregény”-féle kiegészítéssel. Természetesen a „műfajkeresésnél” fontosabb a mű lényege... Még talán annyit, amit Alföldy Jenő így fogalmaz meg: „balladisztikus elbeszélés (vagy kisregény) ez; a székely népballadák hangulatát idézi föl számomra”. (ALFÖLDY Jenő: *Magyarok az üveghegyen túl*, Magyar Napló, 2011, 9. sz. 65.)

Az alaphelyszín a templom, illetve annak építése. Jelképesen és reálisan is ez az a központ, amely a mű alakjainak leglényegesebb helye és menedéke. Ahogy a fűlszövegben olvassuk: „Míg nincs Isten, addig kenyér sincs – a véres háborút éhínség és aszály követte, ami tovább tizedelte a közösséget. [...] Az eltávolodás és a visszatérés közé elpusztíthatatlan évtizedek rakódtak, a szívek közé szederindák nőttek. Elvadult, Messiásra váró életek.” Ebből következik a *Szeretföld* legfőbb, háborúellenes üzenete is. Már maga a cím sem erősít mást, hiszen ugyan Szeret a neve a Duna egyik baloldali mellékfolyójának, de ennél fontosabb a szó másik jelentése utalván arra, hogy csak a szeretet hozhatja meg az ember számára az egyetemes megoldást. „A helynevet afféle *beszélő névnek* érezzük, mint nem egy székely faluét (például: Istensegítség), pedig – ellenőriztem a térképen – létezik ilyen falunév a folyó közelében, közel az ukrán határhoz, amely elvája egymástól Moldvát és Bukovinát.” (ALFÖLDY Jenő, *i.m.* uo.) S még annyit, hogy mit mond ezzel kapcsolatban a szerző egy interjúban: „Valami olyasmi rejlik itt, ami az emberi lét velejárója: a belső békétlenség. [...] Az a nagyon szörnyű, hogy a békétlenség motivációi démoniak. Az emberben is, a világban is. Ezt a problematikát találja a regény.” (VARGA Klára: *A szív tágassága*, Magyar Hírlap, 2022. október 28.)

S az is erősíti a néprajzi hagyományhoz és a balladák világához kötődést, hogy Iancu Laura a könyvet Domokos Pál Péter emlékének ajánlotta. Persze beszélő név a háborúból hazatérő Keleti Jeromosé is, aki a messiás égtájról vergődik haza, nyugat felé. Már az első mondatok igazolják, hogy veretes, jó milióteremtő próza ez, gazdag lírai elemekkel. „Háborúból jövök. Sem hősi halott, sem fogoly. Túlélő. Hát élet az, ami a háború után van? És ki számára vagyok létező? Mi van az eszmélésen túl? Szív-fájdalom... Miért kellett nekem ezt megtudni? Ezt a kérdést mindenképp tedd fel, mert ez a kérdés te vagy. Igen, kérdés vagy.” Mintha egy drámai monológ lenne a lét alapkérdéseiről. Mint ahogy az egész mű érinti a sors legfontosabb kérdéseit.

A fókuszban tehát a templom és annak építése áll. Hiszen: „Így lesz a templom tükör. Olyan tükör, amelybe minden embernek, még a világtalannak is bele kell pillantania. És ez a tükör nem hazudik.” Az írói kommentár szerint ezt így gondolják a Szeretföldön élő emberek. Más részletekben is találunk ilyen általánosítást az itt élők

szellemiségével kapcsolatban. „Ilyen felismerésekre csak az juthat, aki belülről látja *Szeretföld* emberi közösségének természetét, az ott élők lelki mélységeit, s olyan an-teuszi képességgel tudja megidézni ezt a világot, mint Iancu Laura.” (HALÁSZ Péter: „*Kit feldob magából egy nép...*”, *Magyar Napló*, 2012, 9. sz. 61.)

A templomépítés folyamatát hagyományos epikai formában kapjuk meg, ugyanakkor van benne egy, a *Kőműves Kelemen*ből átemelt elem. S hogy más összefüggést is megemlítsünk: a *Napfivér, Holdnővér* című film néhány jelenete is eszünkbe juthat, ahol Assisi Ferenc végez heroikus munkát. A *Szeretföld*ben folyton leomló fal szimbolikus jelentésű. A sziszifuszi munka példája is egyben. A cselekmény eleven és olvasmányos, a környezetrajz is emlékezetes. És megfigyelhetjük benne a filmszerűséget, és ennek okán jelezhetjük, hogy a műből film is készült 2017-ben Buvári Tamás rendezésében. (Jelen írásomnak nem tárgya a film értékelése.)

A mű nyelvezete is példás, helyenként érzékelteti a nyelvjárás sajátosságait, főleg egy-egy dialógusban. Pl. így: „– Itt vagyok né, eljárék ott keresztül egy cseppecskét a templomhoz – szólt hozzá Rózsa, de Marica aligha hallott ebből egy szösszenetet is.” Egyébként a moldvai nyelvi sajátosságok nem jellemzik Iancu Laura líráját és epikáját sem, de a néprajzos kezenyomat ezekben a ritka pillanatokban jól láthatjuk. A szólásokban, a helykeírásokban, az emberek jellemében. Megjeleníti a gyász természetét, a helyszínnek jelképiségét. A valóság és a képzelet együtt játszik szerepet a történetben.

Portré születik Józsa Péterről, a templomépítőről. A háborús időkben különös viszony fűzi a hátsorság asszonyaihoz. „Szemérem nélküli harc folyt köztük azért, hogy megkaparintsák a mester tekintetét.” Másfelől kétségtelen az, amit Jánosi Zoltán ír róla, aki „a közösségben feltámadt istenvágy megkerülhetetlen erejét, kényszerét a legvilágosabban fogalmazza meg környezetének”. (JÁNOSI Zoltán: *Szomorú Macondo. Iancu Laura: Szeretföld, Magyar Napló*, 2014, 4. sz. 33.) Ez a megfogalmazás pedig így szól: „Istent nem helyezhetjük leálló pályára, az ember ne vacakoljon a körülményekkel.” Valamilyen szinten Józsa Péter az író nézeteinek is követe, hiszen Iancu Laura egész eddigi pályáját és szellemiségét ez az istenvágy is fémjelzi. Versben, prózában, a hétköznapi életben egyaránt.

Az övénél is kidolgozottabb Jeremiás feleségének, Magdolnának az alakja. Ő az, aki szinte megbabonázza a falu férfait, bűnös nőnek gondolják. Ennek oka lehet az, hogy Nevenincs Péter a fia, aki egy orosz katonától született, és aki majd kisfiúként szolgál egy családnál, Cikóéknál. Szinte lopva találkozhat anyjával, aki mélyen átéli ezt a helyzetet. Érdekes és igaz a következő megállapítás róla: „az eltűnt férje iránt szinte irracionális mértékű hűséget tanúsító Pénelopé kései alakmása”. (MÓRO CZ GÁBOR: *Iancu Laura: Szeretföld. Magyar Irodalmi művek, 1956–2016*, Budapest, 2021, 871.) Mórocz a bibliai nevekre is felhívja a figyelmet. Így keverednek tehát különböző történelmi korok és hitvilágok egy ízig-vérig modern, 21. századi magyar műalkotásban. A klasszicitás hatása épp úgy jelen van, mint a bibliai világé. (A Jánosi Zoltán emlegette Macondo pedig nem más, mint egy képzeletbeli kolumbiai falu, ahol Márquez híres regénye, a *Száz év magány* játszódik...) Magdolna tehát

ebben a iancu laura-i világban lesz a kiszolgáltatottság és az ártatlanság megtestesítője, valamint a háborús borzalmak áldozata. Róla álmodoznak tehát a férfiak, akik számára „Angyalféleség inkább, de a sápadt angyalnál is szebbeckébb egy kicsivel. Tündér. Az lehetett. Kívánatos volt, no...”

Vannak itt tehát folklórelemek, az emberi sorssal kapcsolatos népi bölcseségek. A templomépítés közben mutatja meg a szerző több ember történetét, a háborúból itthon maradt férfiak és az asszonyok viszonyait. Sajátos ritmust biztosít a szövegnek többek között az, hogy időnként feltűnik egy-egy tételmondat ezzel a kezdéssel: „Szeretföldön”, és ezt követi egy-egy, többnyire az ott érvényes erkölccsel kapcsolatos igazság. Például „Szeretföldön nagy vétek a becsületsértés.” És vannak végig nem mondott, sokat sejtető mondatok is. Többek között így beszél Antal nővére egy régi megpróbáltatásáról: „az erdész pedig [...] kendék is tudják ugye, miben sántikált”. A templomépítők színes történetei teszik igazán érzékletessé ezt a prózát. Itt élvezhetjük igazán a nyelv gazdagságát. „A Szeretföld nyelvezete, sőt az azt megelőző gondolkodási struktúrája olyan helyi színekkel, ízekkel telített, amelyet kizárólag az az ember képes így megfogalmazni, aki maga is hasonlóképpen gondolkodik, lát, beszél.” (BARTUSZ-DOBOSI László: *Iancu Laura: Szeretföld, Kortárs on-line*, 2012. április)

S közben Józsa Péter, a mester is egyre inkább a középpontba kerül, az az ember, aki: „Sokadik házát építi az Úrnak, egész országban ismerik.” Írónk miniportrét készít róla, akik keményszívú, szikár ember. Kiemelkedik környezetéből, ám sorsa drámai egy olyan világban, amelyben minden „folyvást összeomlik.” Alföldy Jenő szerint megszállott a mester, „a szó *Kőműves Kelemen*-i értelmében balladai alak”. (ALFÖLDY Jenő: *i. m. uo.*) Hasonlóképpen ilyen tömör portrét kapunk a kántorról, Furulyás Dámról is, aki társa a templomépítésben a mesternek. Ide sorolhatjuk Magdolna sorsábrázolását is, hiszen egy olyan nőről van szó, aki sokáig hiába várja férjét, Jeromost. Frappáns jellemzések, hagyományos epikai eszközök jelzik, hogy Iancu Laura az epikában is épp oly otthonosan mozog, mint a lírában. A narrációban ugyanúgy, mint a dialógusokban. Eleven a kép pl. a sokat ivó kántorról. Ezekben a részletekben látjuk, hogy lendületes a mesélőkedv, áradó a szöveg.

A mű alakjaira az is jellemző, hogy folytonos bennük a büntudat. Mindez ötvöződik a hittel és a hiedelmekkel, a balladisztikus hevülettel. Hisznek abban, hogy az építés lélekáldozatot követel. Az is igaz, amit Jánosi Zoltán ír: „Az Istennek nem a vigaszt nyújtó, hanem a büntető keze az, amit a falu minden lakosa, élete nagyobb részében érez, ez ivódik bele az öregek mondásai révén már az ifjabb lelkekbe is.” (JÁNOSI Zoltán: *i. m. 32.*) Láthatjuk, hogy ebben a hitvilágban erős az ószövetségi hatás annak ellenére, hogy számukra is megkerülhetetlen a jézusi példa. Abban a faluban, ahol „az emberek úgy ismerték egymást, mintha az egész nép egyetlen családból állna”.

Az író ábrázolja az emberi nyomorúságot, a szegénységet, a nélkülözést. Például olvashatunk egy földdel táplálkozó emberről, aki halála előtt az erdő aljába költözött. Ebben a műben tehát megjelennek az emberi létezés legmélyebb bugyrai, a

teljes kilátástalanság jelei. És vannak váratlan változások a falu életében, hiszen leáll a templomépítés is. Annak ellenére, hogy a böjtöt sokan betartották, bár sokan megszegették. Közben gondot jelent az is, hogy nem értik a mise szövegét, a kántor latin nyelvű imáját. Ugyanakkor részletes leírás szól a kápolnai miséről, a könyörgésről. Ezzel kapcsolatos még egy „tételmondat”: „Szeretföldön mindenki készül a halálra, ne érje váratlanul.” Egy másik fontos mondat viszont az életről szól: „Szeretföldön az ember akkor boldog, ha dolgozhat.” Nincs ebben semmi ellentmondás, csupán a kétfajta létlehetőséget világítja meg.

Mindeközben láthatjuk a teremtett világ csodáit és visszasságait is. Gazdag érzelmi világ ez, s van úgy, hogy a képzelet és a valóság határára viszi el az olvasót a szöveg. Megjegyezhetjük, hogy ez a szellemi kaland néhol szerkezeti szétesést eredményez, de aztán mindig visszaérünk a fő vonalhoz, és az epizódok teljes egészé állnak össze. Ezek a sajátosságok összefügghetnek a *Szeretföld* összetett műfajúságával. „Az elbeszélés műfaja ugyanakkor nyilvánvalóan több komplexumú (regény, elbeszélés, önéletírás, lirizált próza, vallomás, balladisztikusság ötvöződik benne), abban a hagyományos szociográfia csupán az egyik kompozíciós elvként kap szerepet.” (JÁNOSI Zoltán: *i. m.* 35.) Hasonló ötvöződést láthatunk majd egy később prózakötetében, az *Olvasmány az éjszaka cselekedeteiből* című műben is.

A *Szeretföld* egyik különös sorsú alakja Magdolna fia, Péter, akinek portréja az egyik legkidolgozottabb részlet a műben. Korábban már szó esett tragikus sorsáról, titkos származásáról, „Nevenincs Péter” kisgyermekkori megpróbáltatásairól. Hétéves korában szolgál egy családnál, anyjától elszakítva. Sorsa szétválaszthatatlan anyja fájdalmaitól, és ő is nehezen éli meg ezt a helyzetet. Mindenfajta idill tovatűnéséről szól ez a történet, s ebben természetesen a háborúnak van a legsúlyosabb szerepe. Iancu Laura itt is él a líraiság eszközeivel, pl. ebben a részletben: „A messzi szürkületben a holdfény a karcsú hegyvonulatra ejtette ezüstjét. Az asszonyt gyönyör töltötte el, afféle tájtalán világban képzelte magát. Ilyen lehetett a világ a kiűzetés-kor.” Az ilyesfajta idill tűnt ez az ő életükből, bár mindez biblikus méretűvé tágul ki, hiszen a kiűzetés ezt sejteti. Hozzátehetjük azt is, hogy – miként majd a másik, már említett prózakötetben hasonlóképpen – a parasztság kemény küzdelmei, a szegénységgel kapcsolatos problematika elemei ugyancsak megjelennek Iancu Laura epikájában. Szemben a nosztalgikus emlékezéssel. S ebben a világban éli nehéz sorsát a kisfiú, olyan terhekkal, amelyek felnőtt korban is súlyosak. Birkanyáját őriz, fizikai munkát végez, s közben találkozik Jeremiással, anyja férjével, akivel a kútnál ismerkedik meg, s aki jó ideig nem lépi át a falu határát. Péter ösztönösen vonzódik hozzá ebben a titokzatos történetben. S aztán a befejezésben kiderül a titok, s a családtagok egymásra találnak, oly sok szenvedés és vizsály után.

Kemény világ, kemény paraszti sorsok, hasonlóan a Kodolányi vagy Móricz ábrázolta valósághoz. Az ilyen művek egyben realizisztikusan mutatják meg a múltat, és túlmutatnak a megszépítő emlékezéseken. Iancu Laura könyvében is olvashatunk az emberi gyarlóságról, az erkölcstelenségről, sok-sok negatívumról. Ezáltal lesz igazán hiteles az elbeszélő mód, így lesz igaz a szó legnemesebb értelmében. Gyakran

találunk benne tragikus részleteket. Egy a sok közül: „Úgy hírllett, Cikó Irma leány korában a falu legszebbje volt. Cikó Deminek sok legénnyel meg kellett küzdenie, egyiket tán meg is ölte, de erről az úgyról a faluban senkinek nem volt ajánlott szólni, mert ha Cikó fülébe eljut, az ember végez vele.” A realitás és a balladisztikus jelleg van itt együtt. Általában jellemző a mű stílusára a gördülékeny meseszöveg, s mind-ez nemes veretű szépprózában áll elénk.

S ebben a kemény világban Magdolna napszámba küldi kislát. Ugyanakkor ez az évek óta tartó szárazság ideje, s ebben is láthatunk szimbolikát, a valóság elemein kívül. A viszonyok már-már apokaliptikusak, körmenetet szerveznek az esőért, mire aztán megtörténi a csoda: „Amikor a falu végén lakók is hazaérkeztek, hirtelen elsötétült az ég, lila felhők tűntek fel a falu fölött, és hirtelen megeredt az eső.” A hit csodája. S ez a csoda egyébként is sok áldozatot követel. A mester, Józsa Péter is ezt hangúyozza embereinek. Itt persze a népi hiedelemvilág és a keresztény hit keveredik egymással, a Kőműves Kelemen-i példa alapján. S egy érdekes észrevétel ezzel kapcsolatban: „Iancu Laura ironikusabban kezeli őt, mint ahogy a székely ballada (vagy annak moldvai változata) állítja be Kőműves Kelelent.” (ALFÖLDY Jenő: *i. m. uo.*)

Megfigyelhetjük a mű mozaikos szerkezetét is. Látszólag egymástól független, mégis összetartozó epizódok és emberi sorsok vonulnak egymás után, aztán egymásba fonódnak. A sorsok közül az egyik legkiemeltebb kétségtelenül Magdolnát, aki nyolc évig hiába várja vissza férjét, el is gyászolja, hiszen nem tudhatja, hogy életben maradt Jeromos. A nő gyásza emlékeinkbe idézi akár Németh László *Gyász* című regényének hősnőjét, Kurátor Zsófit is, akinek egész sorsát meghatározza ez a sötét lélekállapot. Itt, ebben a műben ezekben a részletekben mutatkozik meg Iancu Laura bölcsessége, világképe és érettsége. Itt is találunk egy nagyon fontos mondatot: „Mert a háború az emberben van, az emberből születik, és pusztulást követel, nem életet.” Mint ahogy – Reményik Sándor verse szerint – „A Béke itt kezdődik. / Bent”. (*Béke*)

A történet katartikusan fejeződik be. „A távolban harang szólt. Akárha asszony énekelne.” A remény születik meg a reménytelenségben. „Hátha megáll egyszer belül, a lelkekben, az önbecsülésben, a közös összefogás szépségében is, s nem omlik többé a templom annyi évszázaddal az első templom- és országalapítók után.” (JÁNOSI Zoltán: *i. m.* 35.) S valóban: Iancu Laura szépséges műve erre ad biztatást.

SARKADI KISS JÁNOS: HUNYA - ÚJ DIMENZIÓKBAN

Elhangzott 2024. március 21-én a 72. évében elhunyt Hunyadkürti György, a kaposvári Csiky Gergely Színház Jászai Mari-díjas, kiváló és érdemes művészenek, a társulat örökös tagjának ravatalánál a teátrum parkjában

Szervusz Hunya! Tudom, ha most itt lennél, valószínűleg mindenkit hazaküldenél kedvesen, mondván minek ez a felhajtás?! Hiszen életed során soha nem szeretted a felhajtásokat. Inkább meghúzódtál csendben egy asztalnál és figyeltél. De azért természetesen lehetett veled diskurálni de általában az előadásról, a darabról, vagy a színházról.

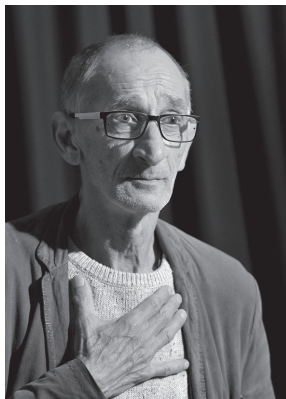
Ez a fajta félrevonulás, megközelíthetetlen volt valamilyen szinten a Te szempiled. Hiszen, ha valakit közel engedted magadhoz, azzal igenis tudtál már jókedvűen, derűsen, bármiről társalogni – akkor már nemcsak a szakmánkról. Persze a „bármiről” az előbb vagy utóbb mindig a szakma felé kanyarodott, mindig a színháznál, az előadásoknál kötöttünk ki.

Nagyon szeretted sakkozni, és a színházhoz fűződő kapcsolatot is mindig egy nagy „játzsma” volt. Tudtad előre, mikor adunk majd sakkot, mikor kell pár biztató szó, ha beresáltunk, és láttad azt is előre, jó érzékkel, ha mattot adtunk, vagy kevesebbszer ugyan, de ha mattot kaptunk. Figyeltél, folyamatosan figyeltél. Maga a színház a játéktérből előbb-utóbb az élet-tereddé vált. És te figyeltél akkor is, amikor egy adott előadásban nem voltál szereplő. Szeretted bejárni próbát nézni, szeretted tudni, hol tart egy-egy fiatalabb kollégád, és ha szükségét érezted, egy-egy támogató, biztató szóval, ötlettel adott esetben átbillenttetted őt pillanatnyi zavarán.

Ezen dolgok értékét akkor, amikor vannak, hajlamos az ember nem észrevenni. Természetes, hogy a Hunya ott ül valahol hátul, a hátsó sorban, nézi a próbát, figyel ránk, figyel bennünket. Viszont most, hogy jó három hete nem ülsz már ott a hátsó sorokban, feltűnik ennek a marha nagy hiánya. És rájövünk, hogy ennek bizony igenis súlya volt.

Vannak dolgok, amiket az ember megtanulhat a főiskolán, és vannak olyanok, amiket nem. Például ilyen a próbanézés. Amikor egy adott előadásban bármilyen szerepet játszik az ember, akkor nem csak a saját próbáira kell bejárnia, hanem figyelnie kell azokra a jelenetekre is, amelyekben szerepe szerint nincs benne, de tudnia kell, hogy milyen egésznek a része. És ezt csak úgy lehet, ha megnézi a kollégái próbáit is. Hunya, ezt Nálad jobban senki nem tudta. Pedig nem egy nagy ördöglatkat, csak sok teendőnk mellett időt kellene szakítanunk arra is, hogy egymásra is figyeljünk kicsit. És akkor még nem beszéltünk azokról az előadásokról, amikben nem is voltál benne, csak nézted, hogy hol tartanak, mert ez igenis fontos volt Neked. Sakkos példával élve, pontosan tudtad, hogy áll egy-egy játzsma, a színház egészére levetítve is.

Jövőre lesz ötven éve, hogy a színház tagja vagy. Ezt nem tudom múlt időben mondani. Mert attól még, hogy most egy másik dimenzióba léptél, meggyőződés, hogy velünk maradsz. Három éve, a hetvenedik születésnapod alkalmából írtam egy köszöntő beszédet, engedd meg, hogy ebből idézzek kicsit!

„Ha létezik olyan, hogy füvesember, aki minden egyes fűszálról, minden egyes virágról tudja a réten, hogy mire jó, mit lehet vele gyógyítani, akkor a mi Hunyánk azt kell mondjam, hogy verses ember. Minden hétköznapi gondra vagy örömré, legyen az jókedv, rosszkedv, siker, bukás – amik hát ugye egy színházon belül megesnek olykor – mindenre van egy gyógyító verse. Próbál segíteni vele.

Lázat gyógyít Adyval vagy Babitssal, fejfájást Pilinszkyvel vagy József Attilával, izomgörcsöt Dsidával és Weöressel. Bevallom, irigylem ezt a tudást, mert míg a füvesember receptjeit le lehet utánozni, ezt bizony már kevésbé. Illetve biztosan le lehet, csak rendkívül nagy odaadás, türelem és fenék kell hozzá.

Bizony, fenék. Ülni a vers fölött ugyanis. Egy verset megtanulni nem percek kérdése. És akkor még nem beszéltünk annak előadásáról.

Amikor elkezdtük próbálni a Nagybögő című előadásunkat, ami neki akkor már a negyedik vagy ötödik monodramája volt, teljes szövegtudással érkezett az olvasópróbára. Ezzel mondanom sem kell, hogy mennyire megkönnyítette a dolgot, hiszen folyamatosan olyan színésszel tudtam együtt próbálni, aki nem a példányát bámulta, hanem folyamatosan tudott velem – a nézővel, ha úgy tetszik a rendezővel – tartani.

Kevés nálad alázatosabb színész van Magyarországon. Bármit kértem tőled – ha végül nem is maradt benne az előadásban – eljutottunk arra a pontra, hogy kipróbáltad. Nagyon megtisztelő volt elkészíteni azt az előadást veled.”

Jó harminc évvel ezelőtt azt mondtad, amikor megismertelek, hogy nem szeretsz lemaradni semmiről. Harminc év alatt sokat dolgoztunk együtt, voltál apám, főnököm, inasom, bajtársam, és bármilyen furcsán hangzik még szomszédasszonyom is. Bevallom mindig csodáltam a munka- és a színház iránti alázatodat. Szerettelek kikökkenteni esetenkénti mizantróp pillanataidból. Ugyanis meg tudtalak nevetetni. Erre igazán büszke vagyok azóta is. Utolsó szerepedben, az Apában szerintem életed egyik legszebb alakítását nyújtottad. Akkor láttalak utoljára. Az előadás végén a forgósínpad, mint egy eltökélt, kíméletlen óra kipörgetett az időből! Megrendítő volt!

Most úgy képezem, hogy ott, abban a másik dimenzióban állandó ügyelőd, Székely Gyuri bácsi társaságában hamarosan próbálni kezdtek. És talán a Babarczy Tanár Úr rendezi. Szeretném ezt hinni!

Drága Hunya, Isten veled!

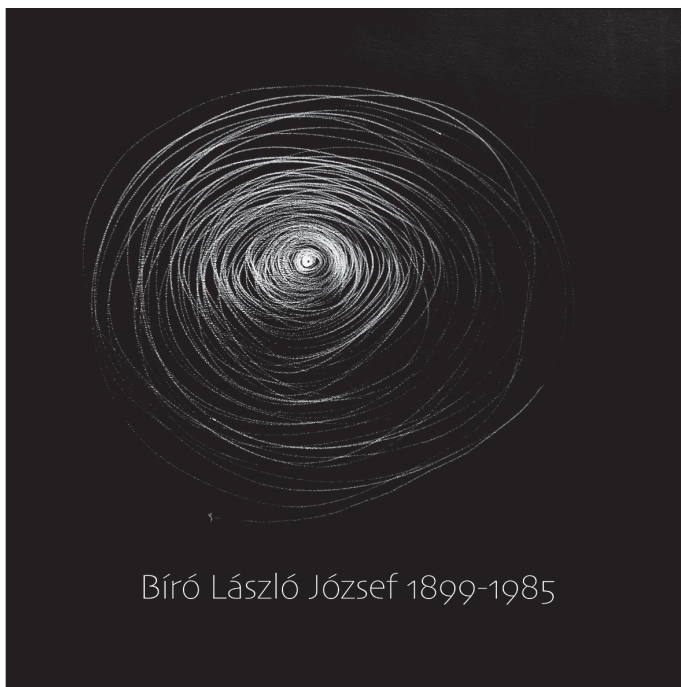
Vass Zoltán: Bírógraphya

Gombos Lajos: Bírógraphya

Lázár Szilvia: *Bírógraphya*

Bíró László József 1899-1985

Faktis Roberta: *Bírógraphya*